OUDHEDEN VAN BALI

DOOR

Dr. W. F. STUTTERHEIM

I

TEKST

1484
C30

OUDHEDEN VAN BALI

HET OUDE RIJK VAN PEDJENG

TEKST

2g 1618 -6 NOV. 1929

PUBLICATIES DER KIRTYA LIEFRINCK - VAN DER TUUK

DEEL I

OUDHEDEN VAN BALI

DOOR

Dr. W. F. STUTTERHEIM

I

HET OUDE RIJK VAN PEDJENG

TEKST

UITGEGEVEN DOOR DE KIRTYA LIEFRINCK - VAN DER TUUK

SINGARADJA

BALI 1929

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

VOORWOORD.

Aangezien gedurende mijn helaas te kort verblijf op Bali in de jaren 1925, 1926 en 1927 alleen reeds uit de streek, gelegen tusschen de rivieren Pĕtanoe en Pakĕrisan, een zoo groote voorraad oudheden van allerlei aard en van groote beteekenis voor de kennis van geschiedenis, kunst en godsdienst van het oude Bali en Java te voorschijn kwam, heb ik gemeend goed te doen mij bij de verslagen van die reizen in de officieele publicaties (Oudheidkundig Verslag 1925: 90 vlg., 150 vlg., 1926: 150 vlg., 1927: 28 vlg., 139 vlg.) tot het noodzakelijke te beperken, om later het materiaal afzonderlijk te bewerken en uit te geven. Drukke ambtsbezigheden hebben mij verhinderd dit zoo uitvoerig te doen als ik gehoopt had, zoodat met name van een nadere tijdroovende identificatie der defecte Sanskrit-teksten moest worden afgezien. Ook dreigde de publicatie van dit materiaal in zijn vollen omvang langer te moeten worden uitgesteld, dan wenschelijk mag worden geacht, zoodat van het genereuze aanbod der Liefrinck-van der Tuuk-stichting, om de publicatie in vollen omvang mogelijk te maken, door mij met dankbaarheid gebruik werd gemaakt. Den geestelijken vader van deze uiterst nuttige stichting, den Heer L. J. J. Caron, Resident van Bali en Lombok, zij hier openlijk mijn dank voor de daarbij ondervonden steun betuigd.

Helaas kon de daartoe benoodigde toestemming tot publicatie der naar mijn aanwijzingen in 1925-1927 vervaardigde fotografieën van oudheden nog niet van den Oudheidkundigen Dienst worden verkregen, zoodat het tekstgedeelte eerst zal worden gepubliceerd. De afbeeldingen zullen dan in een afzonderlijk deel kunnen worden gegeven, zoodra de bedoelde toestemming zal zijn

afgekomen. Thans, vier jaar na de eerste en belangrijkste vondsten, meen ik het materiaal niet langer aan belangstellenden en vakgenooten te mogen onthouden.

De overtuiging, die ik bij mijn verkenningstochten in het omliggend terrein verkreeg en die vondsten van even hoogen ouderdom elders op Bali niet waarschijnlijk doet zijn, bracht mij ertoe het materiaal uit het Pedjengsche niet zonder een poging tot systematische indeeling te geven en als basis te bezigen voor het opstellen van enkele groote lijnen, waarlangs zich de kunstgeschiedenis van Bali zal hebben bewogen. Mijn in 1928 ondernomen reis naar plaatsen buiten die streek en de sindsdien ontvangen lijst van oudheden op Bali, op last van den Resident samengesteld, hebben deze overtuiging bevestigd. Eventueele latere vondsten zullen dan gevoeglijk in het opgestelde schema kunnen worden ingeschoven, totdat eindelijk het volledige materiaal van Bali het opstellen van een afgeronde kunstgeschiedenis mogelijk zal maken.

Moge de Regeering in hetgeen reeds als aanwinsten kon worden geboekt en dat, de inventarissen wezen het reeds uit, meer belangrijk en belangrijk meer is, dan door vroegere onderzoekers terloops werd gesignaleerd, aanleiding vinden ook de rest van het eiland Bali te doen inventariseeren.

Soerakarta, Juni 1929.

INHOUD.

	Voorwoord	3
	Inhoud	5
I.	Inleiding	7
II.	De inscripties	34
III.	De beelden	93
IV.	Voorloopige resultaten	189
V.	Lijst van afkortingen	203
VI.	Naam- en zaakregister	205

I. INLEIDING.

Het onderstaande is het resultaat van drie reizen naar Bali en wel in 1925, 1926 en 1927, welke reizen ten doel hadden het inventariseeren van de oudheden, die te Pedjeng en in de omgeving van die plaats waren gesignaleerd[1]). Nog niet zoo lang geleden verkeerde men in de veronderstelling, dat op het eiland Bali, waar de godsdienst zijn hindoeistischen oorsprong nimmer verloochend heeft, eigenlijk geen oudheden zouden voorkomen.

Immers, vervallen tempels pleegt men daar te vervangen door nieuwe en aldus, zoo meende men, zou het ook wel met beelden het geval geweest zijn. De eenige oudheid van eenigen faam was dan ook de reeds door Rumphius vóór 1699 beschreven keteltrom te Pedjeng, welke mede door zijn voor dergelijke trommen opvallende grootte nog lang de aandacht bleef trekken[2]). Weliswaar merkte men in de onmiddellijke nabijheid van dit stuk, in dezelfde poera, verschillende beelden op, die men als oud had kunnen herkennen, doch de Balier vervaardigde immers nog steeds beelden uit hout en steen en de archaeologische scholing van de schaarsche bezoekers mogen wij niet zoo hoog aanslaan, dat wij een juiste dateering hadden mogen verwachten; men zal deze beelden als afgedankte godenbeelden hebben beschouwd. Inderdaad gelijken zij dan ook meer op de huidige togogs der tempelpoorten, dan op de beelden van Baraboedoer. De onuitroeibare legenden omtrent een massa-vlucht van Hindoe-Javanen, ja, van „Hindoes" naar Bali na den val van Majapahit en de invoe-

---

[1]) Zie mededeelingen en verslagen over deze reizen in O. V. 1925 : 90 vlg. en 150 vlg., 1926 : 150 vlg. en 1927 : 28 vlg., 139 vlg.

[2]) Zie *Rouffaer* in Encyclop. Ned. Indie II : 305 vlg.

ring eener javaansche cultuur op dat eiland, welke legenden door de Baliers zelf nog algemeen worden geloofd en overgeleverd, hebben er ten slotte toe geleid, dat men in de cultuur van Bali ging zien een nog steeds levende voortzetting van die van het oude Majapahit en een veronderstelling van oudere resten niet in de hand gewerkt. De Oudheidkundige Commissie en de daaruit gegroeide Oudheidkundige Dienst hadden zich nu eenmaal te bemoeien met oudheden en niet met levende culturen.

Toch is er reeds vroeg aanleiding geweest van deze veronderstellingen terug te komen. Van der Tuuk en Brandes hebben in 1885 enkele oorkonden gepubliceerd, waaruit, hadden zij deze ook vertaald, aan een grooter publiek had kunnen blijken, dat Bali wel degelijk een oudere cultuur heeft bezeten dan die, welke er na den val Majapahit zou zijn gebracht[1]). Nu beide geleerden echter, door de vele moeilijkheden, die de taal der oorkonden bood, zich ertoe beperkten eenige opmerkingen daarbij te plaatsen, is dit velen ontgaan. Later werden hunne veronderstellingen door de talrijke oorkonden, door Van Stein Callenfels op het eiland bijeengebracht, grootendeels bevestigd en kon, wat de in dergelijke oorkonden tevoorschijn tredende maatschappelijke eigenaardigheden betreft, gezegd worden, dat reeds lang vóór den bedoelden val van Majapahit Bali een hindoeistische cultuur bezat. De oudste dezer oorkonden draagt het jaartal 818 Çaka= 896 A. D., dat is dus ruim zes eeuwen vóór dien val![2]).

Intusschen meende men toch te moeten veronderstellen, dat Bali, zooal niet in de vijftiende of zestiende eeuw, dan toch in dezen veel vroeger te stellen tijd zijn hindoeistische cultuur *van Java* zou ontvangen hebben en dat de gevonden oorkonden daarvan de bewijzen leverden. Weliswaar deed zich het merkwaar-

---

[1]) *Tuuk H.N. van der* en *Brandes J.L A.* in T.B.G. XXX (1885) : 603 vlg.

[2]) *Stein Callenfels P.V. van* in O.V. 1920 : 40, 130; 1924 ; 28 vlg. Zie ook *Heyting* en *Muusses* in O.V. 1922 : 52 vlg. Ten slotte de door *van Stein Callenfels* uitgegeven Epigraphia Balica in V.B.G. LXVI : 3. De volledige lijst van oorkonden op koperen platen vindt men in O.V. 1924 : 28 vlg.

dige feit voor, dat de oudste oorkonden waren gesteld in een taal, die sterk van het oudste Oudjavaansch afweek en door allerlei Balinismen den naam van Oudbalisch verdiende, doch wie kon zeggen of niet lang vóór 896 deze javaansche invloed zijn werk had gedaan en we dus in dat jaar te maken hebben met een ver-bali-satie van een oudere hindoejavaansche cultuur? Deze zou dan zijn „opgefrischt" omstreeks honderd jaar later, aangezien na het jaar 989 A. D. geen oorkonden meer waren aangetroffen, welke deze eigenaardigheden vertoonden ; alles werd Oudjavaansch. Was dus voor zoover de oorkonden betreft de zaak tamelijk eenvoudig, op vrijwel elk ander gebied tastte men voorloopig nog in het duister. Speciaal op dat van de beeldende kunsten.

Het zou tot 1919 duren voordat de aandacht definitief gevestigd werd op een groep oudheden van eenigen omvang, welke, naar later zou blijken, overblijfselen uit verschillende perioden bevatte. Het waren de oudheden van den Goenoeng Panoelisan, waarover in dat jaar Nieuwenkamp een mededeeling het licht deed zien[1]).

Een even groote merkwaardigheid kwam daarbij voor den dag, toen eenige jaren later deskundigen aan deze groep een bezoek brachten. Immers, enkele dier beelden droegen jaartallen of gedateerde of dateerbare inscripties van anderen aard. Daarbij bleek nu, dat de beelden met de oudste jaartallen een stijl vertoonden, die, indien deze op Java ware aangetroffen, de voorwerpen onmiddellijk in een minstens driehonderd jaar *later* vallend tijdperk zou hebben doen rangschikken. Met andere woorden: de stijl dezer beelden (uit de elfde eeuw) vertoonde enkele trekken van verwantschap met dien der oostjavaansche beelden uit de veertiende eeuw of daaromtrent, week echter belangrijk af van dien der tijdgenooten op Java[2]).

---

[1]) *Nieuwenkamp* in T.A.G. 2e reeks XXXVI (1919) : 610 vlg. Reeds in 1898 had de heer *Schwartz* deze poera bezocht. Van hem leeren wij den sindsdien vergeten naam kennen: „poera tĕgĕh Koeripan". T.B.G. LXIII : 110 vlg., 124 vlg.

[2]) O.V. 1921 : 44-46.

Een en ander klopte dus oogenschijnlijk goed met hetgeen intusschen uit de oorkonden was gebleken, namelijk een periode van afzonderlijke ontwikkeling met een daarop volgende periode van nieuwen (hernieuwden ?) invloed van Java. Ook dit laatste werd in de op den Goenoeng Panoelisan aangetroffen beelden gedemonstreerd, doordat een daarvan op de achterzijde voorzien was van een korte inscriptie in zoogenaamd gefigureerd Kaḍiri-schrift[1]). Helaas had men geen jaartal op Bali gevonden, dat in dit schrift was gesteld en daarmede aan alle voorwerpen, waarop zulk schrift voorkwam (daaronder zijn de zgn. rotstjaṇḍi's van Goenoeng Kawi bij Tampak Siring de voornaamste), een juiste dateering kon verschaffen en aldus kon ook niet met zekerheid worden vastgesteld of de eene periode aan de andere voorafging of dat het omgekeerde het geval was. Immers, het jaartal van een der beelden met oostjavaansche kenmerken luidde 933 = 1011 A. D. en dit is juist de tijd, waarin het gefigureerde Kaḍiri-schrift op Java voorkomt. Bij mijn laatste bezoek aan den Goenoeng Panoelisan in Juni 1927 ontdekte ik echter bij het fotografeeren van het opschrift in Kaḍiri-schrift door het aanbrengen van een van het achterstuk afgevallen deel plotseling een in zeer klein schrift geschreven jaartal en wel 999 (Çaka), het laatste jaar van de tiende Çaka-eeuw, overeenkomend met 1077 A. D. Hiermede stond thans vast, dat de geheele groep van oudheden, waaraan zulk schrift voorkomt of die een gelijken stijl vertoonen, thuishoort in de elfde eeuw, zooals door Krom naar aanleiding van het schrift van den Goenoeng Kawi dus terecht werd verondersteld[2]). Tevens mogen wij dan aannemen,

---

[1]) De in O.V. 1921 : 46 door Krom (?) gegeven lezing Bhaṭāri padmaçrī is onjuist. De lezing is onzeker; zie beneden.

[2]) Dit komt goed overeen met de oudere vormen van dat schrift, welke op Java zijn gevonden en die dateeren respectievelijk van 899 Ç. = 977 A.D. (grafbadplaats Djalatoeṇḍa op de helling van den Pĕnanggoengan. Zie O.V. 1921 : 78, fig. 1 en 2; 1921 : 146 vlg. fig. 1 en 4.) en 924 Ç. = 1002 A.D. (Poeh Sarang. Zie *Kern* V.G. VII : 77). Het schrift vertoont een neiging om onduidelijk te worden door het terugbrengen van elk der karakters tot

dat de groep oudheden, welke in stijl of in de gebruikte schriftsoort overeenkomen met de andere genoemde beelden van den Goenoeng Panoelisan, in tijdsorde daaraan vooraf moet gegaan zijn, in ieder geval niet later is ontstaan.

Uit een en ander kan blijken, dat de verandering in de taal der oorkonden niet op den voet werd gevolgd door die in den stijl der beelden en het daarop gebezigde schrift, aangezien de laatste eerst een kleine eeuw later valt te dateeren. De beide veranderingen moeten dus wel afzonderlijk van elkaar zijn te nemen. Helaas hebben wij uit den tijd van de eerste oorkonden (9de — 10de eeuw) geen dateerbare beelden of andere oudheden over en kunnen we dus den aard van deze verandering daarmede niet controleeren. Zij moet wel samenhangen met het huwelijk van den balischen Udayana met een javaansche prinses. Wat de tweede verandering betreft, welke vooral uit het gebruikte schrift kan blijken, daarover kan later, bij de behandeling der vondsten van Pedjeng misschien nieuw licht worden ontstoken.

Intusschen doen wij goed reeds hier de in en buiten de speciaal onderzochte streek om Pedjeng gelegen oudheden, welke voordien bekend geraakt waren, de revue te laten passeeren; niet om daarop conclusies te bouwen, doch uitsluitend om te laten zien, over welke hulpbronnen wij straks zullen kunnen beschikken bij het opstellen van onze slotconclusies en om een beeld te verkrijgen van hetgeen elders aanwezig is en misschien verwacht mag worden.

---

zooveel mogelijk hetzelfde type en ontwikkelt zich op die wijze tot een soort geheimschrift, dat ook aan de tijdgenooten onduidelijk moet zijn voorgekomen. In het type van 977 is deze neiging nog zeer zwak waar te nemen, in dat van 1002 tamelijk sterk, terwijl het balische type van 1077 de volmaakte consequentie daarvan vertoont. Intusschen moet men niet meenen, dat vast staat, dat deze neiging van Java naar Bali is overgebracht, wat men misschien uit deze logische opeenvolging van jaartallen binnen juist een eeuw zou willen afleiden. Dit behoeft geenszins het geval geweest te zijn, aangezien het type van 977 in kleiner formaat vertegenwoordigd is op Bali in het jaar 1011 (Zie verderop bij de behandeling der inscripties onder No. *GP* 1 en 2). Niettemin is het oudste specimen op Java gevonden, waar het echter vanuit Bali gebracht kan zijn.

Boven stipte ik reeds aan, dat het, na de vondst der oudste oorkonden en beelden, geen zin meer had aan de archaeologische belangrijkheid van Bali te twijfelen.

Was het vroeger vooral de gedachte, dat het levende en ook het doode Bali ons inzicht in de oude toestanden van Java ten tijde van Majapahit of mogelijk nog eerder zouden kunnen verdiepen, die den onderzoeker bij voorkomende gelegenheid naar Bali dreef [1]), de latere vondsten waren van dien aard, dat men een afzonderlijke ontwikkeling van de studie der balische oudheden kon voorzien.

Over de groote reeks van oorkonden op koperen platen, totaal 50 [2]), sprak ik reeds; in Perean werd een bouwwerk gevonden, dat misschien met een in de buurt liggend jaartal mag worden in verband gebracht en dan zou dateeren uit 1429, terwijl een in de ruïnes van een ander bouwsel in dezelfde desa gevonden jaartal luidt 1339 [3]). In Den Pasar, zooals nog steeds de verkeerde naam luidt voor Badoeng, bevindt zich een poera, waarvan de stijl ons in den majapahitschen tijd verplaatst en misschien de naam, Poera Maospahit, hetzelfde doet [4]). Bij de desa Tjanggi (bij Sakah) werd voorts een poort aangetroffen, welke eveneens een veel ouderen dan den huidigen in die buurt gebruikelijken bouwstijl vertoont en mèt de Poera Maospahit zooal niet in het majapahitsche tijdperk dan toch niet veel later mag worden gedateerd [5]).

Ten slotte moeten wij hier voorloopig melding maken van de vóór mijn bezoek dateerende vondsten in de omgeving van Pedjeng zelf, zij het dan ook onder verwijzing naar de behandeling in het vervolg van dit geschrift. Allereerst verdient dan vermelding het complex van uit de rots gehouwen tjaṇḍi's in den Goenoeng Kawi bij Tampak Siring, dat, op grond van het daaraan gevonden

---

[1]) Zie b.v. O.V. 1916: 107 vlg.

[2]) Thans (1928) tot ongeveer 80 stuks aangegroeid.

[3]) *de Haan* in O.V. 1921: 44, 173 vlg. idem: 45.

[4]) *Mooijen* Bali: 102. Pl. XCVI, XCVII.

[5]) O.V. 1921: 44; 1923: 70 *(Heyting)*.

schrift en in aansluiting aan hetgeen daaromtrent boven reeds werd opgemerkt, omstreeks het jaar 1080 moet worden gedateerd [1]).

Dan volgt de grot bij Bĕdoeloe, geheeten Goa Gadjah, op grond van het in het portaal voorkomende schrift iets eerder te dateeren [2]) en de bij dezelfde desa gevonden reliefs van Jeh Poeloe, welke waarschijnlijk eenige eeuwen later zijn vervaardigd [3]). Dan volgt, ook al in dezelfde buurt, de vondst van honderden kleine klei-stūpa's en enkele klei-zegels, welke onmiskenbaar verwijzen naar den tijd van Baraboeḍoer, dus de 8e tot 9e eeuw [4]).

Deze laatste, alle bij of in de omgeving van Pedjeng aangetroffen oudheden, welke grootendeels door Damsté en Nieuwenkamp aan het groote publiek zijn bekend gemaakt en waarbij nog dienen gevoegd te worden de boven kort vermelde trom van Pedjeng [5]) en de in dezelfde poera berustende beelden, wezen er reeds op, dat van systematisch onderzoek der geheele streek wel een en ander kon verwacht worden. Het was de toenmalige Poenggawa van Oeboed, het volksraadslid Tjokorda Gĕde Raka Soekawati, die het belang van zulk een deskundig onderzoek inzag en de aandacht van den Oudheidkundigen Dienst daarop vestigde en het was ondergeteekende, die het bijzondere voorrecht genoot zich dit onderzoek te zien opgedragen, voor de eerste

---

[1]) O. V. 1920 : 115/116; 1921 : 60 vlg. *(Damsté)*; 1921 : 97 vlg. *(de Haan)*; Bijdragen 76 : 483 vlg. *(Krom)*; Ned. Indie O. en N. 1926 : 264 vlg., 295 vlg. *(Nieuwenkamp)*; Djawa 1921 : afl. 3 *(Damsté)*; O.V. 1922 : 79 vlg. *(Damsté)*; Verslag derde congres Oostersch Genootschap in Nederland (1923): 34 vlg. *(Lekkerkerker)*; *Mooijen*, Bali : 104 vlg. en ten slotte zie beneden.

[2]) O.V. 1923 : 66 vlg. (*Heyting*); Ned. Indie O. en N. 1926 : 333 vlg. (*Nieuwenkamp*); Ned. Indie O. en N. 1926 : 375 vlg. (*Goslings*); O.V. 1925 : 94 vlg. (*Stutterheim*); *Mooijen*, Bali : 104 vlg.

[3]) Ned. Indie O. en N. 1925 : 147 vlg. (*Nieuwenkamp*); O. V. 1925 : 96. vlg. (*Stutterheim*); Ned. Indie O. en N. 1926 : (XI) : 292 vlg. (*van Erp*).

[4]) O.V. 1924 : 30; Ned. Indie O. en N. 1925 : 207 vlg. (*Nieuwenkamp*). O.V. 1925 : 165 vlg. (*Stutterheim*)

[5]) *Nieuwenkamp*, Zwerftochten over Bali en Lombok; *Rouffaer* in Encycl. van Ned. Indie : II : 305 vlg.

reis door het Hoofd van den Oudheidkundigen Dienst, voor de beide laatste reizen door den Directeur van Onderwijs en Eeredienst. De resultaten van dat onderzoek zullen kunnen aantoonen dat de heer Soekawati, die de streek kende, zich niet heeft vergist.

***

Alvorens de desa, waar de meeste en belangrijkste vondsten zijn gedaan, nader te beschrijven en deze beschrijving te laten volgen door een korte schets van de streek, welke ik mij ten doel stelde te doorzoeken, kan het zijn nut hebben, nu wij de archaeologische gegevens de revue hebben laten passeeren, tevens de gegevens uit de historische en legendarische literatuur te raadplegen, ten einde aldus zoo goed mogelijk toegerust de tocht te ondernemen.

Er valt daarbij al dadelijk een merkwaardigheid op te merken, die te denken geeft en op Java haar parallel bezit. Vergelijken wij namelijk de plaats, die de te onderzoeken streek inneemt in de historische literatuur en in de legenden, dan blijkt dat de eerste er nauwelijks melding van maakt, de laatste er echter uitvoerige bijzonderheden over weten mede te deelen. Hetzelfde zien wij op Java gebeuren ten opzichte van Kaḍiri of het oude Daha. Ook daar verschaffen ons de oorkonden en de overgeleverde geschiedbronnen weinig duidelijke gegevens omtrent de periode, welke, blijkens de tallooze in de huidige javaansche literatuur bewaard gebleven bijzonderheden, van min of meer legendarische herinterpretatie getuigend, in het oog der Javanen als de glorierijkste dient te worden beschouwd. Aldus eveneens op Bali.

Slaat men de beschikbare geschiedwerken na, dan vindt men slechts oppervlakkige mededeelingen over Bali daarin opgenomen, alle min of meer javaansch-imperialistisch getint. Onder deze gegevens zoeken wij tevergeefs naar uitvoerige berichten aangaande de streek, die ons hier aangaat en die, blijkens de talrijke en belangrijke daarin gevonden oudheden, eenmaal van het grootste belang voor Bali moet geweest zijn. Richten wij ons

echter tot de balische overleveringen, zooals die onder anderen in de Oesana Bali te vinden zijn, dan bevinden wij ons plotseling juist temidden van de gebeurtenissen, die door de ons overgeleverde oudheden moeten zijn aanschouwd. Daar blijkt de de streek, gelegen tusschen de heilige rivieren Pakĕrisan en Pĕtanoe, juist die dus, welke ons de oudheden opleverde, de eenige van belang en in ieder geval de oudste. Doch wenden wij ons eerst tot de berichten zelf.

Het oudste bericht vinden wij in de Tjarita Parahyangan, waar gezegd wordt, dat de ons uit oorkonden van Tjanggal en Soerakarta bekende eerste vorst van Matarām het eiland Bali zou veroverd hebben: koning Sañjaya. Dat zou dan omstreeks het jaar 730 moeten geweest zijn[1]). Mijn jongste onderzoekingen betreffende de Çailendra's van Matarām pleiten voor de betrouwbaarheid.

Vervolgens komen de op Bali aangetroffen oorkonden op brons aan de beurt, waarvan de inhoud nog niet volledig bekend is, doch waarvan tenminste de vorstentitels en de jaartallen zijn gepubliceerd[2]). Over politieke gebeurtenissen komen wij daaruit weinig te weten, maar toch is het mogelijk de verhouding van de balische en javaansche vorstengeslachten op een bepaald punt vast te leggen.

Zoo staat onder anderen vast, dat een javaansche prinses, geheeten Guṇapriyadharmmapatnī, gehuwd was met een bali-

[1]) *Poerbatjaraka* in T. B. G. LIX: 417. Zie mijn „A Javanese period in Sumatran history" (Soerakarta). Indien met het P'o-li uit de chineesche berichten inderdaad Bali bedoeld is (wat nog lang niet zeker is), dan zouden dus de oudste berichten kunnen worden opgevoerd tot in den tijd tusschen 450-505. In 518 zou dan een gezantschap een brief van buddhistischen inhoud aan den keizer van China hebben gebracht, terwijl in 523 een koning der Balineezen geschenken zond. Gezanten gaan naar China tot 616 en in 630 nog een. Door I-tsing wordt Bali onder de buddhistische landen geteld ($\pm$ 670).

[2]) Tijdens mijn verblijf op Bali in September-October 1928 trof ik vele nieuwontdekte oorkonden op koperen platen aan, waarvan jaartallen en koningsnamen in hoofdstuk IV verwerkt zijn. (Noot van 1928).

schen vorst, genaamd Udayana[1]), al zal haar prinsessenaam wel anders geluid hebben en moeten wij misschien in het patnī juist een aanduiding zien, dat haar naam eigenlijk niet anders is dan een naam van haar echtgenoot, vermeerderd met de uitdrukking: „echtgenoote van" [2]). Uit dit huwelijk sproot niemand anders dan de overbekende Erlangga, van afkomst dus een balische pangeran, die door zijn huwelijk tot den javaanschen troon zou komen [3]).

---

[1]) Zooals men uit zijn Hindoe-Javaansche Geschiedenis pag. 227 kan zien, blijft *Krom* aan een verband tusschen Djalatuṇḍa en Udayana vasthouden. Ten onrechte, naar ik meen. Immers, het door hem voor onverklaarbaar versleten gĕmpĕng van de inscriptie op Djalatoeṇḍa kan ongetwijfeld gelijkgesteld worden met het bekende gĕmpoeng, dat met wināça wordt verklaard. (*v. d. Tuuk* IV: 799). De combinatie wināça + jaartal lijkt mij toch wel duidelijk te wijzen op het overlijden van een persoon, waarvan overigens de naam onbekend is. Ik geloof, dat wij voor dit gĕmpĕngwināça gerust het meer bekende lumāh kunnen substitueeren. Waarmede dan de te Djalatoeṇḍa bijgezette persoon inderdaad in 977 zou zijn overleden en Krom's weinig overtuigende redeneering van een huwelijks- of verlovings-badplaats kan komen te vervallen. Dat overigens van Udayana's landaard niets bekend zou zijn (pag. 226), is wel eenigszins in strijd met zijn familienaam warmmadewa, die wel degelijk op een balischen afkomst wijzen kan. (Zie mijn „Oudheidkundige aanteekeningen" I.)

[2]) In de Calcutta-oorkonde heet zij dan ook anders: Mahendradattā. De onderlinge familiebetrekkingen volgen uit de reconstructie van gegevens uit balische oorkonden en de zgn. Calcutta-oorkonde van Erlangga (zie *Kern*, V. G. VII: 93, 99).

[3]) Terloops zij opgemerkt, dat de vertaling van dit woord Airlangghya, Airlanggha of Erlangga met „Waterslurper" of iets dergelijks, zooals door Rouffaer werd voorgestaan (Bijdragen 1921: 106), niet juist kan zijn. Eerder zou men moeten vertalen Slurp-water. Gezien de resultaten van eenig onderzoek inzake de zoogenaamde persoonsnamen en titels van verschillende vorsten (vgl. T. B. G. 1927: 196 vlg.) mogen wij wel hier aannemen, dat Erlangga zal geheeten hebben naar een stuk grond, een apanage of iets dergelijks. Een formatie van Er + een ander lid is op Bali als plaatsnaam zeer gewoon (tegenwoordig met Jeh) en was in Erlanggas tijd dit ook reeds (vgl. Er-gajah enz.). Zijn naam was dus niet anders dan:

Diens balische sympathieën kunnen daarenboven blijken uit het feit, dat twee buddhistische heiligen, waarvan er een, Mpu Bharāḍa, op verzoek van Erlangga de bekende rijksdeelingsceremonie voltrok en de ander een rol speelt in eveneens aan Erlangga's naam verbonden balische legenden, een deel hunner werkzaamheden op Bali hadden en nog heden op dat eiland overbekend zijn[1]).

Wij mogen dus voor deze periode, die samenvalt met de wisseling der tiende en elfde eeuw A. D., een nauw verband veronderstellen tusschen de oostjavaansche en balische vorstenhuizen, misschien zelfs een familieregeering.

Naar de oorkonden te oordeelen, zou dit contact spoedig losser zijn geworden en ook uit de overige literatuur kan ons weinig blijken van een afhankelijke positie van het eene eiland en opzichte van het andere.

Eerst in den tijd van Kṛtanagara, den laatsten koning van het singhasārische rijk, lezen wij weder van een contact, zij het ook weinig vreedzaam: in 1284 laat Kṛtanagara den vorst van Bali onderwerpen en diens land bij het zijne inlijven. De vorst werd gevankelijk naar Singhasāri gevoerd[2]).

Veel schijnt dit echter niet te hebben uitgewerkt, want zestig jaar later, in 1343, wordt de „snoode, laaghartige vorst van Bali" door de Javanen onderworpen en gedood. Het was de later zoo beroemde patih van Majapahit, Mpu Mada, die deze tocht voorbereid had[3]).

Prins (van) Slurp-water. Zooals men weet gebruikt men linangga voor het met de mond opvangen van vocht in een straal (b. v. van een kokosnoot). Als javaansch aequivalent noem ik Lotjeret (= Er-langga!) bij Bĕrbĕk (Kĕḍiri). Kan hier zijn apanage hebben gelegen? Zie mijn bijdrage in de Jubileumuitgave van het K. B. G. (nog niet verschenen).

[1]) *Krom*, Hindoe-Javaansche Geschiedenis 268 vlg.

[2]) Nāgarakṛtāgama ed. Kern-Krom Zang. 42: strofe 1 cd.

[3]) Nāg. 49: 4a-d en Pararaton (ed. Brandes-Krom) 141. Zie de inmiddels verschenen dissertatie van Dr. C.C. *Berg* inzake de beteekenis van deze onderwerping.

Intusschen schijnt dit de laatste en definitieve onderwerping geweest te zijn, waarmede Bali de onafhankelijke periode zag afgesloten, aangezien alle nu volgende berichten den toestand zoo aangeven, als ware Bali inderdaad een bezitting geworden van zijn zooveel machtiger nabuur. De majapahitsche periode was voor het eiland aangebroken.

In een oorkonde van de Regentes, gedateerd tusschen 1343 en 1350, wordt gezegd dat zij: „geheel den Javakreits, Bali en de overige eilanden onder één pajoeng (vereenigd) houdt..." [1]) en de Nāgarakṛtāgama vertelt in 1365: „En 't andere eiland, Bali, was conform in alle gebruiken met Javaland" [2]).

Elders wordt in hetzelfde historische gedicht Bali genoemd onder de bezittingen van Java [3]), krijgen hooge buddhistische geestelijken verlof om het eiland te bezoeken [4]), komen voorname mantri's van Bali hunne opwachting maken bij Ayam Wuruk, als deze vorst tot aan de oostelijkste punt van Java is doorgedrongen (naar oude Hindoe-adat steekt hij blijkbaar de zee niet over) [5]), ontvangt dezelve in een bepaalde maand geregeld Baliers te Majapahit [6]), en worden speciaal buddhistische bezittingen op Bali opgesomd [7]).

Al deze plaatsen spreken slechts zeer oppervlakkig over Bali, doch er zijn er twee, welke direkt betrekking hebben op de streek, die ons het meeste belang inboezemt.

Beide vinden wij in de Nāgarakṛtāgama en wel daar, waar de bezittingen worden opgesomd. Daar lezen wij de plaatsnamen Badahulu en Lwā Gajah, waarvan de eerste ongetwijfeld met het huidige Bĕdoeloe, bezuiden Pedjeng gelegen, en de tweede misschien met de Goa Gadjah bij die plaats mag worden ver-

---

[1]) Pararaton 142.
[2]) Nāg. 79: 3a.
[3]) Nāg. 14: 3b.
[4]) Nāg. 16: 3ab.
[5]) Nāg. 28: 1a-c.
[6]) Nāg. 83: 5ac.
[7]) Nāg. 80: 1a-d.

eenzelvigd [1]). Verderop in het gedicht wordt gezegd, dat de superintendant der Buddhisten zetelde in deze plaatsen, die dus tot de voornaamste van de streek moeten hebben behoord [2]).

Misschien dat zich in de oorkonden nog enkele plaatsnamen laten ontdekken, die betrekking hebben op deze streek, doch overigens is het bovengenoemde alles wat in de oudjavaansche historische literatuur te ontdekken valt. En dat is zeer weinig.

Daarenboven heerscht er oneenigheid omtrent de identificatie.

Omtrent het Badahulu is ieder het wel eens, doch er rees gerechte twijfel aan de identiteit van Lwā Gajah en Goa Gadjah.

Zonder het met zooveel woorden te zeggen heeft Heyting deze plaatsen geidentificeerd en wel op grond van een oorkonde uit 1324, waarin gesproken wordt over een Heere van Er Gajah, Heer Rājādiyakṣa [3]). Dit zou dan een der in Lwā Gajah gezeteld hebbende superintendanten der Buddhisten kunnen geweest zijn.

Nieuwenkamp leest in Heytings artikel geen identificatie doch mijns inziens achtte de laatste de gelijkstelling zoo vanzelf sprekend, dat hij daar niet afzonderlijk op terug kwam [4]).

Lekkerkerker heeft later deze gelijkstelling wederom getoetst en acht het Lwā op te vatten als de streek aan de monding van een rivier, zoodat met Lwā Gajah onmogelijk de Goa Gadjah kan bedoeld zijn, aangezien deze geenszins aan een monding is gelegen, doch midden in het land [5]). Mijns inziens is dit niet geheel juist en vooral met het betoog, dat een en ander moet verduidelijken, kan ik mij niet altijd vereenigen.

Mocht Er Gajah verband houden met Lwā Gajah en Goa Gadjah dan zou men onder den eersten naam hebben te begrijpen: „de olifant-rivier", een andere naam dus voor wat tegenwoordig heet Pĕtanoe. In dat geval kan de naam van de grot zijdelings met de plaats in de Nāgarakṛtāgama verband houden en zouden

---

[1]) Nāg. 14 : 3b.

[2]) Nāg. 79 : 3c.

[3]) O. V. 1923 : 66 vlg.

[4]) Ned. Indie O. en N. 1926 : 333 vlg.

[5]) Bijdragen 1926 (Jubileumnummer): 193.

wij dus in de daarin aangetroffen kluizenaarsverblijven de woonstede of patapan van den superintendant der Buddhisten van Bali dienen te zien. De totale afwezigheid van eenig blijk van oude belangrijke vestigingen aan de monding van de rivier pleit hier wel voor [1]).

Hoe dit ook zij, duidelijk is, dat de streek, die eenmaal, blijkens den aard der talrijke daar gevonden belangrijke oudheden, een centrum en speciaal een godsdienstig centrum op Bali moet geweest zijn, in de historische oudjavaansche literatuur als zoodanig niet geheel tot haar recht komt.

Geheel anders in de legenden.

De Oesana Bali, een balische babad, weet ons veel te vertellen over den strijd der goden tegen den daemonenvorst Maja Danawa, zetelende in Bĕdoeloe en berucht door zijn herhaalde pogingen den hindoeistischen godsdienst op het eiland uit te roeien [2]).

Behalve zijn kraton te Bĕdoeloe, die door de vereenigde goden wordt veroverd, wordt ook nog vermeld een plaats Manoekaja, waar de goden zich verzamelden om hun tuchtiging te beginnen en deze plaats is nu tevens de meest noordelijk gelegen plaats in de bedoelde streek, waar thans oorkonden of oudheden zijn aangetroffen!

Ja, sterker nog, het gebied, waar Maja Danawa, al vluchtende en strijdende, zich door gedaanteverwisselingen tracht te redden en aldus aan verschillende plaatsen een naam geeft,

---

[1]) Ook de door mij in October 1928 ten Z. van de Goa Gadjah ontdekte buddhabeelden van de hindoe-balische periode pleiten voor de bijzondere, oorspronkelijk wel buddhistische beteekenis van deze plek. Het bestreden Lwā behoeft niet bepaald op de *monding* te slaan, daar het slechts beteekent „breed", „breedte". Elke verbreeding van de rivier zou zoo genoemd kunnen zijn. Het lijkt mij dan ook wel hoogstwaarschijnlijk, dat de drie „Gajah"s bij elkaar behooren, hoewel ik gaarne toegeef dat zekerheid nog niet bestaat. (Noot van 1928).

[2]) Gedeeltelijke uitgave en vertaling door *Friederich* in T. N. I. IX : 3: 286 vlg.

komt vrijwel overeen met de strook gronds, waarin wij heden de belangrijkste oudheden van Bali aantreffen: van Manoekaja zuidwaarts tot en met de omgeving van Bĕdoeloe en tusschen de rivieren Pakĕrisan en Pĕtanoe. Het is wel duidelijk dat hier een historische kern achter schuilt; welke dat is, zal eerst een betere uitgave van het gedicht, dan Friederich er van kon geven, en een critisch onderzoek van de opgesomde namen in vergelijking met hetgeen de oorkonden en andere oudheden aan gegevens opleveren, kunnen leeren. Aldus heeft het ook geen zin hier de bijzonderheden van dat verhaal mede te deelen en kan ik volstaan met hetgeen boven werd opgemerkt. Slechts nog een enkele opmerking over de westelijke grensrivier van het terrein, de Pĕtanoe = de gevloekte. De Oesana Bali vertelt hoe Maja Danawa ten slotte bij zijn dood in een steen veranderde en hoe deze steen bloedde. Het bloed vermengde zich met het water van de rivier en maakte dit onrein; nog heden is dit verhaal omtrent de Toekad Pĕtanoe bekend en tot voor eenige jaren heeft men er zich zorgvuldig van onthouden het water te gebruiken, zelfs voor irrigatiedoeleinden. De vloek zou 1700 (volgens Friederich; volgens anderen 1600) jaren duren en aangezien de vloek plechtig vóór eenige jaren werd opgeheven, zou, volgens balische overlevering, het verhaal gespeeld hebben in de 2de eeuw A. D. Dat dit niet klopt met de in de streek gevonden oudheden is duidelijk, maar men weet dat de eerste hindoeisatie van den Archipel omstreeks dien tijd moet hebben plaats gehad. Aangezien Maja Danawa ons wordt geschilderd als iemand, die de oude godsdienstvormen wilde herstellen en dus als een Julianus Apostata dient te worden opgevat, is de kans zeer groot dat in deze overlevering (zooals trouwens in alle overleveringen) een hechte kern van historie schuilt. Zooals echter reeds werd opgemerkt, zal men goed doen met eventueele pogingen deze kern uit de vele latere herinterpretaties los te wikkelen, uit te stellen tot tijd en wijle wij de beschikking hebben over een critische editie van het verhaal[1]).

[1]) Men leze ook het sinds het afsluiten van dezen tekst verschenen proefschrift van Dr. *C. C. Berg*, in het bijzonder pag. 93 vlg.

Andere legenden spreken niet bijzonderlijk van onze streek, doch behandelen andere streken of Bali in het algemeen. Bekend is het verhaal van de afscheuring van Bali van Java door Mpoe Sidimantra tijdens het rijk Daha ; men zal er een contaminatie in hebben te zien van een verhaalrest uit zeer ouden en een uit zeer jongen tijd. Onmogelijk is het zeker niet, dat de herinnering aan een losraken van eenig verband tusschen de beide eilanden is bewaard gebleven ; zooals men weet wordt ten opzichte van Madoera en Java in de Nāgarakṛtāgama zelfs een jaartal genoemd [1]). Andere verhalen betreffen een zekeren Kĕbo Ioewa, een reus, die in de Oesana Bali, voorzoover mij bekend is, niet voorkomt en in den tijd van Mpu Mada wordt gelocaliseerd [2]). Omtrent deze figuur is nog minder met eenige waarschijnlijkheid op te merken, hoewel ik er mij van overtuigd houd, dat ook hier weder een historische kern valt los te maken uit een reeks van herinterpretaties uit later tijden.

Over het algemeen valt het op, dat in de verschillende legenden wel verband wordt gelegd tusschen Bali en Daha of Majapahit, doch nimmer met Singhasāri. Dit komt wonderlijk goed overeen met hetgeen wij uit de oorkonden en dergelijken weten, daar in den tijd van Kaḍiri (Daha) een familieband moet hebben bestaan tusschen de vorstenhuizen der beide eilanden en in den tijd van Majapahit Bali direkt afhankelijk zou zijn gemaakt. Wij mogen dus op grond van oorkonden, zoowel als van legenden, voorloopig aannemen, dat de tusschenliggende periode, met name die van Singhasāri en met uitzondering natuurlijk van de boven vermelde expeditie, een periode van politieke vrijheid was voor het kleinere eiland en dat vóór de kaḍirische periode de band evenmin zeer hecht zal zijn geweest.

Ten slotte nog een enkel woord over de balische overlevering, dat de „Wong Majapahit" zouden afstammen van uit Java naar Bali gevluchte families uit het overwonnen Majapahit.

---

[1]) Het overgeleverde jaartal voor de afscheuring van Bali van Java is 202, dat van Madoera 1-4 Çaka (Nāg. 15 : 2.)

[2]) Zie *de Kat Angelino* in Ned. Indie O. en N. 1921 ; 71 vlg.

Mijns inziens doen wij goed dit voorloopig op te vatten als: afstammelingen van voorname families *uit den tijd van* Majapahit. Van een massavlucht kan weinig sprake zijn geweest en zeker niet van een vlucht voor den opdringenden Islām. De trage islamisatie van Java verzet zich hier tegen[1]).

***

Pedjeng [2]), het onderdistrict van de desa Intaran [3]), ligt in Zuid-Bali, onderafdeeling Gianjar, district Oeboed, op een landrug tusschen twee der tallooze Noord-Zuid loopende riviertjes in het zuidelijk gedeelte van Bali. Het ligt gunstig op een korten afstand van den grooten weg van Badoeng naar Gianjar en aan den weg, die van dezen verkeersader noordwaarts leidt naar de badplaats Tirta Ĕmpoel. De desa telt ongeveer 200 huisgezinnen, heeft een kleine pasar, waar tambis van Singaradja en Boeleleng hun waren komen brengen en is trotsch op het bezit van de „Maan van Bali", een keteltrom van grooten ouderdom, volgens goedgeloovigen de maan zelf, volgens anderen het rad van de maanwagen en volgens twijfelaars een soebĕng van Kĕbo loewa [4]).

---

[1]) Deze meening wordt bevestigd door het onderzoek van Dr. *C. C. Berg* in diens „De middeljavaansche historische traditie". Uit dit voor ons doel zoo belangrijke werk blijkt, dat deze opvatting teruggaat op de verovering van Bali in 1343 A.D.

[2]) De naam zal misschien samenhangen met Padjang en in verband met het naburige Soekawati en het op Lombok gelegen Mataram en Padjang zijn op te vatten als een repliek van een javaanschen naam.

[3]) Een van de vele plantnamen, die aan desas of gebieden zijn gegeven. De intaran-bast wordt met de lontarbladen gekookt om er de mot van af te houden (v.d.T.). Het is de Azadirachta indica. De naam komt vaak als desa-naam voor, vooral in combinaties als Taman intaran = intaran-tuin. (Over plantnamen voor gebieden enz. zie nog T. B. G. 1927: 198.) De naam Intaran komt op de stafkaart voor, de naam Pedjeng niet; omgekeerd is het geval met andere kaarten.

[4]) Hoewel deze „Maan van Pedjeng" zeker de oudste oudheid is van het onderzochte gebied, zal hij hier toch niet uitvoerig behandeld worden, aangezien de tijd van vervaardiging te zeer verwijderd is van die der overi-

De vele beelden, die door de bewoners van minder belang worden geacht, beschouwt men niettemin als uit den hemel gevallen en als zoodanig vol van magische krachten [1]). Trotsche bouwwerken of ook maar bescheiden voortbrengselen van nieuwbalische kunstnijverheid aan poorten en dergelijken, zooals men die in Badoeng zoo overvloedig aantreft, zoekt men hier tevergeefs en niets zou er, indien trom en beelden er niet waren, op kunnen wijzen, dat deze plek eenmaal de belangrijkste van de streek, ja misschien van geheel Bali moet zijn geweest [2]). De groote aardbeving heeft de laatste sporen van vroegere grootheid uitgewischt.

De desa vertoont den van de meeste balische desas bekenden vorm; het centrum wordt uitgemaakt door de poeri, eenmaal verblijf der „Radja Pedjeng", waarover overigens geen verhalen door mij konden worden achterhaald, nu woonstede voor het

---

ge oudheden en hij er slechts in los verband mede staat. Wij kunnen echter als zeker aannemen, dat deze trom reeds in den hindoe-balischen tijd ter plaatse werd bewaard en vereerd, waarvoor een analoog geval op den Diëng op Java ter staving kan worden aangehaald (*Krom*, Inleiding I: 198 Tjaṇḍi Poentadewa).

[1]) Beter is het te zeggen: „bij uitstek geschikt tot opneming van magische krachten". Elders hoop ik dit nader uiteen te zetten, als ik gelegenheid zal kunnen vinden de beteekenis der hindoe-javaansche godenbeelden afzonderlijk na te gaan en in hare ontwikkeling te volgen.

[2]) Vele nog in gebruik zijnde oude tempelcomplexen zeggen ten opzichte van een vroegere beteekenis der plaatsen niets. Schrijvers over Bali hebben zich hierdoor vaak laten misleiden. Het door Mooijen en anderen voor zeer belangrijk gehouden Blahbatoe bleek niets van belangrijken ouderdom op te leveren, het onbelangrijke Pedjeng daarentegen het meeste. De oorzaak hiervan is duidelijk; de voortdurende machtswisselingen hebben bepaalde plaatsen eeuwen lang, na een tijdperk van bloei, in de vergetelheid teruggedrongen. De bouwwerken, als alle balische architectuur, in zeer vergankelijk materiaal opgetrokken, verdwenen en vervielen en werden niet weder in de oude vormen hersteld. Daarbij werden de koperplaten met oorkonden, tegelijk met de wisseling van macht, van hunne oorspronkelijke plaatsen verwijderd, terwijl de oorkonden op steen, vanwege het zachte materiaal, eveneens verdwenen.

desa-hoofd, den pĕrbĕkĕl, Tjokorda Ngoerah [1]). De poorten en muren van deze poeri zijn, evenals die van de meeste poeras, tempel-erven, door de jongste aardbeving van 1917 verwoest en sindsdien niet weder opgebouwd. In deze poeri vond ik tijdens mijn eerste en derde verblijf een buitengewoon gastvrij onthaal, waartoe de bevelen van het districtshoofd (poenggawa) van Oeboed, waaronder de desa ressorteert en die als Volksraadslid [2]) lang geen onbekende is, Tjokorda Gĕde Raka Soekawati, hunne uitwerking niet misten.

De ingang tot de rechthoekige poeri ligt, als gebruikelijk, op het Zuid-Westen en tegenover een open plein, beschaduwd door een reusachtigen waringin. Op dit plein wordt de pasar gehouden en bevindt zich de in 1926 geopende nieuwe desa-school [3]). Oostelijk van de poeri ligt de reeds eerder genoemde weg naar Tirta Empoel, op bedevaartdagen druk begaan en door honderden met kleurige doeken getooide vrouwen, met hunne offergaven op het hoofd, vroolijk gesierd. Juist bij de poeri maakt deze, overigens kaarsrechte weg een kleine bocht, teneinde om een vervallen poera heen te kunnen leiden, welke poera eenmaal tot de poeri moet hebben behoord en nu nog tot de meest heilige plekken van de desa moet worden gerekend: het is de poera Manik Tjorong [4]).

Parallel aan dezen hoofdweg loopen voorts twee andere wegen in de richting Noord-Zuid, welke door een aantal West-Oost loopende wegen worden gekruist. In de aldus gevormde rechthoeken treft men dan de vele erven der bewoners aan, aan

---

[1]) Tot ± 1892 zetelde een poenggawa in Pedjeng (V. B. G. XXIII: Voorl. verslag: 29).

[2]) Thans gedelegeerde bij den Volksraad.

[3]) Op deze school krijgen de leerlingen behalve in het balische schrift en de taal enz., nog les in oekir, beeldhouwen en andere kunstnijverheid. Voor zoover ik kon nagaan, is dit geen resultaat van westersche bemoeienis, doch is dit immer zoo geweest. De goeroes zijn in Singaradja opgeleid.

[4]) Inventaris 62 (O.V. 1925: 169).

de buitenzijde door een muur van leem of rolsteenen van den weg afgescheiden.

Op deze erven is dan weer een afzonderlijk gedeelte afgeschoten voor huispoera en op deze kleine plekjes grond, van buitenaf onzichtbaar, werden tallooze oudheden aangetroffen; zonder de hulp van den pĕrbĕkĕl zouden vele daarvan mij zeker zijn ontgaan.

Doch niet alle grond is aldus als woonerf gebezigd. Herhaaldelijk treft men tusschen deze erven open, onbebouwde en met oude boomen begroeide plekken aan, die den naam van poera dragen, zonder door poorten en muren den indruk daarvan te kunnen wekken.

Het zijn vervallen poeras, in aantal veel te veel voor de tegenwoordige behoefte en als magisch heilige plekken gevreesd of vereerd [1]). Daar liggen dan ook, al of niet in een klein huisje

---

[1]) De namen kunnen ons omtrent de oorspronkelijke bestemming niet altijd inlichten. Er zijn er die heeten naar de boomsoort die erop groeit of gegroeid heeft (Batan boni = onder den Boni-boom enz.), andere, die hun naam ontvingen naar van elders onbekende personen. Poera taman wijst wel op een vorstenverblijf, aangezien op Bali het woord taman uitsluitend wordt gebezigd voor een tuin van een vorstenverblijf. Een enkele naam vertelt ons, dat wij te doen hebben met een voor het water onbereikbaar stuk grond (b. v. poera tĕlĕdoe nginjah) en aan de poera Kĕbo edan is een verhaal verbonden van een spokenden stier. Namen als poera poesĕh en poera panataran komen in bijna elke desa voor en wijzen op een officieele beteekenis in het dagelijksch leven; merkwaardig is, dat de poera dalĕm, de aan Doerga, de doodsgodin, gewijde poera, zoo goed als nooit oudheden opleverde.

Over de verschillende poera's gaan verschillende verhalen, die het zeker de moeite loonen kan op te teekenen en te bestudeeren. Zoo vertelt men dat in de poera Poesĕr ing djagat zich het bewuste gat in den grond bevindt, waardoor men in een tunnel kwam, die naar Noesa (Pĕnida ?) voerde. (*v. d. Tuuk* spreekt van *de* tempel van Pedjeng zonder nader te specificeeren. Zie s. v. Pedjeng en Soekawana.)

Afgezien van oude verhaalmotieven, kan ons in een tunnelrijk land als Bali, waar vele dezer vernuftig aangelegde hulpmiddelen niet meer gebruikt

van leem met atappen dak (gĕdong) opgeborgen, de steenen overblijfselen van vroegere glorie, de bewuste beelden uit den ouden tijd (artja) [1]). Vereerd worden zij bijkans alle; niet zoozeer als zetel van een of andere godheid of als incarnatie van een geest, dan wel als magisch belangrijke steenen, welker magische beteekenis uitkomt in de merkwaardige vormen, die zij vertoonen.

Men beschouwt deze artja, zooals reeds gezegd werd, niet steeds als door menschenhanden gemaakt, doch meestal als gelijksoortig aan de kalisteenen van bijzonderen vorm, die overal op Bali en in den overigen Archipel als magische centra met bijzondere zorgen worden behandeld. Men kan dan ook slecht spreken van een vereering, eerder van een behandeling; wie zich eenigermate thuis voelt in de magische praktijken van het prae-animisme, zal weten wat ik hiermede bedoel. Vandaar dan ook de offers: geen offers aan geesten (die worden elders gebracht), doch afweer van mogelijke ontketening der in de steenen en beelden verborgen magische energieën, welke groot kwaad zouden kunnen uitrichten zoowel bij mensch als dier en oogst, of versterking dier energie, voorzoover de steenen als fetis optreden. Vandaar dan ook, dat, waar de bewoners een onoverkomelijke vrees vertoonden deze beelden aan te raken, men er niets kwaads in zag als ik mij daartoe opmaakte; immers, de magische energie, die aldus zou kunnen worden ontketend, zou

---

worden en soms niet meer geweten worden, een dergelijk tunnel-verhaal allerminst bevreemden.

[1]) Artja is de naam voor een uit hout of steen vervaardigd *oud* beeld; togog heet een uit hout of steen gemaakt *nieuw* beeld. Ernaast kent men nog het woord tawoelan of tahoelan voor een magisch-beteekenisvollen steen van eigenaardige vormen. De definitie van *Van der Tuuk* luidt (I: 99): „een in een tempeltje (gĕdong) bewaard heiligdom van de goden verkregen en beschouwd iets te zijn, waarvan 't geluk van de geheele gemeente afhangt". De definitie is, hoewel eenigszins onvolledig, toch om de erin goed naar voren tredende beteekenis van de artja, juist. De togog is meestal zonder eenige magische beteekenis; artja en tawoelan daarentegen hebben zulk een beteekenis wel degelijk.

zich onmiddellijk op mij werpen. En dat was mijn zaak, niet de hunne. Intusschen pleit het voor het doordringen van een hoogeren godsdienstvorm, in casu het Çiwaisme, dat deze laatste opvatting bestaat en dat men met dat al nog slechts zoo weinig angst koestert voor deze beelden, dat slechts in zeer enkele gevallen een algeheele weigering ze aan te raken moest worden geconstateerd. Dat waren o. a. de „Maan van Bali" en enkele beelden uit de poera Manik Tjorong. Doch elders meer daarover.

Talloos zijn de poeras van Pedjeng; in de inventaris[1]) telt men er reeds een veertig, waar oudheden gevonden werden. Waar dit wijst op een belangrijke positie in den ouden tijd en in godsdienstig opzicht, is het dan ook niet te verwonderen, dat wij den naam Pedjeng genoemd vinden in verband met de bekende sadkahjangan, de zes heiligdommen. Helaas is de opsomming daarvan niet constant en bestaat er veel verschil.

Achter een handschrift van de Adigama heet het in een vervloekingsformulier: Sang hjang raboet Pedjeng (= de heilige plek P.) en wordt het op één lijn gesteld met Bĕsakih, zooals men weet een der meest heilige plaatsen op Bali, voorts Tampak Hjang, Jeh Djĕroek, Oeloe Watoe, Batoe Kawoe, Sakenan, Pakĕdoengan, Goa Lalawah, Pĕtoeng, Panataran Agoeng. In deze reeks staat Pedjeng op de *derde* plaats[2]).

Ook de Pĕmastaning Tjor van Gianjar geeft deze heiligheid aan Pedjeng[3]).

De Oesana Bali zegt in de passage, waar Maja Danawa, de zoon van Detja, is overwonnen en de verschillende goden een plaats krijgen toegewezen: Te Pedjeng is de verblijfplaats van Bațara Manik Alĕba. Misschien moeten wij in de heiligste poera van Pedjeng, de poera Manik Tjorong, deze plek herkennen (Manik Alĕba = breedjuweel en Manik Tjorong = lichtend juweel [4]).

---

[1]) O.V. 1925 : 150 vlg. Later aangevuld in O.V. 1927 : 139 vlg.

[2]) *v. d. Tuuk* IV : 956/957.

[3]) *v. d. Tuuk* IV : 280.

[4]) *v. d. Tuuk* II : 577.

Over de heiligheid van deze poera werd reeds gesproken; de autoweg, die er langs leidt, moest voor haar een omweg maken.

Elders, in een opsomming van niet minder dan zeven sadkahjangan heet het: Bhaṭāra hjang in Pedjeng, Bhaṭāra Manik Djanma. Ook hier weer dus datzelfde „Manik". Zijn sandjata, attribuut, zou zijn de ḍoehoeng, kris [1]).

Intusschen valt het op, dat er van zeven sadkahjangan wordt gesproken, wat eenigszins een contradictio in terminis mag heeten.

Mijns inziens is het echter niet uitgesloten dat onder sadkahjangan dient verstaan te worden: een plek waar de zes heiligdommen bijeen zijn, zoodat er een onbeperkt aantal sadkahjangan kan zijn. Vat men dit sadkahjangan aldus op, dan kan men daarbij steun vinden in een uitdrukking als „sadkahjangan ring rāga", een titel van een theologisch werkje, waarop Dr. Goris mij attent maakte en waarmede bedoeld zou zijn de identificatie der zes heiligdommen in het lichaam.

Een enkele poging tot navragen bij de bevolking of een blik op de door Heyting vervaardigde voorloopige kaart van oudheden op Bali, kan doen zien, dat er vèèl meer dan zes sadkahjangan op Bali worden gelocaliseerd, hetgeen mijns inziens alleen op de boven voorgestelde wijze kan worden verklaard.

Volgens Friederich zou deze Manik Alĕba tegenwoordig in Tabanan verblijven, waarheen hij uit Pedjeng zou zijn gevlucht bij de verovering van Pedjeng door Gianjar [2]). Hoe dit alles ook zij, de bijzondere beteekenis van Pedjeng wordt er toch duidelijk door gedemonstreerd.

Ik mag niet nalaten hier nog te wijzen op een andere overlevering omtrent de desa, namelijk dat daar vroeger veel goud zou zijn gevonden, en wel in de Toekad Pakĕrisan. Nog steeds zou daar goud worden aangetroffen, doch slechts in uiterst kleine hoeveelheden. Het is natuurlijk een open vraag in hoeverre zulke goudwasscherijen in den ouden tijd voldoende goud kunnen hebben

[1]) *v. d. Tuuk* III: 152.

[2]) *Friederich* in T. N. I. IX; 3; 286 vlg. aanteekening 43.

opgeleverd om den uit de vondsten blijkenden rijkdom te verklaren.

In ieder geval zal deze rijkdom niet zijn oorsprong hebben gehad in handel of iets dergelijks; dat Pedjeng een der weinige balische plaatsen is, waarvan wij met bijna zekerheid weten dat er indische monniken moeten gewoond hebben of tijdelijk hebben verbleven, mag voor een vroegeren goudrijkdom pleiten en de talrijke plaatsen in de literatuur, waar in verband met den Archipel of deelen daarvan van goud gesproken wordt, laten aan deze mogelijkheid geen twijfel meer [1]).

Ten slotte is er nog iets op te merken, dat pleiten kan voor de buitengewone positie van Pedjeng temidden van de omringende desas en landstreken, vooral in godsdienstig opzicht. Vergelijkt men namelijk het aantal brahmanen-huishoudens dezer desas, dan krijgt men het volgende beeld [2]):

Oeboed - 1	Witra - 1	Tampak Siring - 1
Bĕdoeloe - 0	Pĕdang Tĕgal - 1	Manoekaja - 0
Wanajoe - 1	Boeroean - 1	Sianga - 1
Patĕmon - 1	Tĕgal Lalang - 1	Goenoeng Sari - 1 (Boeda)
Koetri - 2	Bloesoeng - 0	Kĕtewel - 1
Katjoen Witra - 1	Kĕloesoe - 0	Pedjeng - 9

Ware het nu, dat Pedjeng een plaats was van buitengewonen omvang, dan zou zulk een hoog getal niet veel zeggen; in werkelijkheid is Pedjeng echter niet veel grooter dan de overige opgesomde desas en zelfs kleiner dan enkele ervan. Waar dus in Pedjeng niet minder dan 9 brahmanen-huishoudens zijn, waaruit 4 officieerende priesters voortkomen, daar mogen wij aan deze plaats de uitzonderlijke positie, die zij eenmaal moet hebben

---

[1]) Misschien duiden de poera-namen Mas koening, Mas soerat en het opschrift aan den oever van de toekad Pakĕrisan in deze richting (mas pirak). Voor Java laten de oorkonden waarin over goudrijkdom wordt gesproken (o. a. Tjanggal en de Mahākṣobhya), de vele riviernamen met mas- samengesteld en de oudste berichten uit het buitenland, wel geen twijfel meer. Blijkbaar is een oude goudvoorraad definitief weggespoeld.

[2]) Dit staatje dank ik aan de vriendelijkheid van Dr. Goris.

ingenomen, niet ontzeggen. Later, na de behandeling der vondsten, zal ik gelegenheid hebben dit nog duidelijker te doen uitkomen. Ik wijs hier voorloopig nog op het feit, dat Bĕdoeloe er geen kan aanwijzen.

***

Niet ver van de desa Pedjeng ligt Bĕdoeloe. Thans is deze plaats weinig belangrijk en slechts de onmiddellijke nabijheid van voor touristen belangrijke oudheden: de grot Gadjah en de reliefs van Jeh Poeloe, doet het aan de vergetelheid ontrukt worden, zooals dit in Pedjeng met de trom het geval is.

In werkelijkheid mogen wij, op grond van de vondsten, wel aannemen, dat Bĕdoeloe en Pedjeng eigenlijk niet te scheiden zijn, hetzij dat in een complex Bĕdoeloe-Pedjeng de eerste, hetzij de laatste desa de hoofdzaak is geweest. De strook sawah-velden tusschen de beide desas is zeer weinig breed en wordt daarenboven als grensgebied nog belangrijk in waarde verminderd door de vele daarin gevonden oudheden. Wij kunnen in ieder geval zeggen, dat, te oordeelen naar de gevonden oudheden, de beide desas eenmaal tezamen moeten hebben behoord [1]); trouwens het feit, dat er in Bĕdoeloe, op een kwartier afstands ten zuiden van Pedjeng gelegen, geen brahmanen-huisgezinnen zijn en te Pedjeng negen, zegt hier ook wel een en ander. Of dan misschien vroeger beide desas onder den naam Bĕdoeloe bekend stonden, zooals uit de reeds vermelde plaats uit de Nāgarakṛtāgama zou kunnen blijken? Of dat Bĕdoeloe en Lwā Gajah (= Goa Gadjah?) slechts bandjarans (wijken) waren van een grooter complex, genaamd Pedjeng, en dat aldus deze naam ons niet is overgeleverd? Voorloopig kan ik daarin nog geen beslissing nemen en wij doen zeker beter te wachten, tot wij het in de oorkonden opgesloten materiaal in het onderzoek kunnen betrekken.

---

[1]) Een der beide in de poera Ardjoena mĕtapa thuishoorende spuierbeelden van een hemelnimf uit het verhaal Mintaraga werd in Bĕdoeloe teruggevonden (Inventaris 20e). Onderdeelen van een zelfde tjaṇḍi werden in Pedjeng en Bĕdoeloe aangetroffen enz.

Bĕdoeloe wijkt in bouw niet belangrijk van Pedjeng af en het is ook hier de aanleg van een autoweg geweest, of liever het geschikt maken van een bestaanden weg voor autoverkeer, die aan het dorp een eenigszins ander karakter heeft gegeven. In wezen zijn alle desas gelijk van opzet [1]).

Andere desas, van belang voor het oudheidkundig onderzoek, zooals Tampak Siring, Manoekaja, Koetri en dergelijke bieden evenmin veel bijzonders. Koetri heeft zijn voornaamste oudheden bovenop een heiligen heuvel: Boekit Darma. De belangrijkste plaatsen zijn overigens aan de rivieren gelegen en wel speciaal aan de Pakĕrisan. De reeks van plaatsen van oudheidkundig belang vangt in het Noorden aan bij Tirta Ĕmpoel, volgens de overlevering de plaats, waar de goden zich door middel van het daar te vinden heilige water herstelden van een vergiftigingspoging van Maja Danawa, die hen door het verschaffen van Wemala, Gif-water, had getracht onschadelijk te maken. Nog steeds is Tirta Ĕmpoel, waarvan de stichtings-oorkonde door mij elders werd teruggevonden, een zeer belangrijke bedevaart-badplaats, waar honderden lieden zich in het op bepaalde dagen zegen brengende water, dat uit tallooze pantjoerans stroomt en in een vijver zichtbaar opborrelt, komen baden. Heilige palingen bewonen deze vijver. Vandaar leidt ook de weg naar het noordelijkste punt van de oudheden-zône, Manoekaja.

Bezuiden Tirta Ĕmpoel ligt vervolgens aan de Pakĕrisan de Goenoeng Kawi met de bekende rotstjaṇḍis en kluizenaarsverblijven. Dan volgt een dergelijke tjaṇḍi tusschen nissen aan de samenstrooming van Pakĕrisan en Krobokan. Vervolgens bij Sawah Goenoeng de Poera Pĕngoekoeroekoeran (waarvan de oude naam zal geluid hebben Dharmma hañar) met kluizenaarsverblijven beneden aan den waterkant en een badplaats halfweg de rots (de poera ligt boven op een heuvel). Dit complex verdient, hoewel het in schilderachtige ligging de kluizenarij van den Goenoeng Kawi niet kan evenaren, toch ook om de bijzondere

[1]) In Bĕdoeloe vond ik gedurende mijn verblijf op Bali in 1926 een zeer gastvrij onthaal bij den pĕrbĕkĕl.

samenstelling de aandacht; het loopt groote kans eveneens een bekend touristenoord te zullen worden.

Ten slotte bevindt zich bij Tjĕloek nog een badplaats in de rotsen, die echter niet meer wordt gebruikt en waarvan slechts sporen over zijn.

Ziedaar de reeks van oudheden langs een rivier, die zeer zeker daarom reeds den naam van „heilige rivier van Bali" zou kunnen verdienen. Het zou voorbarig zijn hier te trachten naar een systematische indeeling der in de te behandelen streek gelegen oudheden en wij zullen goed doen dit en het trekken van eventueele verdere conclusies uit te stellen tot na de behandeling zelf.

Deze stel ik mij voor te verdeelen in twee deelen; ten eerste de inscripties, onder te verdeelen in sanskrit- en oudjavaansche of oudbalische inscripties, en ten tweede de beelden. Aangezien er verschillende inscripties op de achterzijde van beelden en dergelijke voorkomen, zal het dan tevens mogelijk blijken deze en daardoor hun stijl en stijlgroep te dateeren. Wij zullen daarbij vaak genoeg hulp moeten zoeken bij oudheden, gelegen benoorden de bronnen der beide rivieren, met name die van den Goenoeng Panoelisan, welke dan tegelijk een nadere bespreking deelachtig zullen worden.

Aldus zal het mogelijk blijken dit materiaal voor een geschiedenis van de oudbalische kunst te sorteeren en te doen aansluiten aan hetgeen heden onder balische kunst wordt verstaan. Dan ook zal kunnen blijken, dat wij niet langer genoegen nemen kunnen met een toevallig onderzoek der balische oudheden, aangeleund aan dat van Java, maar dat de afzonderlijke plaats, die de kunst van dat eiland in de rij van hindoeistisch beinvloede landstreken van den Archipel inneemt, een afzonderlijke behandeling ten volle wettigt.

* * *

II. DE INSCRIPTIES.

Zeker niet het onbelangrijkste gedeelte van de te Pedjeng en omstreken gevonden oudheden wordt gevormd door de inscripties. Naar het gebruikte schrift zijn zij te verdeelen in vijf soorten. De eerste en tevens wel de oudste soort is opgesteld in een prae-nāgarī en een nāgarī-schrift; de taal is Sanskrit. Dan volgt een midden- of oud-oostjavaansch schrift, een gewoon kaḍiri-schrift, een zgn. gefigureerd kaḍiri-schrift en ten slotte een veel later schrift, dat overeenkomsten vertoont met sommige afgeronde laat-oostjavaansche schriftsoorten. De taal is bij deze schriftsoorten overwegend Oudjavaansch, een enkele keer Sanskrit. Met uitzondering van de inscripties van de eerste soort, die eigenlijk geen inscripties zijn, aangezien zij met een stempel in de klei zijn gedrukt, zijn alle inscripties aangebracht op zachte paras, wat de leesbaarheid zeer sterk heeft doen verminderen. Deze paras is vooraf in vele gevallen met een laagje pleister bedekt of op andere wijze aan de oppervlakte hard gemaakt, wat de inscripties voor algeheele ondergang heeft behoed, doch nimmer hebben wij te maken met harde steensoorten als op Java en in sommige gevallen zijn de letterteekens zelfs tot geulen uitgesleten. De vorm der oorkondesteenen is ook al verschillend van die van Java; vaak is hij vierkant geweest, pijlervormig. Althans bij de oudere inscripties, welke in het Sanskrit zijn opgesteld, is dit het geval. Zij hebben vrij gestaan en konden aan vier zijden gelezen worden. Een enkele oorkondesteen van oostjavaanschen vorm is echter eveneens aangetroffen, terwijl de overige inscripties zich op tjaṇḍis en beelden bevinden; drie rotsinscripties behooren ook nog tot de verzameling.

Na deze inleidende opmerkingen omtrent het uiterlijk van de inscripties kunnen wij tot den inhoud overgaan.

A. Inscripties in het Sanskrit.

1. Buddhistische.

a. Opschrift in een prae-nāgarī (siddhamātṛkā) op klei-

zegels gestempeld, welke werden aangetroffen in klei-stūpa's: [1])

Ye dharmā hetu prabhawā hetunteṣān tathāgato hyawadat teṣāñ ca yo nirodhā ewaṃwādī mahāçramaṇaḥ

Zoowel door het schrift, als door den inhoud, de buddhistische „Geloofsbelijdenis" in de mahāyānistische opvatting [2]), worden wij verplaatst in den tijd van tjaṇḍi Kalasan op Java: ± 778 A.D. [3]).

b. Opschrift in nāgarī op bovenbedoelde klei-zegels gestempeld, van denzelfden inhoud. Het verschil in de schriftsoort wijst er echter op, dat deze klei-zegels tot in veel later tijd in gebruik zijn gebleven en aangemaakt. Voorts, dat bij deze aanmaak wel degelijk de in Noord-Indie plaats gehad hebbende ontwikkeling van bedoeld schrift is gevolgd of opnieuw ingevoerd. Wij hebben dus hier hetzelfde verschijnsel als in de opschriften van tjaṇḍi Djago valt op te merken, waar de beelden voorzien zijn van letterteekens uit een nāgarī-schrift en niet langer uit een prae-nāgarī-schrift, zooals dit bij de oorkonde van Kalasan het geval was.

Slechts blijkt het verband hier duidelijker, aangezien beide schriftsoorten op Bali in dezelfde vondst voorkwamen, terwijl zij op Java door vier eeuwen en ± 250 KM van elkaar gescheiden zijn!

[1]) Inventaris 46. Zie de beschrijving aldaar. (O. V. 1925: 165)

[2]) Beter aangeduid met den naam: „Ye-te-mantra". Uit het vervolg zal kunnen blijken, dat het vooral de magische beteekenis der geschreven woorden is (magie van het schrift), die hier een rol speelt en geen overweging van zuiver godsdienstigen aard. Zie voor deze mantra nog: *Groeneveldt*, Catalogus Bat. Museum 163. Daar zegt Brandes in een noot reeds, dat naar zijn meening de formule een doode letter was (164). Zijn vertaling luidt: „Wat aan levensvormen uit een grondoorzaak voortspruit, daarvan heeft de Tathâgata (de Boeddha) de grondoorzaak verklaard, en daarvoor heeft de groote asceet insgelijks geleerd de wijze waarop men die levensvormen kan onderdrukken".

Zie echter ook de opvatting van *Kern* in diens: Buddhisme. *Waddell* geeft in zijn Buddhism of Tibet de vertaling van Rhys Davids (pag. 105 en 133).

[3]) Zie over deze periode *Krom*, Geschiedenis 127 vlg., onder reserve der door mij later bereikte resultaten.

Het schrift komt het meest overeen met dat van de inscripties achterop de bronsreplieken van het groote beeld van tjaṇḍi Djago [1]).

De teekens voor ya, ma, pa enz., die op de andere klei-zegeltjes van boven geheel open zijn, zijn hier van boven reeds gesloten en de teekens voor wa, ha, ta enz., die in het opschrift *a* korte horizontale streepen aan den kop bezitten, hebben hier een tamelijk lange streep. Vooral verschilt het teeken voor de e zeer sterk, aangezien het is geworden tot een op zijn top staande gelijkzijdige driehoek. Hoewel dus de typische kenmerken van het nāgarī gedeeltelijk aanwezig zijn, zou ik het toch niet zoo laat willen stellen als het schrift van Djago, aangezien daartoe de verschillen weder te gering zijn te noemen. Waarschijnlijk doen wij het best het een eeuw vroeger te stellen, daar ook uit de verdere vondsten van buddhistischen aard kan blijken, dat wij voor Bali een wederopbloei van het Buddhisme in de eeuwen nà Erlangga mogelijk moeten achten. Veel vroeger dan in de twaalfde eeuw kan het schrift echter zeker niet gesteld worden.

Waar Krom zich intusschen met stelligheid heeft uitgesproken inzake de eventueel uit het voorkomen van nāgarī te trekken conclusies, kan het zijn nut hebben, reeds hier vast te stellen, dat, naar mijn meening, dit nāgarī wel degelijk dient te worden opgevat als een teeken van nieuw of onderhouden contact met buddhistische en dan speciaal tantrische groepen in Indie (Nālandā). Krom ziet in dit gebruik voor Java een teruggrijpen op een ouderwetsch schrift en vergelijkt het met het gebruik van gotisch schrift in onze kerken [2]). Dit kan niet juist zijn, aangezien het hier gebezigde schrift allerminst een ouderwetsch schrift was, doch up to date en zeer sterk verschilde van het prae-nāgarī van Midden-Java. De oorzaak van bovenbedoelde veronderstelling schuilt in het onjuist gebruik van het woord nāgarī en het niet-maken van een nadere onderscheiding tusschen de verschillende noord-indische schriftsoorten, die ten onrechte met

---

[1]) Zie *Brandes*, Tjaṇḍi Djago-monografie, op twee na laatste plaat.

[2]) *Krom*, Inleiding II: 129. Zie de na het opstellen dezer regelen verschenen opmerkingen van *Bosch* in T. B. G. 1928: 3—16.

dit woord worden aangeduid. Het op Midden-Java voorkomende schrift is geen nāgarī en daarmede vervalt de mogelijkheid van het teruggrijpen op een ouderwetsche schriftsoort om welke reden dan ook. Het is mijns inziens onmogelijk om het voorkomen van het singhasārische en Djago-schrift op andere wijze te verklaren dan door het aannemen van zulk een nieuw of onderhouden contact en wel van intensen aard. Trouwens, de onderzoekingen van Moens ter zake van het daarbij behoorende Buddhisme hebben voldoende aangetoond, dat hier nieuw licht kon worden ontstoken en dat parallelen in Indie moeten hebben bestaan [1]).

---

[1]) *Moens* in T. B. G. LXIV (1924): 521 vlg. De vraag blijft natuurlijk open, in hoeverre eerder van een *voortdurend* contact, dan van een *hernieuwd* contact moet worden gesproken. Kroms afwerende houding tenopzichte van nieuwe „instroomingen" richt zich waarschijnlijk voornamelijk tegen de oudere opvatting, dat alles wat met het Hinduisme op den Archipel te maken heeft, tegelijk met en door groote menigten van koloniseerende Hindus moet zijn gebracht. Nu wij voldoende materiaal kennen, dat er op wijst, dat de werkelijke toestand wel zal geweest zijn een oerkolonisatie op bescheiden schaal en een zich daaruit langzamerhand ontwikkeld hebbend, voortdurend met Indie contact houdend hinduistisch milieu, echter van indonesische samenstelling, nu is er mijns inziens geen enkel bezwaar meer een dergelijk voortdurend contact aan te nemen. Immers, een der bezwaren tegen een hernieuwde instrooming was wel het mislukken van alle pogingen om in Indie zelf kunstproducten aan te wijzen, die als prototypen of parallelen konden gelden van die der hindoejavaansche periode, waarin zulk een hernieuwde „instrooming" plaats had gevonden m.a.w. de singhasārische. Dit bezwaar behoeft niet langer te gelden, indien wij aannemen, dat de terugkaatsing van alle in Indie ontstane nieuwe richtingen op Java plaats had door en in een zelfstandig hinduistisch milieu, dat niettemin gaarne de nieuwe richtingen van het Heilige Land overnam en verwerkte. De sterke tantriseering van de singhasārische periode is dus een locaal gekleurde tantriseering, die evengoed in het oude buddhistische milieu kon plaats hebben (Bali) als op grooten afstand daarvan (Java). Mijns inziens bewijst het vinden van de twee aan de twee verschillende richtingen verbonden schriftsoorten op één plaats, toegepast

Keeren wij echter weder naar het eerstgenoemde schrift terug.

c. Opschrift in een prae-nāgarī op bovenbedoelde kleizegels gestempeld, doch van anderen inhoud.

Namaḥ traya(wa) sarwatathāgata tadapagantaṃ jwalajwaladha madhā ālasaṃharasaṃhara āyussaṃsādha āyussaṃsādha sarwasa twānāṃ pāpaṃ sarwatathāgata samantāṣrī(th)a wimalaçuddha swāhā

Het mag misschien eenigszins verbazing wekken dat wij hier, in het oude schrift, dat ons wederom naar den tijd van tjaṇḍi Kalasan verwijst, een dergelijke mantra of tooverspreuk aantreffen.

Immers, nog maar al te vaak hoort men de veronderstelling als zou het Buddhisme van Kalasan en Baraboeḍoer tamelijk „zuiver" geweest zijn en zich niet ver hebben verwijderd van den oorspronkelijken vorm. Brengen wij ons echter in herinnering, dat de afscheiding van de mahāyānistische kerk op het oogenblik van de stichting van tjaṇḍi Kalasan reeds verscheidene eeuwen achter den rug lag, dan zal ons zulks niet meer kunnen verbazen en zullen wij kunnen begrijpen, dat het versmeltingsproces van oud-buddhistische waarden en gedeeltelijk noordindische, gedeeltelijk buiten-indische leerstellingen uit andere godsdiensten reeds ver gevorderd moest zijn. Waartoe onze spreuk precies gediend zal hebben, is niet met zekerheid te zeggen; niettemin werpt zij eenig licht op de werkelijke beteekenis van de kleizegels en de hun omsluitende stūpa's; het moeten amuletten geweest zijn, die ter bezwering van ziekte of onheil bij den toovermachtigen monnik werden gehaald en die dan ook òf uit metaal (vgl. de bedevaartpenningen) òf uit de magisch even

---

op dezelfde wijze, aan dezelfde soort voorwerpen, dat de buddhistische kern, welke in de Çailendra-periode op Bali zal zijn gesticht en waaruit zich de sfeer van den huidigen pĕdanda boeda heeft ontwikkeld, zich rustig heeft blijven ontwikkelen gedurende alle wisselingen van de macht in zgn. çiwaitische handen.

beteekenisvolle klei zijn vervaardigd. Zulk een voorwerp in huis, met de daarin bevatte (magie van het verborgene!) spreuk (magie van het woord), zal voor menig oprecht Buddhist in dien tijd een belangrijke vermindering van zorgen hebben beteekend.

Wij treffen in onze spreuk eenige woorden aan, die onmiskenbaar in deze richting wijzen. Er wordt gesproken van het wegnemen (saṃhara) van āla, gif, en van koortsgloed (jwaladhama?), voorts van het verschaffen van levenskracht, āyussaṃsādha, van het ongeluk van alle wezens, terwijl het slot wijst op de zuiverende kracht der Tathāgata's, wat hier wel speciaal zal zijn op te vatten als „wegnemen van ziekten".

Intusschen blijven verlezingen door het brooze materiaal mogelijk en waag ik het niet meer dan een gissing te doen naar de werkelijke beteekenis, die echter, naar het mij voorkomt, niet ver van het boven uiteengezette kan liggen.

Voordat ik een poging doe uit vergelijkingsmateriaal van Java iets meer te weten te komen omtrent het aan deze zegelspreuken verbonden gebruik, dien ik er eerst nog even de aandacht op te vestigen, dat de verschillende spreuken niet in even groot aantal voorkomen. De „Buddhistische geloofsbelijdenis" (het bovenstaande zal duidelijk gemaakt hebben, dat we eigenlijk verkeerd doen deze spreuk aldus te benoemen en beter, door te spreken van „Ye-te-mantra" of iets dergelijks) komt in overgroot aantal voor en het is slechts aan het toeval te danken, dat het bestaan van de andere spreuk bekend werd. Honderden van dergelijke zegels zijn bij het breken van de stūpa's naar buiten getreden, tientallen door vreemdelingen medegenomen of gebroken bij het vervoer. Bij het onderzoek van de nog resteerende en in de bewaarplaats als afval tusschen de klei-stūpa's liggende zegels, ontdekte ik slechts twee zegels met een afwijkende lezing. Het eene daarvan is hierboven weergegeven, het andere is onleesbaar. Later trof ik bij een naar aanleiding hiervan hernieuwd onderzoek nog een, hoewel onduidelijk exemplaar van de spreuk *c* aan, benevens het zegel met de spreuk *b*. Verdere afwijkende spreuken werden door mij niet aangetroffen,

kunnen echter nog zeer goed in de stūpa's besloten zijn, of inmiddels door breken daaruit tevoorschijn zijn getreden. Het gaat natuurlijk niet aan alle stūpa's ten behoeve van een nader onderzoek te verbreken, teneinde er de zegels uit te halen. Waar wij echter met groote waarschijnlijkheid kunnen veronderstellen, dat de overige zegels hoogstens varianten op het bovenstaande kunnen opleveren en uit de reeds bekend geworden spreuken omtrent het karakter der zegels voldoende blijkt, behoeven wij ons dit gemis niet al te zeer aan te trekken.

Zien wij dus liever eens wat andere dergelijke spreuken, op Java gevonden, ons nog nader kunnen vertellen.

Uitgebreid is het materiaal intusschen niet.

Onder de kennelijk buddhistische voorwerpen dragen enkele in verschillende musea bewaarde bronzen beeldjes een dergelijke spreuk. Meestal is dit de Ye - te - mantra, welke ook voorkomt op een vorm, welke eenmaal gediend heeft om klei-zegels te vervaardigen en die thans bewaard wordt in het Museum te Batavia. Aangezien de bedoelde spreuk niet afwijkt van de boven behandelde, kunnen wij haar laten voor wat zij is en doen wij beter ons bezig te houden met de zeer schaarsche spreuken van anderen inhoud, op hindoejavaansche bronzen beeldjes aangetroffen.

In een prae - nāgarī vond ik een spreuk op de achterzijde van een Wajrapāṇi (?) in het museum te Weenen, een zittende bodhisattwafiguur, twee - armig, waarvan in de rechterhand een afhangende utpala - knop en in de linkerhand een padma, waarop een wajra (?) ligt. Achter het beeld bevindt zich een cirkelronde vlammenprabhāmaṇḍala, wat op een hoogen ouderdom kan wijzen en zeker op Midden - Java.

Links onder den troon, waarop de bodhisattwa in mahārājalīlā zit, bevindt zich een adorant. Het geheel is 19 cM. hoog.

Helaas is de spreuk niet goed meer te lezen en minder begrijpelijk dan de bovenbehandelde. Wat ik er van kon lezen, is het volgende :

(a)tithawajratī----rākyarama-- [1])

In nāgarī bevindt zich voorts wederom de „Ye - te - mantra" op een bronzen beeldje uit het museum te Londen, een zittende buddha met bhūmisparçamudrā. [2])

Dan volgt in rond ouderwetsch kawi-schrift dezelfde formule op een bronzen beeldje van Awalokiteçwara, vier-armig, dhyānibuddha in den kroon, de rechter-voorhand in waramudrā, in de linker-voorhand een langgesteelde utpala, in de rechter-achterhand een akṣamālā en in de linker-achterhand misschien een pustaka, terwijl het rechterbeen op een lotusblad steunt. Het beeldje bevindt zich eveneens te Londen. [3]) Ten slotte op een zilveren Durgā-beeldje te Batavia! [4])

Dan trof ik te Berlijn nog een inscriptie aan van anderen inhoud dan de bekende „Ye-te-mantra" en wel in later, meer vierkant kawi-schrift, op de achterzijde van een bodhisattwa-çakti. De voorstelling is niet zeker te definieeren, doch misschien zal men hier met een Cundā te doen hebben. De figuur heeft tien armen, welker handen van onderen naar boven paarsgewijs als volgt kunnen beschreven worden: rechts dhyānimudrā - links dhyānimudrā; rechts khadga - links daṇḍa (?); rechts paraçu - links cakra (?); rechts çankha - links padma; rechts akṣamālā - links pustaka. In de voorhanden een open padma-bloem. Het beeldje zou van Tjaṇḍi Lara Djonggrang afkomstig zijn (Prambanan), wat met het oog op het schrift zeer goed mogelijk is. De inscriptie luidt:

1. Ong (am)ṛtawa
2. re warawaraprawarawiçu
3. ddhe hung hung dhap dhap swa
4. hā Ong amṛtawilo
5. kini garbhasurakṣaṇi

---

[1]) Weenen, Naturhistorisches Museum, Ethnogr. Abteilung No. 68767.

[2]) Londen, British Museum 12 59/4 28.

[3]) Londen, British Museum 12 59/33 28.

[4]) N. B. G. 1886 : 24.

6. sukarsaṇi hung hung
7. dhap dhap swahā
8. Ong ye te swahā [1])

Het zal onmiddellijk opvallen, dat ook dit beeldje een belangrijk exemplaar mag worden genoemd om de correctie, die het op onze voorstelling van het buddhistische Midden-Java maakt. Geen devoot gebed, doch een tooverspreuk, zooals wij die in Tibet overal aantreffen en die aldaar aan het Buddhisme zulk een in de oogen van Buddhisme-vereerders minderwaardig tintje hebben gegeven.

Duidelijker kan de beteekenis van deze spreuk nog worden, als wij er een ander exemplaar bij vergelijken, dat eveneens op Midden-Java werd gevonden en welke spreuk ook al een vrouwelijke, doch ditmaal çiwaitische godin heeft gegolden. Het verschil tusschen deze twee is slechts dit, dat bij het berlijnsche exemplaar de spreuk op de godenvoorstelling voorkomt en bij het andere exemplaar de godenvoorstelling in de spreuk. Het is namelijk een bronzen plaat, waarop, geheel op de wijze der oorkonden, een lange mantra is gegraveerd, in welks midden men een ruimte heeft uitgespaard om er de figuur van een godin met een kind op de armen in aan te brengen. [2])

Misschien moeten wij het echter andersom formuleeren en is eerst de teekening aangebracht en daarna de spreuk, hoewel in beide gevallen de figuur het voornaamste moet worden geacht.

Volledigheidshalve laat ik hier de transscriptie volgen:

1. tadyathā Ong wipulagarbhe wipulabimale jayagarbhe wajra jwālaga
2. rbhbhegatigahanegaganawiçobanesarbwapāpawiçodhane Onggu
3. nawatī . gaganawicārini girigiri . gamarigamari . gahagaha . (ga)
4. rbhbharigarbhbhari . gabharigabhari gambharigambhari . gatigati . ga

---

[1]) Berlijn, Museum für Völkerkunde Ic 10252. Voor de beteekenis zie beneden. Het Ong ye te swahā zal wel een afkorting zijn van de „buddhistische geloofsbelijdenis.

[2]) De plaat was in het bezit van den Heer Dom te Tjĕbongan. Foto O.D. 2194.

5. - . nigamare gubhagubha . ibhani ibhani cule bimale mu
6. cĕle jaye wijaye . sarwabhayawigate
7. gambhasambharaṇi sirisiri . mirimi
8. ri . piripiri . ghirighiri . samā
9. ntākamāṇi sawisatrapram(adha)ni
10. rakṣarakṣaṣasapariwarasarwasatwang
11. çca . wiriwiri . wiwidhāwaraṇawinā
12. çini murimuri . milimili . ka
13. male wimale . jaye wi
14. jaye jahewatejahe [1])
15. wati bhagawati ratnamaku
16. ṭamalādhari bahuwidhawicitrawemadha
17. riṇi . bhagawati mahāwidyādewi rakṣa
18. rakṣamā(ng)sapariwarangṣatwaççasamantātsarbapā
19. pawisodhani huruhuru . rakṣarakṣamāsa
20. pariwārangsarwwasatwaçca anāthānatrāṇanapa
21. bhayaṇānaçaraṇānparimocalasa(r)ba
22. duḥlebhyaḥcaṇḍicaṇḍicaṇḍiniwegawatī sarwa
23. duṣṭaniçāraṇī wijayawāhini . huruhuru mu
24. rumuru . curucuru . ayumpālanī surawaramathanī
25. sa(r)badewagaṇaswadite wiriwirī . samantāwa
26. lokite pradhaprabhe suprabhawiçuddhe sa
27. rbapāpawisodhani dharadharadharani
28. dhare dhare musumusu . sumusumu
29. pumupumu . rurururu cale
30. cālayaduṣṭangṣuyāçāngçrīwapu
31. jayakamale kṣiṇikṣiṇi wara
32. dānggaje Ong padmawisuddhe garagara . girigigiri . kuruku ru manggalawiçuddhe [2])
33. pawitramuli langganilanggani . laralara . jwalitaçīlare saman taprasā

---

[1]) Of: jayāwate

[2]) Of: dāngguje

34. ritāwabhāsitasuddhe jwalajwalasarbadewaganasamākarpaṇi satyabra [1])
35. te tarataratārayasarbasatwāntā(da)wilokite lahulahu tuhutuhu
36. turuturu , ghirighiri haṇihaṇi . kṣaṇikṣaṇi . sarbagraharak ṣiṇi .

Het valt op, dat de maker òf zeer slordig te werk is gegaan òf het Sanskrit niet machtig was. Talrijke vergissingen komen voor, die soms op een andere plaats in de mantra worden hersteld. In regel 2 lezen wij b. v. wiçobane èn wiçodhane, in regel 19 wisodhani, in 32 wisuddhe en wiçuddhe. Het is duidelijk, dat hier de javaansche uitspraak van de ça reeds algemeen moet zijn voorgekomen en oorzaak was van dezelfde moeilijkheden, die de huidige Javanen nog immer hebben met de uitspraak van de fransche j of duitsche sch. Misschien is dus de plaat naar het gehoor opgeschreven en heeft de schrijver de klanken niet kunnen onderscheiden; het is toch bekend, dat deze eigenaardigheid voorkomt uit dezelfde oorzaak, die vreemden belet het juiste onderscheid te hooren tusschen de verschillende javaansche da en ḍa. De wisseling van ba en dha kan echter zeer goed voortkomen uit een verlezing van de zeer op elkaar gelijkende teekens: een van boven gesloten dha is een ba. Dit zou er dus weder op wijzen, dat de plaat naar een opgeschreven tekst was gemaakt. Vreemd doet de ĕ van cĕle in regel 6 aan. Een indonesische klank zouden wij hier temidden van al die sanskritklanken niet verwachten. Ook hier kan het gehoor of de slordige uitspraak oorzaak zijn en misschien kan deze klank teruggaan op een a. Op slordig overschrijven wijst weder het sawisatra van regel 9, wat wel zal geweest zijn sarwasatwa; de bovengeschreven ra kan, indien slordig geschreven, zeer goed voor een i zijn aangezien en de ondergeschreven wa voor een ra. Verschrijving der lengteteekens komt eveneens voor, zooals gemakkelijk geconstateerd kan worden, terwijl in regel 22 misschien voor duḥlebhyaḥ moet gelezen worden duḥkhebhyaḥ.

---

[1]) Of: karṣaṇi

De linguale ṇa in gaṇa van regel 25 verandert in een dentale na in regel 34, en of in regel 26 wel pradha moet gelezen worden is nog zeer de vraag. In regel 35 zal ten slotte wel gelezen moeten worden awalokite.

Dit zijn de voornaamste en in het oog vallende onnauwkeurigheden; er zijn er natuurlijk meer en sommige zullen, daar ze een bruikbare beteekenis geven, aan de aandacht ontsnappen.

Trouwens, dat zal ons hier niet schaden, daar de algemeene strekking van de mantra duidelijk genoeg is.

De eigenlijke naam van de afgebeelde godin vinden wij in regel 15 tot 17: Bhagawatī Ratnamakuṭamālādharī Bāhuwidhawicitrawemadhariṇī Bhagawatī Mahāwidyādewī, „De Vrouwe, die de juweelkroonkrans draagt, die bekleed is met verschillende veelkleurige gewaden, Vrouwe Groot-toover-godin".

Het gaat er nu slechts om te weten te komen welke godin hiermede gemeend kan zijn. Mahāwidyā is een naam voor Lakṣmī, voor Durgā, doch evenzeer voor de tien çakti's van Çiwa. Mahāwidyeçwarī is blijkbaar een naam voor Durgā, misschien als Vrouwe der tien Çiwa-çakti's. Met dezen naam komt de onze tamelijk wel overeen; ook hier is het meesterschap over de mahāwidyā's uitgedrukt in het achtergevoegde dewī.

Kan de op de plaat voorkomende figuur hieraan beantwoorden? Het is een vrouw, zonder vorsten- of godentooi, op het hoofd een vreemdgevormde kroon van naar binnen buigende „chrysanthemum" bloembladeren, die echter evengoed met den naam krans zou kunnen worden aangeduid. Deze vrouw, die niet op een lotus staat en blootsvoets gaat, draagt in een sleṇdang een kind. Over de kunsthistorische beteekenis van deze figuur heb ik te anderer plaatse eenige opmerkingen gemaakt, zoodat ik daar niet weer op behoef terug te komen [1]). Iconografisch beschouwd, levert de figuur tamelijk veel moeilijkheden op. Wel komen in de Ajaṇṭā-grotten voorstellingen van vrouwen voor, die bloemen (meestal een blauwe of witte lotus) in het haar hebben, doch daarbij valt immer duidelijk te zien, dat niets

[1]) Djawa 1925:247 vlg.

meer dan een ter versiering in het haar gestoken bloem gemeend is. Hier staat de zaak anders en blijkt ten duidelijkste, dat een bepaalde hoofdtooi is bedoeld, die waarschijnlijk aan een of andere godinnefiguur toekomt. De „bloembladeren" zijn als het ware in een diadeem bevestigd en hooren dus bij elkaar. Kan hierop slaan het „ratnamakuṭamālādharī"? Waarschijnlijk wel, doch dan heeft men te dien tijde een andere voorstelling gehad van een juweelkroonkrans dan wij ons die nu zouden willen maken.

Bezien wij nu de verschillende epitheta ornantia eens, dan zien wij dat zij in hunne opsomming een merkwaardige overeenkomst vertoonen, natuurlijk niet naar den inhoud, doch naar het wezen met de litanie van O. L. Vrouwe. Dit kan op zichzelf niet zoo veel verwondering baren, indien wij ons slechts realiseeren, dat het hier gaat om een moederfiguur en wel blijkbaar *de* Moeder, zooals die later in Indie voorwerp eener groote vereering is geworden.

„*Moeder*"namen vinden wij dan ook voldoende: Breede moederschoot, Schoot der overwinning, Bliksem-vuur-schoot enz.; hierbij sluiten zich aan die namen, waarin het moeder-zijn op den achtergrond treedt voor het *Vrouw*-zijn: Vrouw der vrouwen, Multitudo vulvarum (?), terwijl zich hier weder bij aansluiten aanduidingen van het „*Geliefde*-zijn": Al-liefelijke, Liefde-verlangen van alle wezens, Beminde van aller goden scharen, Slanke der slanken, enz. Hiernaast vallen op verschillende namen, die betrekking hebben op het Maagd-zijn, het *reine:* Al-smettelooze, Deugdzame, Smettelooze, Onbewogene, Lotus-gereinigde, Heil-gereinigde, Schoonglanzend-gereinigde, Rond-om-schijnend-reine, Die haar woord gestand doet, enz. Onmiddellijk knoopt bij het gereinigd zijn het *reinigen* aan: Reinigster van alle kwaad, (in verschillende varianten), Wortel der Reiniging, enz. Dan echter vinden wij verschillende *overwinning*skenmerken: Schoot der overwinning, Overwinning, Triomf, Ophefster van alle gevaren, Vernietigster van vele bedekselen, Doodster der snood-aards, Overwinningbrengster, Overwinningslotus, Aller goden

scharen verzamelende, en die van *bescherming:* Verloster van alle weerloozen, beschermingsloozen, vreezeloozen (?), verdedigingsloozen uit het ongeluk, Beschermster der levenskracht, Draagster der aarde, enz. Dan van het *medelijdende:* Al-medelijdende, Die met alle wezens medelijden heeft.

Ten slotte nog een paar eigenaardige epitheta nl. Luchtruimreinigster, Luchtruim-wandelaarster, Beschermster aller planeten, die wellicht op een *astrale* beteekenis betrekking kunnen hebben

Ziedaar een keur uit de veelheid van epitheta en wel alleen van zulke, die niet licht kunnen misverstaan worden. Er zijn er natuurlijk meer, bij elkaar een „honderd namen van Durgā" vormend, maar daaronder zijn er vele, die te zeer verminkt zijn om eenige kans op het herkennen van de juiste beteekenis te bieden, zonder dat men daarbij de beschikking heeft over vergelijkingsmateriaal, of die in hun syllabische eenvoud een groote voorraad van beteekenissen hebben, die slechts uit het verband kunnen worden opgemaakt. Het valt echter op, dat men gemakkelijk uit deze namen bepaalde categorien kan samenstellen, die wij ook van elders kennen en die speciaal betrekking hebben op de Ishtar-Isis-Venus-figuren, waarbij zich dan op eenigen afstand de Madonna-figuur aansluit. Naast kwaliteiten van Oer-Moeder (Moeder-Gods), vinden wij die van Maagd, doch tevens van Minnares. Voorts die van Krijgsgodin (Overwinningsgodin), Schutsgodin (Redster) doch tevens Heiland. En om de reeks voltallig te maken voegt zich daar nog bij de astrale beteekenis van Morgenster, althans Hemellichaam. Scherp te scheiden zijn deze natuurlijk niet en dat kan en mag ons voor den tijd, waaruit de spreuk stamt, niet verwonderen. Te zeer waren de verschillende functies van Moedergodin, Aardgodin enz. onder elkaar vervlochten. De beteekenissen van Minnares en Hemellichaam gaan parallel, houden althans met elkaar ten nauwste verband en de epitheta voor de eene kwaliteit kunnen tevens dienen voor de andere.

Het mag echter niet mijn doel zijn uit de beschikbare gegevens, die belangrijk zouden kunnen vermeerderd worden door

hen, die in de voorloopig onherkenbare termen van elders bekende herkennen kunnen, verdere gevolgtrekkingen ten opzichte van den Moeder-dienst te trekken, doch zooveel kan hier wel gezegd worden, dat wij hier te doen hebben met een opvatting van Durgā als Al-Moeder, als Moeder-maagd, Minnares, Krijgs- en Overwinningsgodin, Redster en Hemel-lichaam, die blijkbaar populariteit genoot en welker spreuken als onfeilbare djimats zullen hebben gediend voor alles wat het Moeder-zijn betrof. Als zoodanig zullen wij onze „oorkonde" hebben op te vatten en als zoodanig moeten wij ook de mantra achterop het berlijnsche beeldje beschouwen.

Ook daar is de zuiverheid een der meest naar voren tredende trekken en wordt de betrokken godin speciaal met het zuivere amṛta, dat tevens zuiverend is, vergeleken. Daarenboven heet zij garbhasurakṣaṇī sukarṣaṇī wat op een bijzondere rol gedurende de zwangerschap en de bevalling kan wijzen. Misschien zelfs kan de *open* lotus hiermede in verband gebracht worden. Dus een soort geboorte-amulet. In hetzelfde licht ook zullen wij onze balische mantra's hebben te beschouwen. Lees ik goed, dan zouden de termen ālasaṃhara (gif-vernietiger) en āyussaṃsādha (levenskracht-gever) onmiskenbaar op een afwerende functie der aangeroepen Tathāgata's wijzen en kan misschien het niet overduidelijke jwaladhamadhā met een ziekte- of koortswerende beteekenis verband houden. Men zal zulke amuletten, want dat zijn het, in soorten en voor verschillende gelegenheden pasklaar in voorraad hebben gehad; vandaar de groote massa, waarin zij zijn aangetroffen. In het geval van bronsjes zonder ingegraveerde inscriptie zal deze zich op tibetaansche wijze daarin bevonden hebben (papierrol). En zelfs de „Geloofsbelijdenis" moet dan eenzelfde rol hebben vervuld, als het Ave Maria in vele landen nog doet [1]).

---

[1]) Ik herinner hier aan de bij *Waddell* o.c. in zijn hoofdstuk over sacred symbols and charms gegeven mantra's (pag. 400 vlg., 570 vlg.) Speciaal de op de paginas 406, 407, 411, 570 afgebeelde mantra's zijn in wezen hetzelfde als de mantra op koper van Tjĕbongan. In de bij Waddell ge-

In ieder geval kan het bovenstaande bevestigen, dat minstens het populaire Çailendra-buddhisme een sterk tantrischen kant heeft gehad en het is nog steeds een groote vraag of deze tantrische zijde niet tevens de voorgevel van het geheele middenjavaansche Buddhisme is geweest. Hier hebben wij onmiskenbare djimat-praktijken gepaard aan het gebruik van Kalasan-schrift en een versmelting met het Çiwaisme als ons door de Sang Hyang Kamahāyānikan voor hoogstens een eeuw later wordt geleerd kan mijns inziens alleen op een aldus toebereiden bodem zijn geslaagd.

---

geven voorbeelden is het duidelijk dat de tusschen de woorden geplaatste teekening door sympathische magie het ketenen (= onschadelijk maken) van de ziektedaemonen, juist op de wijze zooals dit is afgebeeld, ten gevolge moet hebben. Bij de afbeeldingen op pag. 411 en 415 geldt dit echter zeker niet, aangezien de daar voorkomende teekeningen op zichzelf reeds gelukaanbrengend zijn. Met dit soort kunnen wij dan ook onze javaansche mantra het best vergelijken.

Overigens gaat de gelijkenis tamelijk ver op, aangezien ook hier dergelijke herhalingen van dubbelsyllabige mystieke termen voorkomen (Waddell pag. 417), die een integreerend deel uitmaken van al dergelijke mantra's.

Ter vergelijking geef ik hier mijn transscriptie van een tamelijk beschadigde, met houten drukblokken van ± 46 cM lengte bedrukte, 8 cM hooge en 177 cM lange papierstrook uit Tibet, die zich in het leidsche museum bevindt, met weglating van de tibetaansche gedeelten:

Oṃ sarbatathāgata mahāyogīçvara huṃ /

Oṃ namo bhagavate sarbadurgatipariçodhanarājaya / tathāgatāya arhate samyaksaṃbuddhaye / tadyathā / Oṃ çodhaneçodhane sarvapā paṃbiçodhane çuddhebaṃçuddhe sarbakarma āvadanabiçuddhe svāhā / a ā sarbatathāgatahṛdaya / hara hara / Oṃ hūṃ hrīḥ bhagavan jñānamurte bāgīçvaramahābācasarbadharmmagagana amalasupariçuddhadharmadhātu jñānagarbha āḥ /

namo bhagavate amitābhāya tathāgatāya arhate samasambuddhāya / tadya thā amite / amitodbhave / amitasaṃbhave / amitabikrantagā - -

Oṃ bajrasatvasamayamanusālaya / bajrasatvatvenoyatīçvarībho me bhava / sutoṣyo me bhava / supoṣyo me bhava / anurakto me bhava / sarbasiddhiṃ me prayaccha / sarbakarmasuca me / cittaṃ çreya kuru hūṃ

Voorloopig kunnen wij dus op grond van deze buddhistische opschriften vastleggen, dat in Pedjeng en omgeving in de 8ste eeuw, maar tevens nog eenige eeuwen later, een sterk tantrisch getint Buddhisme moet hebben geheerscht. Dit Buddhisme zal dichter bij dat van het huidige Tibet dan bij dat van de Pāli-kanon hebben gestaan.

* * *

/ ha ha ha ha hoḥ bhagavān sarbatathāgatabajramāmemuñcabajrībhāvama hāsamayasatva āḥ /

namaḥ samantabuddhanāṃ / asamapadadharmadhātukāryagatimgatānām / sarbathā / aṃ khaṃ / aṃ aḥ / saṃ saḥ / haṃ haḥ / raṃ raḥ / baṃ baḥ / svāhā / raṃ ra svāhā / haṃ ha svāhā /

Oṃ namo bhagavate aparimita āyus-subiniṣṭitatejorā-tathāgatāya a--- myaksaṃbuddhaya / - - - -

namaḥ sarbatathāgatahṛdaya / anugate oṃ kurunggini / svāhā / /

namaḥ çākyamunaye tathāgatāya arhate samyaksaṃbuddhāya / tadyathā / muni muni mahāmuniye svāhā /

namas trayadhvikānām / tathāgatānām / sarbatrā pratihatabāptīdharmaja (gasuma) / tathālināṃ / asamasamasamantato 'nantābāptiçāsani / hara hara / smarasamarane / bigatarāgabuddhadharmate / sarasarasamabalā / hasa hasa / hraya hraya gaganamahābaralakṣane / jvalajvalanasāgare svāhā / namo bhagavate akṣobhyāya tathāga - - - - - samyaksaṃbuddhāya / tadyathā / oṃ kaṃkani - - - - ni / rocani rocani / tro - - - - - - tani / trāsanitrāsani - - tahana pratihana / sa - - - -

Oṃ namo bhagavate bhaiṣajyaguru baiṭuryaprabharājāya tathāgatāya arhate samyaksaṃbuddhāya / tadyathā / Oṃ bhaiṣajye bhaiṣajye mahā bhaiṣajyarājāsamudgate svāhā /

tadyathā ghume ghume / iminemihi / mati mati / saptatathāgatasamā dhyadhiṣṭite / atematepālebāpaṃçodhani / sarababāpaṃçayamamabudhe buddhottame / umekume / buddhakṣetrapariçodhani / dhame nidhane / meru meru / meruçikhare / sarba akā 'mṛtyunibāranibhuddhesubud dhe / buddha athiṣṭhitenarakṣantu me / sarbadebasam-esa asamemanvā harantu me / sarbabuddhabodhisatva / çame çame praçamantu me / sarba atyubadrababyādhayaḥ / pūrane pūrane / būraya me sarba açaya baitūryapratibhāse sarbapāpaṃkṣayaṃkare svāhā // Oṃ puṇye puṇye mahāpuṇye / aparimitapuṇye / aparamitapuṇye jñānasambhāropacite / oṃ

Het is hier wel de plaats om even na te gaan of er politiek-historische consequenties uit de vondst van de klei-zegels kunnen worden getrokken.

De groote gelijkenis van het gebezigde schrift met dat van de inscriptie van tjaṇḍi Kalasan geeft ons thans het recht te denken aan een invloed tijdens de regeering van den tweeden matarāmschen vorst, Çrī mahārāja rake Panangkaran, die blijkens mijn jongste onderzoek inzake deze periode bovengenoemde

---

sarbasaṃskāraparicuddhadharmate gaganasamudgare svabhābabiçuddhe mahānayaparibhā----

Zooals men ziet is er een groote overeenkomst op te merken tusschen deze tibetaansche mantra en onze javaansche. Die overeenkomst is echter minder treffend dan men zou meenen, als men bedenkt dat bijkans alle mantra's van hetzelfde maaksel zijn en in opbouw en indeeling steeds een groote eenvormigheid vertoonen.

De tusschenin gelegen tibetaansche gedeelten geven telkens dezelfde figuren als de sanskritgedeelten, doch dan natuurlijk in vertaling, dus bcom ldan 'das 'od dpag med voor bhagavān Amitābha, rdo rje sems dpa voor Vajrasatva, bcom ldan 'das c'eddye çem dpag tu med pa voor bhagavān aparimita-āyus, of Amitāyus. Letterlijk zijn deze vertalingen niet steeds en de opsteller van de mantra heeft zich veel vrijheden veroorloofd, zooals ook uit de sanskrittekst ten duidelijkste kan blijken. Blijkbaar was hij evenmin als zijn javaansche collega van eenige honderden jaren voordien het Sanskrit geheel machtig.

Wat echter uit de vergelijking toch wel duidelijk kan worden is, dat wij ons de practische toepassing van het Buddhisme en het Çiwaisme op Java en elders in Indonesie in de eeuwen van Çailendras en Matarām meer op tibetaansche wijze dan op oud-indische moeten voorstellen en dat wij gerust kunnen aannemen, dat reeds in de oudste tijden van de middenjavaansche periode slechts de tantrische kant van beide godsdiensten tot het volk zal zijn doorgedrongen en zich hebben aangepast aan het voormiddeleeuwsche, magische wereldbeeld, dat de oorspronkelijke bevolking moet hebben gehad. Trouwens, ware dit niet het geval geweest en was het tooveren niet het voornaamste doelwit van den geloovige, dan zou Java in de tiende eeuw nimmer dien naam van tooverland hebben gekregen, die het blijkens de pelgrimages vanuit Achter-Indie, met dat doel ondernomen, moet hebben gehad. Daarenboven de opbloei van Indonesie als stu-

tjaṇḍi heeft gesticht [1]). Dit, in verband met het bericht uit de Tjarita Parahyangan omtrent de verovering van Bali door zijn voorganger Sañjaya, laat zien, dat wij voor dezen tijd inderdaad een sterk javaanschen, gemengd çiwaitischen en mahāyānistisch-buddhistischen invloed mogen aannemen. Aan Çrīwijaya te denken lijkt mij vooral in verband met mijn hypothese omtrent de familie der Çailendra's (nl. dat deze familie dezelfde zou zijn als die van Matarām en dat Çrīwijaya door Matarām is veroverd en beheerd en niet omgekeerd) volkomen overbodig. Wel zou dit mogelijk kunnen zijn bij de op een oorkonde uit 989 A. D. voorkomende Çrī mahārāja çrīwijaya mahādewī, waarbij van Stein Callenfels verband met het soematraansche rijk veronderstelde. Dat kan en zal zich dan inmiddels los hebben gemaakt uit de greep van Matarām. Waarschijnlijk lijkt mij zulk een verband echter niet. Contact van godsdienstigen aard daarentegen blijkt uit de kleizegels ongetwijfeld; of dit contact plaats had met Java, Soematra of de bron van alle mahāyānistisch-buddhistische invloeden, Nālandā, is niet zonder meer uit te maken. Ik voor mij hecht aan de laatste mogelijkheid de meeste waarde [2]).

---

diegebied voor het Buddhisme, waarvan talrijke chineesche en andere berichten getuigen, kan nimmer zijn grond gehad hebben in groote heiligheid van den bodem, zooals dat in Indie zelf het geval was, maar moet of om zuiver wetenschappelijke of om occult-wetenschappelijke redenen zijn ontstaan.

[1]) Zie T. B. G. 1927: 212 vlgg. en mijn „A Javanese period in Sumatran history" (Soerakarta 1929), waar ik waarschijnlijk tracht te maken, dat niet van een soematraansche periode in de hindoejavaansche geschiedenis, doch van een gelijktijdige javaansche periode in de hindoe-soematraansche geschiedenis zou dienen te worden gesproken.

[2]) Ik vraag mij af in hoeverre de in de oorkonden van Bali voorkomende namen Wāranasī (E. B. X: V: 5; XII: IVa: 4) en Nālandā (E. B. X: V: 5) niet inderdaad samen zouden kunnen hangen met Benares en Nālandā uit Magadhā en zouden wijzen op verblijfplaatsen van monniken uit die heilige streken. De nu gewaarborgde continuiteit van het schrift (Kalasan en Pedjeng = prae - nāgarī; Pedjeng = nāgarī uit 11-12e eeuw; Djago = nāgarī uit 13-14e eeuw) pleit daarvoor.

2. Niet - Buddhistische.

Op deze opschriften volgt in tijdsorde een groep van fragmenten van inscripties, welke het mij niet gelukt is tot een eenigszins bevredigend geheel samen te stellen, ofschoon zij voor een deel bij elkaar zullen behooren. Waar de inscripties, zooals gezegd, vaak op groote vierkante blokken steen werden gebeiteld (of geschreven in een zachte pleisterlaag ?) en waar deze steensoort een zeer zachte parassoort is, daar behoeft het niet te verwonderen, dat meerendeels slechts fragmenten zijn overgebleven en dat vele scherven zijn verdwenen. Zelfs bij het transporteeren dier steenen voor het opnemen van fotografieen, welk transport zeer voorzichtig geschiedde, kon het niet steeds gelukken breuk te voorkomen, hoewel de afgebroken scherf natuurlijk bewaard bleef.

Ook zal het door den verweerden toestand der steenen niet mogelijk zijn een lezing te geven, die absoluut zeker is, veel minder een vertaling van hetgeen gelezen kon worden. Waar de inhoud dier inscripties niet van geschiedkundigen doch waarschijnlijk van godsdienstigen aard is, zal alleen het min of meer toevallig terugvinden der uitgebeitelde teksten ons op weg kunnen helpen.

Ik volsta er dus mede hier de voorloopige lezing der reeds bij mijn eerste verblijf in Pedjeng door mij in diverse erven ontdekte fragmenten te doen volgen, vergezeld van eenige afbeeldingen, opdat anderen in staat zullen zijn zoodanige aanvullingen of veranderingen aan te brengen, dat het mogelijk zal worden de betrokken godsdienstige teksten te herkennen.

d. Inscriptie van 27 regels oud-midden-javaansch schrift, voorkomend op de eene zijde van een groote paras-scherf, die eenmaal tot een vierkant steenblok zal hebben behoord. De fragmenten *e* en *f* behooren tot dezelfde inscriptie [1]).

---

[1]) Inventaris (O. V. 1925: 153) 1: bc.

1. -(su)-
2. -çaha-
3. -dhimātra-
4. -(w-)ttarthāṣṭawa-
5. -(tra)lamprayerṣṣya-
6. -(ta)çubhāçubhawidarççа . (ta)-
7. -ti . kṛtaṃyena . nāyi(ta)-
8. -rttyaṃçūnākṛtwāçrāthāḥ(gra)- [1])
9. -(bh)ām . yatnangkarotisa-
10. - . nawṛthākarotyanudinam.-
11. -(tha)ḥkarotyanudinaṃ . loka(w)i-
12. -arthiṣṭhapakṣapātaḥswawiṣaya-
13. -krṣi(m)açunope . jyāddhyayanukusī-
14. [2]) -(m)aiwaçū(ddh)onaki - - - - ntri(bh)yaḥ- [3])
15. -(m)pawanti(ṣ)una(ḥ) - - - manuçāsanānusā-
16. -mamu(kurmmada)jāwi(pa)tiḥprajāta(ga)-
17. -ktaṃ . manuçāsanaman(u)gacche . ttyiti-
18. -kwādo(w)ā(pa-i)jā - - - swawṛttini-
19. -swāmīswāngga(w)a - - - - swayajñaharttāswa-
20. -nuçāsana(ki)tyukte . nāstika-ddhi-
21. -tt(r)a-deçamātra . m(y)i - - npramattojano-
22. -(grā)hye . manassthiratwānnalipyete(p)āpai ḥdu- [4])
23. -wiwarañcādritantṛṇairupari . tadwibhawaca-(ai)-
24. -ddhy-nnākaṇyatew(ac)osaditi . wastunidṛṣṭe(s)a- [5])

---

[1]) Het is niet steeds duidelijk of men een wirāma of een lengte-teeken voor zich heeft. De tekst en de gereconstrueerde maat zullen moeten beslissen. Aangenomen is dat een naar beneden doorgetrokken wirāma een lengte-teeken beteekent.

[2]) çū(ddh)o of çū(n)o.

[3]) Misschien is deze open ruimte door de in de erboven geplaatste regel voorkomende ondergeschreven letters noodzakelijk, zoodat de tekst aansluit: kintribhyaḥ.

[4]) lipyete of lilyate.

[5]) (ac)osaditi of (at)esaditi.

25. -(jam)enakrot(t)i . prāyaççа(r)īw(e)nta . ççubhama- [1])
26. -mpratī(ta)-e-(dda)m . çubhalakṣaṇa-i-
27. -(-riyatu) - - - - - - (bhawa) - - - rtmārtham . tatra-

e. Aan fragment *d* sluit onmiddellijk aan een fragment *e* van 6 regels, dat links van de inscriptie *d* op den zijkant van den steen onderaan voorkomt:

1. -y-
2. -domāḥ pra-
3. -sannasan 2 . -
4. -sānehaḥmanus(ā)-
5. -(m) uta(m)--
6. -(le - - ka - - wana - - - - wi)-

f. Ten slotte sluit aan de bovenzijde, rechts en in het zelfde vlak, een fragment *f* aan, van 12 regels, waarvan regel 3 naar links aansluit bij regel 1 van fragment *d*. De breuk is echter zoodanig, dat van een geregelde aansluiting der regels geen sprake kan zijn en er op enkele plaatsen 1, elders tot minstens 3 letterteekens ontbreken [2]).

1. -dwiwidh(ī)wālya-
2. -g(g)aṇapakṣaççrutīpra-
3. -ayataswabhaktiç(i)-t-
4. -su(saṃgaha)ṃsopi . ddheṣako(ba)-
5. -ādharmmātpañcawikalpaṃ(gāya)-
6. -(wā)lyam . (çr)açwisamañcakrama-
7. -(tt)āmī . kalikālakhalakala-
8. -(p)āyanamewakṛtaṃ . yena-
9. -īramātrā . tprabhurama-
10. -ṇa . prakurwwa-e-
11. -ṃ . yassaku-
12. -sa--dd(h)āṃ-

---

[1]) (jam)ena of (jab)ena.

[2]) Inventaris (O. V. 1925: 164) 41: a.

Voegen wij dit fragment dus, zoo goed en zoo kwaad dat mogelijk is, bij fragment *d*, dan krijgen wij voor de regels 1 tot en met 10 van dit fragment:

df. 1. -(su) - - - - - - ayataswabhaktiç(i)-t-
2. -çaha - - - - su(saṃ)gahaṃsopi . ddheṣako(ba)-
3. -dhimātra-ādharmmātpañcawikalpaṃ(gāya)-
4. -(w-)ttarthāṣṭawa - - (wā)lyam . (çr)açwisamañcakrama-
5. -(tra)lamprayerṣṣya - - (tt)āmī . kalikālakhalakala-
6. -(ta)çubhāçubhawidarççа . (tap)āyanamewakṛtaṃ yena-
7. -ti . kṛtaṃyena . nāyi(ta)-īramātrā . tprabhurama-
8. -rttyaṃçūnākṛtwāçrāthāḥ (gra) - - ṇa . prakurwwa-e-
9. -(bh)ām . yatnangkarotisa - - - - ṃ . yassaku-
10. - · nawṛthākarotyanudinam - - - - - - - - sa - - dd(h)āṃ-

Tot dezelfde inscriptie zullen, naar het schrift te oordeelen, behoord hebben de fragmenten *g*, *h* en *i*, waarvan de twee laatste aan weerszijden van hetzelfde steenfragment voorkomen. Misschien hebben de fragmenten *h* en *i* tot een afzonderlijke inscriptie behoord, daar het schrift niet volkomen gelijk is aan dat van *d*, *e*, *f* en *g*, doch wij dienen rekening te houden met het ook elders voorkomende verschijnsel, dat in dezelfde inscriptie het schrift zich eenigszins wijzigt. In ieder geval kunnen wij met tamelijk groote waarschijnlijkheid veronderstellen dat de fragmenten *d* - *g* bij elkaar behooren.

g. Fragment van 11 regels. Schrift als dat van de fragmenten *d*, *e* en *f* [1]).

1. -t(a)çc(a)mu(ç)-
2. -ddhe - - 7 . sankṛta-ṛ-w-
3. -mwiçiṣṭa . ngkimupāye-
4. -(k)amārggaçcamantramārggaçca . jña-
5. -(y)atetajaiḥ - - paṇḍita-
6. -(w)āgwaddhyārame - - - - lī(tā)ti-

[1]) Inventaris (O. V. 1925: 156): 14. Het moet een groote inscriptie geweest zijn, gezien de hooge vers-getallen.

7. -wakoyu(ñcaṃ) - - - - (ddh)yā 7(6) - [1])
8. -(ṣayaḥ) 77 (yatpātitabā) . -
9. -jñātwāja(ṃ)gat(sw)abhāwaṃ . wītawi-
10. -(u)nya(ç)rā(l)ya (w)irīkṛtaṃyasyaci-
11. -citp(r)abhāwaṃ(ya)d(d)in(d)ecciwaṣāthaṃ-

h. Fragment van 13 regels. Schrift eenigszins afwijkend van dat der voorgaande inscripties [2]).

1. -çiwas (-) ddh-
2. - (ka) - iddhajano-
3. - (m)mṛtiçi(ṣ)ṭokta . kriyā-
4. -dṛṣṭe . wyaṇḍagawala - (e)-
5. - (d)ahanaiḥratnānāndṛçyatema-(e)-
6. -ccittārjjawatwajihmatwam . sadasa
7. -ṭam . sadasannidarçanārtha . nmantrasa
8. -(dh)armma . sdairyya(tha)liprodbapamī
9. -ddhi--bhisswābjaiḥ 95 (w)ga
10. -ttyabjaiḥ 96 janmābdhima
11. -7 rudrāyoṣnab(r)atanawe.
12. -(wa) . (ç)iwalapata-e
13. --------ṇ--------

i. Is het op dezelfde steenscherf, doch aan de zijkant voorkomend fragment van dezelfde inscriptie, dat zich rechts van fragment *h* bevindt, doch daar niet volgens de regels bij aansluit [2]).

1. -w-
2. pā(1)-
3. wa-e----s--y-
4. bhyāḥ---(d)-sa . -w-
5. mu 8 ṣā--sa-e-
6. rdd(h)attam (.) --(ā)ṣṭe
7. çabdena(c)ali(çe)-
8. ñ(c)itti(ço)-

---

[1]) ñcaṃ of ccam.

[2]) Inventaris (O. V. 1925: 164): 39.

Alvorens te trachten uit de schriftsoort en de allerminst vaststaande lezingen der zeer fragmentarisch gespaard gebleven inscripties iets meer te weten te komen omtrent ouderdom en beteekenis, is het goed ook twee op de zijkanten van een yonifragment voorkomende inscriptie-brokken te transscribeeren, daar het hiervoor gebruikte schrift weliswaar tamelijk sterk afwijkt, doch duidelijk in denzelfden tijd thuishoort.

k. Fragment van een inscriptie, voorkomend op de rechterzijde van een yoni-fragment; 6 regels groot [1]).

1. -(ddh)āntasa(ddha)ssakalabhuwanakṛtsarwwawitsarwwatejaḥte jaswīyasswa(warg)ge- [2])
2. -(rg)gaḥ 1 . traiwidhyaṃyāntiterṣyāḥgurulaghusamatāndewa wiryyangmanuṣyāḥpratye-
3. -āwotibhawaṣadarataissāwataissāwyakewalam 2 . siddhāḥman trābhikārāḥçrutisa-
4. -sānātprottarttwānuḥsamarthāḥpraṇatahitaratāḥta-prasiddhindi (ça)na 3 m(u)-e-
5. -(ṇayeda)sarwacittā(sarūyā)ḥtraiwi(ddhā)ḥ(hi)siddhāḥ(swa)ka (ruṇa)-
7. -it(a)nug(utotya)t(a) - - tasraçatajanmajanmaniyajo(gra)mas(y) ānuma-

l. Fragment van een inscriptie, voorkomend op de linkerzijde van een yoni-fragment, 6 regels groot en naar rechts grenzend aan fragment *k* (tusschen beide ligt de hoek van het yoni-fragment) [1]).

1. -taru(pa)g(a)ndharasawatta(s)weçubhinnā(tw)ayaḥrudrohangkṛ ti . ----ṣṭaḥ-
2. -teçīmastaṣanewarudrayap(u)yade(w)omahāndīkṣīte(-ç)rostya-
3. -āyaprāṇabapussparççaguṇāya Ong (ç)ukrāyānekassābātmagu ṇā-

---

[1]) Inventaris (O. V. 1925: 164): 41b.

[2]) De maat aan dit fragment, een sragdharā, wijst uit, dat drie lange lettergrepen aan den aanvang van het gedicht ontbreken.

4. (ṇ)āya Ong-(u)tayendwanggamahāsomyaguṇāya 19 . waçineçi-
5. sānāt(r)ane(h)raswādi(p)ūtadīrghamantratanala- [1])
6. ----------(widatīya)----------

Zooals men ziet komt in geen der hier getransscribeerde fragmenten een jaartal voor of een andere duidelijke aanduiding van den ouderdom. Wij zullen ons dus uitsluitend te richten hebben naar het gebruikte schrift, indien wij iets daaromtrent te weten willen komen. Op het eerste gezicht doet het schrift denken aan het oudjavaansche kawi-schrift dat om en nabij het jaar 800 Çaka gebruikelijk was. Wat daarbij het allereerst opvalt is het gebruik van een spijkervormige ra, zonder de daarin later aangebrachte knik. Op een hoogeren ouderdom kan echter wijzen het gebruik van een om de letters heengebogen paten, hoewel deze vorm, die op de oudste kawi-oorkonden voorkomt, minstens tot 800 Çaka in gebruik is gebleven. Zijn er echter andere eigenaardigheden op te merken, die erop zouden kunnen wijzen, dat de bedoelde fragmenten van vóór dien tijd moeten stammen? Een nader onderzoek leert ons dan, dat voornamelijk de bha en tha een sterk van den omstreeks 800 Çaka gebruikelijken afwijkenden vorm vertoonen. Met name den vorm van deze bha treffen wij ook in de oudste kawi-oorkonden aan, terwijl de tha eveneens archaische trekken vertoont. Helaas is het niet mogelijk op grond van deze beide letterteekens den datum volkomen te preciseeren, doch zooveel kunnen wij wel zeggen, dat het schrift ouder moet zijn dan 800 Çaka en wij zullen het wel niet mis hebben als wij den tijd van vervaardiging stellen omstreeks het begin of de helft van de negende eeuw A.D.

De fragmenten *k* en *l* lijken mij iets jonger te zijn dan de voorgaande; voornamelijk pleit daar ook het voorkomen van een na met een oog voor, naast den gewonen vorm zonder oog [2]).

---

[1]) ane (h) ra of ane (t) ra.

[2]) Intusschen is het zeer goed mogelijk, dat deze vorm juist op een hoogeren ouderdom zou wijzen, aangezien hij dichter staat bij den oorspronkelijken Pallava - vorm.

Veel jonger kan het schrift daarvan echter toch ook weer niet zijn; daarvoor zijn ook hier te veel typische oude eigenaardigheden op te merken, waaronder de zeer oude ra en bha in de eerste plaats. Ook hier is natuurlijk de ma, evenals bij de voorgaande fragmenten, nog open.

Wij worden, op grond van het gebruikte schrift, dus verplaatst in den tijd der Çailendra-bemoeienissen met den oostelijken archipel, met name Java en Bali en zouden hierdoor verwachten kunnen, dat de inhoud buddhistisch is. Dit nu blijkt niet het geval te zijn; alles wijst er op dat wij hier met een brāhmaṇistischen tekst te doen hebben. Daarbij zouden wij dan echter met de uit de opschriften *a - c* gebleken buddhistische bewijzen van godsdienstige werkzaamheid in conflict komen.

Of wij moeten aannemen dat de door ons voorgestelde dateeringen der schriftsoorten goed zijn en dan vinden wij evenals op Java in Pedjeng vredig naast elkaar mahāyānisten en çiwaiten; òf wij hebben de çiwaitische schriftsoort te laat en de buddhistische te vroeg gedateerd, zoodat aan een buddhistische bemoeienis met Bali een çiwaitische cultuur voorafging; òf het omgekeerde is het geval, zoodat de çiwaitische op de buddhistische volgde. Aldus zou men, afgaande op de in de handboeken getrokken scherpe scheiding tusschen Buddhisme en Çiwaisme op Java in den middenjavaanschen tijd, de vraag willen stellen, daarbij in het Çiwaisme ziende een nationale, in het Buddhisme daarentegen een min of meer internationaal getinte, althans buitenlandsche godsdienst. Zonder aan de waarde van deze laatste tegenstelling, die ik gaarne op mijn verantwoording neem, veel af te willen doen, moet ik toch het niet-mogen-samengaan van çiwaitische en buddhistische kenmerken op één plek, zooals men dat uit de gegevens over een Çailendra-rijk op Java in dien tijd zou willen afleiden, betwijfelen.

De inhoud van de boven gegeven fragmenten benevens de laatste onderzoekingen kunnen laten zien, dat zulk een samengaan op grond van de groote overeenkomsten zeer goed mogelijk was en dat wij daarin dus in zekeren zin den oorsprong hebben

te zien van de eigenaardige balische combinatie pĕdanda siwa en pĕdanda boeda, welke combinatie op Java natuurlijk ook moet hebben bestaan en op Midden-Java in den Çailendra-tijd moet zijn ontstaan door de opname van buddhistische, jongere elementen in het oudere Çiwaisme [1]).

De maten der stukken zijn slechts in enkele gevallen te herstellen. De eerste fragmenten hebben te veel lacunes en onzekere lezingen om daartoe te kunnen overgaan; de mogelijkheid bestaat zelfs, dat grootere stukken maatloos zullen zijn geweest. Fragment *k* begint met een sragdharā en heeft dus aan den aanvang twee lange lettergrepen verloren. De caesuur valt na tejah. Tusschen regel 1 en 2 ontbreken ⏑--⏑⏑⏑⏑⏑--⏑--⏑. Tusschen 2 en 3 ontbreekt slechts --⏑ ; tusschen 3 en 4 ⏑⏑⏑--⏑--⏑. Regel 5 bevat vers 4, terwijl aan het einde ontbreken ⏑⏑--⏑--⏑--. Wat aan den aanvang ontbreekt is niet meer na te gaan.

De zeer onzekere lezing lijkt mij in ieder geval niet juist. Regel 6 is geheel onzeker; het schijnt dat hier een andere maat gebezigd is.

De maten van fragment *l* kan ik niet thuis brengen. De twee met Ong aanvangende mantras hebben -------⏑⏑-⏑ en ⏑⏑--⏑⏑--⏑⏑-⏑. De mantra, die daaraan vooraf is gegaan, had waarschijnlijk: -⏑-⏑⏑--⏑⏑-⏑.

Hoe verleidelijk het ook is om uit de brokstukken, die gedeeltelijk vertaalbaar zijn, zinnen te gaan samenstellen of met behulp van de maten aan het reconstrueeren te slaan, toch lijkt het mij beter daarmede te wachten, tot tijd en wijle een kenner van dergelijke tantrische teksten de richting kan aanwijzen, waarin gezocht kan worden. De lacunes zijn te talrijk, de onzekere lezingen te veel in aantal om zulk een poging, niet gesteund door een uitgebreid vergelijkingsmateriaal, met succes te kunnen ondernemen. Toch behoeven wij de fragmenten niet geheel ongebruikt terzijde te leggen en kunnen wij, afgaande op de woor-

[1]) Men zie ook de resultaten van mijn onderzoek omtrent het Buddhisme van tjaṇḍi Baraboeḍoer, neergelegd in mijn studie over dat monument (Kolff & Co, Weltevreden).

den, wier lezing vaststaat, het een en ander nader trachten te weten te komen aangaande den inhoud.

Daarbij valt al dadelijk het oog op het herhaald gebruik van den term -(m)anuçāsana [1]). Behoort deze (m) tot het woord, dan wordt hier zonder meer gesproken van de leer van Manu in den vorm, die voor het Oudjavaansch bekend is. Behoort zij er niet toe, dan is onder anuçāsana te verstaan een willekeurig leerboek. Nu vinden wij in fragment *d* regel 17 het volgende: „-ktaṃ . manuçāsanamanugacchet" enz., waarbij de anuswāra boven -ktaṃ kan zeggen, dat de aanvangs-m van manuçāsana inderdaad bij dat woord behoort. Hiermede zou dus in ieder geval vast zijn komen te staan, dat wij hier met een brāhmaṇistischen en niet met een buddhistischen tekst te maken hebben.

Uit fragment *g* kan ondubbelzinnig blijken, dat daarin tenminste over mantristische zaken wordt gesproken (regel 4: „mantramārgga"), terwijl fragment *h* regel 1 met het daar te lezen „çiwas(-)ddh-", misschien aan te vullen tot çiwasiddha- [2]), een en ander kan versterken.

Of de in *h* 11 en *l* 1 en 2 voorkomende rudra inderdaad de godheid van dien naam is, is twijfelachtig. Duidelijker zijn de fragmenten *k* en *l*. Sakalabhuwanakṛt is op Bali nog steeds de naam voor Wiçwakarman, terwijl het gebruik van woorden als siddha en mantra en ten slotte de mantras zelf geen twijfel meer laten aan het mantristisch of tantristisch karakter van den oorspronkelijken tekst. De betrekkelijk groote stukken, die hier te lezen zijn, geven niettemin tezamen weinig zin; de mantras op het einde maken de waarschijnlijkheid, dat hier geen koningsoorkonde, doch een brāhmaṇistische tekst is vastgelegd, grooter. Misschien kunnen enkele uitdrukkingen, de gebruikte maten en de vers-cijfers op het spoor brengen; met de mij hier ten dienste

---

[1]) Fragment d regel 15, 17, 20.

[2]) Zelfs is een aanvulling tot çiwasiddhānta mogelijk. Zie hierover *Goris*, Oudjavaansche en Balineesche theologie; 103 vlg.

staande hulpmiddelen is het mij niet mogelijk dat spoor te vinden en te volgen [1]).

* * *

m. De nu volgende oorkonde, die eveneens nog onbekend was, mag misschien wat tijdsorde betreft hier niet geheel op haar plaats zijn, de taal doet haar echter onmiddellijk aan de voorgaande aansluiten. Die is namelijk op twee woorden na eveneens Sanskrit, doch de inhoud bevat, voorzoover kan worden nagegaan, geen godsdienstige teksten. Het is blijkens d 8 een praçasti, schenkingsoorkonde op steen (ditmaal dus goed gespeld!). Zij is gebeiteld op een vierkant blok parassteen, dat nog, in tegenstelling tot dat van de inscripties *d - i*, in gaven toestand verkeert. Niet aldus het schrift. De fotos kunnen duidelijk aantoonen, dat het regenwater, daarbij geholpen door mosbegroeiing, van bovenaf de letters heeft weggespoeld, zoodra de beschermende (pleister)laag was weggebroken. Daar, waar deze zich nog op den steen bevindt, kan men den oorspronkelijken scherpen vorm der letterteekens nog duidelijk waarnemen. Tengevolge van dit uitslijten is ook een volledige transscriptie onmogelijk en, wat erger is, is het begin verloren geraakt [2]).

Zijde a.

1. ----------
2. ----------

[1]) Zie voor het Manuçāsana: *Pigeaud*, Tantu Panggĕlaran: 294. Zie ook 290, 292, 289. Prof. Chatterji van Calcutta, wien ik tijdens zijn verblijf te Soerakarta de fragmenten voorlegde, kon zich met mijn zienswijze vereenigen, herkende de gebezigde teksten op het eerste gezicht echter niet. Waarschijnlijk behooren ze dus niet tot de meest gebruikelijke en zal het ook moeite kosten ze onder de uit oudere verzamelingen bekende teksten terug te vinden.

[2]) Inventaris (O. V. 1925: 157): 16b. Tijdens mijn verblijf te Pedjeng bleken eenige jonge geiten den steen tot oefenplaats hunner „bokkensprongen" gekozen te hebben, hetgeen al evenmin bevorderlijk was voor een zeker behoud.

3. ----------
4. --(sane)---------- (satya) ----
5. tāya(hawīnāṃ) ---------- rmmāṇa --------
6. tā - - (ti)pu ---------- sthāpitāḥ. -u(ho) - -
7. n(ya)yawijasta - - - - (na) - - - - nnī(tāwawid dwi)- -
8. ssowaṇi(kh)aṃ(k)u(nubhawa)ṃma(hāwi) - - (sta) - - - -
9. waṇāpināṃ / / garulidhwajagaṇamardda - - - [1])
10. gaṇākhyāçca(tā)nṛpapratimāḥ . pratye(k) -
11. mpuntahyang anenatisrobhisaṃbaddhāḥ // da
12. gdheya(d)bhawanegnināmanṛpatissampādaya
13. tyadbhutāntatarthānāyamahāsuwāsa(c)alitaṃ

Zijde b.

1. ----------
2. ----------
3. ----------
4. li(pyāt) - - - (jaṇāḥ) ----------
5. - - - - taḥsu(ta) - - (kā) -------- passu - - - -
6. yaḥ (wīpā) - - - - warupa ----------
7. nirasthasarwendriya ---------- (sa) - -
8. (wwika) - etika - - - (raṃ) - - (mā)y(e)siha(wa) - -
9. patinnipunaḥ . (wanasampratiṣṭhitamida - - wi)
10. baprekawarā(bh)i(nipra) - (una)sa(mp)lawṛ(dh)a(ḥ) - -
11. ṇādrīgajagaṇa(b)e(m)o(ṣ)emāṃse - -
12. t(wekṣi)patitho . some - rā - - nakṣi(pā)
13. tekara(n)akaraṇawajrayoge(ge) - - (ya)

Zijde c.

1. ----------
2. ----------
3. ----------
4. ----------
5. ----------
6. ----------
7. ----------

[1]) garu (li) of garū (li).

8. ----------
9. ----------
10. ----------(yasyāpyasaddhitā)----
11. ----------
12. --kṣi(wami)------kṛtwā----------
13. ṣaryyayaseyam(w)ācanuçena--(ma)tyaha

Zijde d.

1. ----(sa)----------r---(yema)
2. ----------
3. --(muta)----------(ni)-(raku)--(pe)
4. (rak)ṣani--(pa)-i-iram(paṇa)-(relewi)--
5. naṃçrī(wa)lipuram // Ong namo-----e----
6. // çrīpunaginaṇḍayenakenawikacā [1])
7. ryyeṇamakarawāhanapadasthitenawirawi
8. (ka)stepraçastiçlokāḥ // kṛpāya(ṇ)ā
9. khyenarājacitralekhena . likhitāçce
10. ha . çiwamastu //

Ziethier de povere resultaten van een poging tot ontcijfering der inscriptie.

Wij worden door den tekst op geen enkele wijze in staat gesteld den tijd van uitvaardiging te weten te komen en dienen ons uitsluitend tot het gebruikte schrift te wenden, willen wij althans iets daaromtrent verstaan. Toch is het niet moeilijk op grond van dat schrift een periode aan te wijzen, waarin de oorkonde moet zijn uitgevaardigd en, bedriegen wij ons niet, dan moet dat geweest zijn tijdens, kort voor of kort na de regeering van Erlangga.

De opmerkelijke overeenkomst tusschen het schrift van onze oorkonde en dat van de Erlangga-oorkonden valt nauwelijks te loochenen, niettegenstaande er natuurlijk nog talrijke verschillen vallen op te merken. Doch ook de oorkonden van Erlangga vertoonen lang niet alle hetzelfde schrifttype.

[1]) punagi of punarga.

De aanvangs-a, de sa, na, ra, kortom alle meer gebruikelijke letterteekens vertoonen een onmiskenbare verwantschap; slechts de ka en ta wijken iets af, daar zij bij onze oorkonde meerendeels hun middelste been vast aan de rest van het teeken hebben zitten, terwijl bijvoorbeeld de bij Brandes afgebeelde oorkonde van 943 Çaka en ook andere Erlangga-oorkonden reeds de neiging vertoonen òf dat been los te maken òf lager aan het voorste been vast te hechten. Daartegenover staat, dat de paten merkwaardig gelijkvormig is en ook de ondergeschreven ra bij beiden even ver wordt doorgetrokken.

Ook de bovengeschreven ra en de teekens voor i en u zijn volkomen gelijk, zoodat wij niet al te zeer zullen mistasten, indien wij den tijd van onze oorkonde plaatsen in de eerste helft van de elfde eeuw.

Op Erlangga zelf kan ons het Sanskrit wijzen, getuige de bekende oorkonde van Calcutta, die aan de eene zijde geheel in het Sanskrit is opgesteld; spelfouten komen echter voor.

Nu de inhoud. Veel is het niet, wat uit de gebrekkige resten kan worden opgemaakt, temeer, daar de verzen, waar zij leesbaar zijn, plotseling afbreken bij het begin van de volgende zijde van den steen. Van een geregelde of ook maar gedeeltelijke vertaling kan dus geen sprake zijn en ik moet mij ertoe bepalen eenige waarschijnlijkheden aan te stippen.

In a11-13 (çārdūlawikrīḍita) wordt misschien gesproken van een door brand vernietigden tempel, welke door den vorst dan weder zal zijn opgebouwd. Men zou veronderstellen, dat deze vorst Agni heet (agninām anṛpati), wat echter weinig waarschijnlijk voorkomt. Het vers is echter niet geheel gespaard en werd op b voortgezet. In verband met dien tempel zullen wel de in a10 genoemde nṛpapratimāḥ moeten worden genomen, waarschijnlijk dus bijzettingsbeelden (vorstenbeelden). Het puntahyang, dat daarop volgt, een zuiver indonesische term, wijst hier ook al op; het komt ook voor in oudere balische oorkonden en de door Westenenk gepubliceerde oorkonde van Palembang. [1])

[1]) Djawa 1921: tegenover pag. 10. Na punta hiyang volgt hier onmid-

Het is niet onwaarschijnlijk, dat hier voorouders mede worden bedoeld, evenals met het prasiddha dewata der oudjavaansche oorkonden [1]).

Zijde b noch c geven houvast [2]).

Dan komt op zijde d de naam van 'skonings dichter en daarna die van 'skonings schrijver. Er wordt namelijk gezegd, dat de çloka's van de praçasti (zijn vervaardigd) door den aan de voeten van Waruṇa staanden glanzenden Ārya Çrī Punaginaṇḍaya [3]), terwijl de rājacitralekha, de koningsschrijver, heet Kṛpāyaṇa. De oorkonde sluit met het gebruikelijke çiwam astu, Heil zij er.

---

delijk Çrī Jayawaga. De oorkonde is uit 684, dus twee jaar voor de Bangka - inscriptie; zij komt bij *Krom*, Geschiedenis, naar ik kan nagaan, niet voor

[1]) Punta hyang komt ook voor in de oorkonden van Sĕmbiran en wel in T. B. G. XXXIII: 46, puanekangna bhaktina di bhaṭāra puntahyang, hetgeen door *Brandes* wordt vertaald met (pag. 36): „door hen wordt als hulde aan Bhaṭāra Puntahyang aangeboden". Waar wij echter op pagina 52 vinden: īndaḥ ta kita kamung hyang bhaṭāra puntahyang, hyangāgasti enz., hetgeen dus de bekende vervloekingsformule opent, doch met een aardige variant, daar meen ik dat wij wel mogen aannemen dat Brandes' vertaling met „hulde aan Bhaṭāra Puntahyang" onjuist is en vervangen dient te worden door „hulde aan de Bhaṭāra's Puntahyang". Wie zijn echter deze bhaṭāra 's ? Wij kunnen er natuurlijk een algemeene aanduiding in zien voor godheden of geesten, doch op de volgende pagina van Brandes' tijdschriftartikel (53) komt een passage voor, die iets anders doet vermoeden. Daar staat namelijk verteld over het vervloekingsformulier, dat het „tinaḍah sake bhaṭāra puntahyang", dus zooveel als: overgeleverd van de b. p. h. Nu kan men hier natuurlijk wel voor lezen: „overgeleverd van de goden", doch men zou even goed kunnen denken aan de bijgezette oude vorsten, dus de prasiddha dewata, die toch ook als bhaṭāra's kunnen optreden (zie T. B. G. LXV: 211 vlg. en mijn artikel over de oorkonde uit de Kĕḍoe in T. B. G. 1927). Tevens zou hierop kunnen wijzen het gebruik van rahyangta voor mahārāja, zooals *Poerbatjaraka* dit aantoonde in enkele oudjavaansche oorkonden (Agastya 65).

[2]) Dat zijde c 13 regels zou hebben leid ik af uit het aantal van a en b.

[3]) Punaginaṇḍaya of Punarganaṇḍaya. Het laatste lijkt mij om orthographische redenen onwaarschijnlijk.

B. Inscripties in Oudbalisch en Oudjavaansch.

Tekst.

Voor de nu volgende oorkonde zullen wij in gedachten bijna een eeuw hebben terug te gaan. Zooals gezegd is de reden hiervoor gelegen in het feit, dat de „Erlangga"-oorkonde *m* in het Sankrit is opgesteld en dat de nu te behandelen oorkonde *n* de eerste is van een reeks typische balische oorkonden, waarvan de inhoud aansluit aan dien van de reeds bekende koperplaten.

Het beste lijkt het mij indien ik achtereenvolgens de transscripties der oorkonden en opschriften in zooveel mogelijk historische volgorde laat volgen, opdat daarna bij de behandeling tevens gegevens uit andere dan de hier behandelde kunnen worden gebezigd.

n. De eerste in deze reeks is uit de desa Manoekaja afkomstig, waar ik haar ontdekte in een godenhuisje, vlak bij een langwerpige vijver, kunstmatig gevormd en van een steenen talud voorzien. Aan deze vijver staan zeer oude kambodjaboomen; zooals men verderop zien zal, slaat de oorkonde toch niet op het maken van deze vijver doch op de stichting van de bij de desa Manoekaja gelegen badplaats Tirta Empoel. [1])

A. 1. --(s)w(as)t(i ça)kawarṣatīta 884 bulan kārtika çukla (tra)
2. yodaçī . ṛgas pasar wijayapura . tatkālan sang ratu (çrī)
3. candrabhaya(s)inghawarmmadewaḥ makamahin tīrtha (d)i (wa)r--mpul
4. (h)ing tudur(b)alarap-ingaliḥ ambaḥ hatĕmwang hatĕmwang tabu------
5. --ṇatu syuruḥ da senāpati sarbwatuh(ān)da . h(u)ma— (i) sang tīrtha di(wa)-
6. ----(pinga)liḥ--ratu tyā(ma)k dīwaçubarima--di dwang talaga . pang di rasa----

[1]) Inventaris (O. V. 1927: 140) 81.

7. ---- ra(ṇan-sor) dangina(n) . ----- īkapaparantya(sa)
8. ------ lili(daratak) . -ĕ---in(maha)--na--(diga)------
9. -------- mahin takap -- prasa-i--(makapa)----------
10. ---------- ṇa--mi--n--(me i--m)----------
11. ---------- (tīrthakāra)------(mbunuk ida)----------
12. ---------- t---da senāpati ------ tuha-(m)--senāpa
13. ---------- ka------i----------(hana)--senāpat(i) tuha ----i--
14. ----------nāpat(i)----(wad)ingin ida kumpatu---------
15. ----------ha----------

B. 1. ---ida(si)kāra . di palapwan di wṛ(s)a(bh)a tuha sa----
2. --(nu pingaliḥ)---------- ṇa----------
3. --da--ika--di palapwan di ----------
4. --wat tuha pwat . da (dh)ikāra (d)i (pala)pwan di tara (nā)-ānandi . (da)------
5. ---(e)--tatu--ba-- . da pa--pwan di--(ra)--(hampu)----
6. --(ṣa)niwiṣa(nggā)jāmakatu(j)a----na . ma(nu)k (r)aya .--
7. ---------- nu ------- (kṣa)matu(ra)----------
8. ----------(mah)i(n) (ga)neç(a) ---- . masā----------

o. Naar het gebruikte schrift te oordeelen volgt op deze oorkonde het nog onbekende opschrift op een der zijkanten van het achterstuk van een te Pedjeng in de poera Pĕgoelingan gevonden rākṣasa. Het begin ontbreekt, evenals het einde en het middenstuk. [1])

1. ----------n besakha sukla tithi ekadaçi pĕkan bijayapura . diwasa sang----------
2. ----------anghārĕp ḍatu mangaran tati anghārĕp rĕkryan amalima----------

Intusschen is het hier de plaats voor de volledigheid een paar der op den Goenoeng Panoelisan gevonden oorkonden ter vergelijking op te nemen, ook omdat deze nog nergens een behoorlijke publicatie zijn deelachtig geworden, niettegenstaande zij

[1]) Inventaris (O. V. 1925: 157) 16a.

reeds lang bekend zijn. Zij sluiten in tijdsorde bij de vorige aan, doch vertoonen verschillende schriftsoorten.

De oudste is er een op de achterzijde van het ruggestuk van een dubbelbeeld, bijzettings- of wijdingsbeeld van een man en een vrouw. Het schrift is tamelijk sterk gefigureerd en vertoont een eerste stap op den weg naar het zoogenaamde gefigureerde kaḍirische schrift, waarvan de letters en relief worden uitgespaard en waarvan wij zoo straks enkele voorbeelden zullen zien. Niettemin bereidt het ons niet zooveel puzzles als deze laatste.

GP. 1.
1. -- çaka 993 bulan poṣa ----------
2. -- da ṛggas pasar wijayamanggala (ta)--(la)
3. --- mpu bga anataḥ //

In hetzelfde schrift en misschien van denzelfden maker is een sterker geschonden opschrift op de achterzijde van het ruggestuk van een zittend dubbelbeeld van een man en vrouw. Het beeld is in stukken gebroken, waardoor ook het opschrift opnieuw geleden heeft.

GP. 2.
1. ----------
2. ----------
3. (n-ang) tatkalan -ngga ana- ----------

In een geheel ander letterschrift, waarbij niet, zooals bij de twee voorgaande, de letterteekens en relief zijn uitgespaard, doch in de steen zijn geincrusteerd en daarenboven, eveneens in tegenstelling tot de vorige, met groote slordigheid zijn neergeschreven, is een beter bewaard gebleven inscriptie opgesteld. Zij bevindt zich eveneens op de achterzijde van een ruggestuk, nu van een dubbel-lingga.

GP. 3.
1. // i çaka 996
2. bulan jeṣṭa ṣu
3. kla trayodaṣi
4. pasar bijayamanggala

Intusschen wordt deze reeks onderbroken door de korte opschriften in sterk gefigureerd kaḍiri - schrift, die door een zeer toevallige vondst vrij nauwkeurig kunnen gedateerd worden. Ik zal dan ook het opschrift, op grond waarvan dit kon geschieden en dat zich niet in het Pedjengsche, doch eveneens op den Goenoeng Panoelisan bevond, eerst geven. Het bevindt zich wederom op de achterzijde van een ruggestuk en wel van een staand vrouwelijk beeld, waarvan de jeugdige vormen opvallen. Het opschrift luidt:

GP. 4. (bh)aṭārī (m)a(nd)al [1])

Op zichzelf geeft deze overigens onduidelijk leesbare tekst weinig uitsluitsel omtrent den ouderdom; zoekende naar afgevallen brokstukken, die het achterstuk konden vervolledigen, teneinde bij het fotografeeren van de voorzijde een zoo volledig mogelijk beeld te verkrijgen, trof ik, half bedolven onder de aarde, een scherf van het achterstuk aan, die juist bleek te passen. Wie schetst echter mijn vreugde, toen ik bij het nauwgezet examineeren van deze scherf juist tegen de breuk aan en, bij wijze van spreken, elk oogenblik gevaar loopend weg te breken (men bedenke dat alle beelden van zachte paras zijn vervaardigd), een uiterst klein gebeiteld jaartal ontdekte, dat luidde: 999] (Çaka) Hiermede was niet alleen ons stuk, doch tevens het schrift gedateerd en wat dat beteekenen kan, zal duidelijk worden als men bedenkt, dat op de rotstjaṇḍi's van den Goenoeng Kawi bij Tampak Siring ditzelfde schrift, met hoegenaamd geen afwijking, voorkomt. Met andere woorden, ook de periode van deze tjaṇḍi's en dus van den erin bijgezetten vorst, stond nu vast. Maar loopen wij niet op ons onderzoek vooruit.

Op verschillende plekken vinden wij dit eigenaardige schrift terug. En aangezien al deze plekken gelegen zijn in het gebied van Pakĕrisan en Pĕtanoe, kunnen wij voortgaan de inscripties te nummeren.

[1]) Of mandul. Krom (?) las in O. V. 1921: 46 ten onrechte bhaṭāra padma çrī.

Allereerst dan, want het meest noordelijk, de reeds bekende opschriften op de rotstjaṇḍi's van den Goenoeng Kawi.

p. Opschrift in gefigureerd kaḍiri-schrift op de grootste der rotstjaṇḍi's bij Tampak Siring, luidende:

haji sang lumāh ing jalu [1])

q. Vier gelijkluidende opschriften voorkomend op vier naast de voorgaande staande tjaṇḍi's, doch nergens geheel of ook maar gedeeltelijk duidelijk te lezen.

rwa -- (da)kira [2])

r. Vier geheel onleesbare, doch volgens de sporen anders geluid hebbende opschriften op vier tegenover de voorgaande gelegen tjaṇḍi's [3]).

s. Reeds bekend opschrift op een in de nabijheid van de voorgaande, doch afzonderlijk gelegen rotstjaṇḍi, luidende: [4])

rakryān- - - -

t. Nog onbekend opschrift op het dak van een uit de rots gehouwen nis-woning voor kluizenaars beneden de poera Pĕngoekoer-oekoeran. [5]) Slechts zeer gedeeltelijk te lezen; lettertype iets ouder. De letters zijn slechts daar blijven staan, waar de pleisterlaag gehouden heeft, en dat is op zeer weinig plaatsen. Het eerste spoor van een letterteeken moet aan het eind van een woord hebben gestaan, getuige de er achter volgende paten. Dan volgt iets, wat gelijkt op een wa met bovengeschreven ra, wat niet mogelijk is uit hoofde van de aanwezigheid van de paten. Dan volgt een punt of, indien wij een jaartal voor ons hebben, een nul-tee-

[1]) Inventaris (O. V. 1927: 140) 78.
[2]) Inventaris (O. V. 1927: 140) 78.
[3]) Inventaris (O. V. 1927: 140) 78.
[4]) Inventaris (O. V. 1927: 140) 79.
[5]) Inventaris (O. V. 1927: 141) 85a.

ken, waarop onmiddellijk een na volgt. Voor een jaartal pleit weinig: de paten staat ons dan in den weg of, zoo deze er niet bij behoort, dan klopt de wa met het onduidelijke teeken er boven (tesamen voor een 8 aan te zien) niet met den ouderdom van het schrift, die juist een eeuw later valt. Immers de volgende nul doet dat jaartal dan vroeg in de negende eeuw plaatsen. Het is dus zeker geen jaartal, maar wat dan? Ik meen, dat de zeer geschonden toestand van de pleisterlaag op het dak wel te veel van de letterteekens zal hebben doen wegvallen, dat ons ooit een ontcijfering zal gelukken.

u. Een al even mysterieus opschrift vond ik op het dak van de vlak naast de voorgaande nis in de rots gehouwen kleinere nis, den vorm van een pajoeng hebbend [1]). Het is niet meer dan één letter, maar een onduidelijke, hoewel zij zeer scherp is bewaard gebleven. Het zou eventueel de lettercombinatie sra kunnen voorstellen, hoewel wij daarbij zoowel de sa als de ra eenig geweld moeten aandoen; dit laatste is echter bij dergelijk gefigureerd schrift niet ongewoon. Wat hiervan intusschen de beteekenis kan zijn, ontgaat mij.

v. Op een schild, dat door een rākṣasa in de hand wordt gehouden, welk beeld ik te Pedjeng vond, lezen wij wederom zulke onsamenhangende letters, hoewel wij er zeker van kunnen zijn, dat samenhang inderdaad aanwezig is. [2]) In vijf medaillons zijn letters geplaatst, een in het midden en vier er omheen, naar de windstreken verdeeld. Het middelste medaillon bevat een da, het noordelijke een niet geheel duidelijk bewaard gebleven combinatie, waarbij een ondergeschreven pa is te ontdekken; de eigenlijke letter lijkt het meest op een da, doch kan zeer goed iets anders

---

[1]) Inventaris (O. V. 1927: 141) 85d.

[2]) Inventaris (O. V. 1925: 157) 16f.

zijn, daar het schild ter plaatse is geschonden. Het westelijke medaillon is bijna geheel weggebroken, het zuidelijke bevat een ra en het oostelijke een sa.

w. Op een langwerpig vierkant steenblok (dorpel?) te Pedjeng in hetzelfde schrift een nog onbekend opschrift, luidende: [1])

. parad sang hya(ng) (w)armma - - [2])

Het opschrift is dus waarschijnlijk langer geweest.

x. Een onbekend opschrift, eveneens in hetzelfde gefigureerde schrift en voorkomend op de achterzijde van het ruggestuk van een vrouwenbeeld, vond ik bij een pantjoeran te Goenoeng Sari (Tjëloek) [3]).

. ḍa mpu kidul .

Hiermede is de reeks van dergelijke korte opschriften in dit merkwaardige schrift ten einde en keeren wij weder tot meer leesbare schriftsoorten terug [4]).

---

[1]) Inventaris (O. V. 1925: 164) 43a.

[2]) Of dharmma?

[3]) Inventaris (O. V. 1927: 149) 121a.

[4]) Het is misschien hier de plaats te wijzen op de ontwikkelingsreeks, die wij met behulp van deze balische gegevens voor het kaḍirische schrift kunnen samenstellen. Het oudste gedateerde specimen van dit, niet geincrusteerd, maar en relief uitgebeiteld schrift, vinden wij op Java aan de ruine van Djala toeṇḍa uit 977 (afbeeldingen in O. V. 1921 tegenover pag. 78, fig. 1 en 2; idem 1921: tegenover pag. 148, fig. 1; 149, fig. 4.). Dan volgt de inscriptie van Poeh Sarang uit 1002 (afbeelding bij *Kern*, V. G. VII: tegenover pag. 81. De afbeelding is echter zeer onvoldoende; o. a. ontbreekt de laatste letter. Betere afbeelding in O. R. 1908: plaat 115.). Vervolgens op Bali op den Goenoeng Panoelisan uit 1011 (zie boven No. *GP.* 1.) en uit 1077 (zie boven *GP.* 4, met aansluitend daaraan de inscripties *p*, *q*, *t*, *u*, *v*, *w*, *x*, die alle uit omstreeks dienzelfden tijd moeten dateeren, gezien hunne groote gelijkenis met de inscriptie) *GP.* 4.. Wij kunnen dus de ontwikkeling over juist een eeuw nagaan. Hierbij valt op, dat

y. Allereerst een ongedateerde onbekende inscriptie op den oostelijken rotswand van de Pakĕrisan, ter hoogte ongeveer van de poera Pĕngoekoer-oekoeran, geschreven met zeer groote karakters en luidende: [1])

. mas pirak .

Het schrift staat eenigszins bij dat van de inscriptie op den dubbellingga van den Goenoeng Panoelisan *(GP.* 3.*)*, is echter veel zuiverder. Het eenige wat gezegd kan worden is, dat het wel niet vóór de elfde, maar tevens niet nà de twaalfde eeuw zal zijn vervaardigd.

z. Een zeer kort opschrift op den oostelijken wand van den ingangspoort van de Goa Gadjah bij Bĕdoeloe, luidende: [2])

kamon

Het schrift is ongetwijfeld oud genoeg om in de elfde eeuw

---

het javaansche opschrift van 1002 *verder* is in ontwikkeling dan het balische van 1011; waar het laatste zich nog bijna geheel houdt aan de onversierde, sobere vormen van de Djala toenḍa-inscripties, daar heeft het eerste reeds een uitgesproken neiging om door krullen versierd te worden. Ja, nader beschouwd is het verschil tamelijk groot. Bijvoorbeeld heeft de ma van Djala toenḍa en van *GP.* 1. een aan den voorkant schuin oploopende kant, terwijl Poeh Sarang tevoorschijn komt met een vorm, die wij ook bij de opschriften van den Goenoeng Kawi vinden en die dus uit ± 1077, dus ruim 60 jaar later zou dateeren! Met andere woorden, Bali blijkt in alle gevallen, die kunnen gecontroleerd worden, een halve eeuw ten achter te zijn bij Java; naar het mij voorkomt nog geen bewijs voor ontleening door Bali aan Java. Immers, Bali zou dan de reactionnaire rol spelen en het is juist deze rol, die in zulke zaken nogal eens gespeeld wordt door de gevende, niet steeds door de nemende partij. Later zullen wij zien, dat iets dergelijks ook voor de bouwkunst kan worden opgemerkt. Daar zullen ook eventueel conclusies uit deze eigenaardigheid getrokken worden.

[1]) Inventaris (O. V. 1927: 141) 86.

[2]) Inventaris (O. V. 1927: 145) 102c.

geplaatst te kunnen worden; zelfs is de ronding van de ka zoodanig, dat zij op Java middenjavaansch zou genoemd kunnen worden. Voorzichtigheid is hier echter geboden.

aa. Een ander kort opschrift op denzelfden wand, doch in ander schrift (groote letters) [1]). Het schrift gelijkt eenigszins op dat van de inscriptie uit 996 Çaka van den Goenoeng Panoelisan (zie *GP.* 3). Het zou dus eveneens uit de elfde eeuw kunnen dateeren. De inscriptie luidt als volgt:

sahy(w)angça

Onnoodig te zeggen hoe belangrijk deze beide korte opschriften zijn voor de dateering van de grot, ook al is hunne beteekenis verre van duidelijk. Het beeldhouwwerk zou ons omtrent de stichting op een dwaalspoor brengen.

ab. Een onbekende inscriptie op de achterzijde van het ruggestuk van een beeld, voorstellend een vrouw met kinderen (zie beneden) [2]).

1. - (ç)aka 1013 magha .
2. - - pakṣa tithi nawāmi pĕ
3. - kranta irika diwasa bhaṭari
4. (i)bañu palasa winijila
5. kĕn mpu pĕṭak swaraswa
6. ti dirgayu . tha

Het schrift van deze korte oorkonde verdient enkele opmerkingen. Was het jaartal niet aanwezig geweest, zoo zouden wij het voor zeer veel later en jonger hebben gehouden; nu valt aan den ouderdom in het geheel niet te twijfelen. Om te beginnen valt op de absolute negatie van lengteteekens. Het is zelfs, alsof het gebruik daarvan onbekend of in de vergetelheid geraakt was. Zoo zien wij achter de tha van tithi een lange-a-

[1]) Inventaris (O. V. 1927: 145) 102c.

[2]) Inventaris (O. V. 1925: 161) 24a.

teeken geplaatst, wat hier zeker niet de bedoeling kan gehad hebben de tweede i van dat woord te verlengen. De i-teekens bestaan uit een naar rechts draaiende spiraal met één wending en zien er uit als „buddhakrullen". De pĕpĕt echter is behoorlijk aangegeven door een cirkel of ovaal met een daarin geplaatst kruis. Een merkwaardigheid, die wij in dezen tijd nog niet zouden verwachten, is ook de wijze, waarop in één geval het middelste been van de ka is behandeld. Het ligt namelijk bijna horizontaal; in andere gevallen is het echter weer normaal verticaal gesteld. Over het algemeen maakt het schrift een zeer jongen indruk, geheel in tegenstelling tot het min of meer kaḍirische schrift van de volgende oorkonde uit hetzelfde jaar. De tha van regel 6 is een slotteeken.

ac. Een onbekende inscriptie op de achterzijde van het ruggestuk van een bijzettingsbeeld [1]).

1. ----i çaka 101 (3)------me--ta
2. --caturtha çuklapakṣa . (pk)ĕn manggala . i
3. (ri)ka diwasa . ----------(mala) sang ring guha
4. (wi)ṇijilakĕn mapa(ñji) pa--(n)dra--(tuba)li(ngga)--
5. swasthi (dīrghā)yusa . tha

Zooals reeds werd gezegd lijkt het schrift eenigszins op een kaḍirische soort, doch aan deze gelijkenis hechte men geen te groote waarde. Het verschil met het voorgaande wordt voornamelijk veroorzaakt door iets grooter nauwkeurigheid en een kleiner type van letters. Het wiṇijilakĕn van regel 4 kan ook hier aantoonen, dat de schrijver geen al te groote orthographische kennis bezat.

ad. Een onbekende inscriptie van ruim een eeuw later, geschreven op een bovendorpel in de poera Pĕngoekoer-oekoeran [2]).

---

[1]) Inventaris (O. V. 1925: 161) 24b.

[2]) Inventaris (O. V. 1927: 141) 83k.

1. ------swaṣṭi çr(ī) çakawarṣatitānāgatawartamana 1116 . phālguṇamasā tithi pañcami çuklapakṣa
2. -u . wa . wṛ . wāra ning julung pujut dewāmṛta . irika di waça nira mpungkwing dharmma hañar guru aji mapañji jiwaya-ā
3. amūrṇnajiwa ingkang aṣṭapaka mowaḥ bhyumi bhaṭāri i jro i h(eng) mapanti makamukamukan ratna kuñja----da

Het schrift geeft geen aanleiding tot byzondere opmerkingen; de orthographie is ook hier verre van verzorgd.

ae. Een jaartal in cijfers op een kleine tjaṇḍi in Bĕdoeloe: [1])

1246

af. Een sĕngkala-jaartal op de rechter-voorzijde van het ruggestuk van een beeld uit de poera Panataran Sasih te Pedjeng [2]).

1. / / i
2. çaka
3. -kṛtta
4. raṣa
5. tinga
6. ling / /
7. wong

Het schrift van deze tjandra sĕngkala (1342 A.D.) vertoont een latere ontwikkeling van dat van de inscriptie *ab.* Met name de ka heeft hier zijn volledige metamorfose reeds ondergaan en heeft nu aan het voorste been twee horizontale streepjes, waarvan het bovenste, ongeveer in het midden aangebracht, het overblijfsel is van het oorspronkelijke, nu ontbrekende middenbeen en het onderste, daaraan parallel loopende streepje om andere redenen daarbij is gekomen. Dit laat-balische schrift gelijkt nog het meest op het schrift van O. J. O. CXXXII uit 1203.

[1]) Inventaris (O. V. 1927: 142) 89c.

[2]) Inventaris (O. V. 1925: 151) 1aa.

Een gelijk schrift vinden wij ook op een nog onbekende inscriptie van den Goenoeng Panoelisan.

*GP*5
1. ------ ti çakakala i ----
2. ---- maça cetra thithi nawami --
3. -- çuklapak(ṣ)a wara . wu . wṛ . ça .
4. --- ing(ka)luwangi . çama(tya) -
5. ---- -- nanga(ta)w(e)ça hyangi --
6. ------ kaw-na ---- ka ------
7. ------- ira-i-ga ---- (ga) --ra --
8. ------ ṭ(āsu)raratnabumi -- --
9. -------- // //

In het bijzonder vertoont de na hier de neiging tot het aannemen van een typischen Soekoeh-vorm, terwijl de achter de letters geplaatste lengte-teekens zeker alle zonder beteekenis zijn[1]). De orthographie is hier nog slechter dan op de vorige inscriptie, getuige het thithi van regel 2 en andere enormiteiten, die evenwel bezien in den tijd van ontstaan zeker geen enormiteiten zullen zijn geweest, doch eenvoudig middelen om aan het geheel meerdere luister bij te zetten, juist zooals heden nog grootendeels de toepassing van de javaansche aksara gĕḍe is. Een boven de oorkonde gebeitelde sĕngkala geeft als eeuwcijfer een oog = 2 en als dat der tientallen een paraçu = 5. Het laatste teeken is mij onduidelijk, het eerste weggebroken. Misschien is het laatste een berg (7) of de zee (4). Dus 1332 of 1335 A. D.

Hiermede zijn de beschikbare inscripties, vergezeld van enkele nog ongepubliceerde van buiten het systematisch onderzochte gebied, gegeven en kunnen wij ons wenden tot hun inhoud.

[1]) Voor het ontstaan van dergelijke lengte-teekens, die in werkelijkheid verlengde krullen kunnen geweest zijn, verwijs ik maar mijn opstel in Djawa 1926; 195 vlg.

Inhoud.

(n.) De oorkonden *n*, *o*, *GP*1, *GP*2, *ab* en *ac* behooren tot één groep. Dit kan onder anderen worden afgeleid uit het gebruik van het balineesche woord bulan in plaats van het sanskrit māsa in de dateering, welke eigenaardigheid wij ook bij sommige oorkonden op koper kunnen waarnemen. Deze zijn duidelijk in drie groepen te verdeelen, een, de oudste, welke begint met het bekende yumu pakatahu en twee groepen van jongeren datum, waarvan de eene de ook op Java gebruikelijke dateering heeft, de andere daarvan afwijkt door het gebruik van meer typisch balineesche termen. Een goed voorbeeld van het tegelijk voorkomen van deze twee groepen leveren de oorkonden XXII en XXIII uit de Epigraphia Balica, waarbij de eerstgenoemde de Javaansche wijze volgt, de laatstgenoemde de balische en dat terwijl de inhoud van beide oorkonden blijkbaar dezelfde is. Wij vinden dan ook in de oorkonde E. B. XXIII hetzelfde ṛgas genoemd van onze oorkonde *n;* zelfs gaat de gelijkenis nog verder, want de dag-aanduiding geschiedt bij beiden door middel van een pasar-aanduiding. Het zal misschien gelukken deze pasar-aanduiding iets van hare geheimzinnigheid te ontnemen door gebruik te maken van deze dubbele vertaling van E. B. XXII en XXIII [1]).

E. B. XXII heeft: Ing çaka 994 weçakhamāsa . tithī dwitiyā kṛṣṇa pakṣa . ma . wa . ca (lees : ça) . wāra dukut irikā diwaça enz.
E. B. XXIII heeft: Muwaḥ ing çaka 994 wulan waiçaka . kṛṣṇa tithī dwitiya ṛrggas pasar wijayapura . tatkāla enz.

Zooals men ziet is de dateering gelijk, doch ongelijksoortig. Wij kunnen aan elkaar gelijkstellen: ma(wulu), wa(ge), ça-(naiçcara)wāra van de wuku dukut = ṛgas pasar wijayapura. Dat wil zeggen, de in de eerste opsomming voorkomende, waarschijnlijk meer balische tijdsbepaling viel op den 2en van de donkere maandhelft van de maand Waiçakha in het jaar 994. Daarmede is alles gezegd. Een vaste datum-waarde geeft deze gelijk-

[1]) Epigraphia Balica (V. B. G. LXVI: 3) pag. 63 en 64.

stelling dus aan het onbekende pasar wijayapura niet. Elders vinden wij echter van andere pasar-dagen gesproken en wel in de oorkonden *GP* 1, *GP* 3, *ab* en *ac*, zoodat wij in het geheel krijgen:

Oorkonde *n*:		pasar wijayapura
„	*o*:	pĕkan bijayapura
„	E.B. XXIII:	pasar wijayapura
„	*GP* 1:	pasar wijayamanggala
„	*GP* 3:	pasar bijayamanggala
„	*ab*:	pĕ - - - - - - - - - - kranta
„	*ac*:	pkĕn manggala [1])

Nu is het wel merkwaardig dat dezelfde namen in de oorkonden op geheel verschillende plaatsen voorkomen. Daar zijn er ambtstitels mede verbonden. E.B. X geeft in V1 en V2: Samgat adhikāraṇa wija(ya ?)krānta en samgat adhikāraṇa wijayapura, terwijl de oorkonde sluit met de mededeeling: likhitapāk (lees: t)ra mabwathaji ing kāraṇawijayapura kramana [2]).

Voorts vinden wij gesproken van adhikaraṇapura in E.B. XI: II: 9, van een cakṣu karaṇakranta en idem karaṇapura in E.B. XII: IVa: 4, idem in E.B. XIII: Vb: 1/2 en hetzelfde met adhi- ervoor in E.B. I: VIIa: 5 [3]).

Uit een en ander zou voorloopig kunnen blijken dat kāraṇapura en kāraṇakrānta afkortingen zijn van (adhi)kāraṇawijayapura en (adhi)kāraṇawijayakrānta. Daarbij staan dus pura en krānta min of meer tegenover of ten minste naast elkaar, kunnen echter niet gelijk zijn. Nu voegt zich daar nog een derde term bij, nl.

---

[1]) Hier komen nog bij de volgende plaatsen uit de door *Brandes* uitgegeven oorkonden van Sĕmbiran.

T. B. G. XXXIII:	43	rgnasyasarwwawijayakranta (lees: ṛggaspasarwijayakrānta)
idem	: 46	rggaspasarbwajayamanggala (lees: ṛggaspasarwijayamanggala)
idem	: 48	rggaspasarbwajayakrânta (lees: ṛggaspasarwijayakrānta)

[2]) E. B. pag. 27, 30.

[3]) E. B. pag. 32, 35, 39, 6.

manggala, die wij uit de combinatie wijayamanggala kennen, doch niet uit een term (adhi)kāraṇawijayamanggala, hoewel deze natuurlijk mogelijk blijft.

Intusschen geeft de oorkonde E.B. XIV : VIb : 2 nog iets nieuws. Daar staat: samangkana ya paçrawaṇaknya mare wijayapura, en even hooger (VIa : 6): tan paçrawaṇaknya mare wijayapura. [1]) Hier is dus sprake van het „melden" van iets aan Wijayapura; aangezien het in deze passage van de oorkonde handelt om verschillende rechtsbepalingen, zou onder dit Wijayapura zeer goed kunnen verstaan worden een bepaald gerechtshof. Dit komt tamelijk goed overeen met titels als samgat adhikāraṇawijayapura, aangezien adhikaraṇa in het Sanskrit zooveel als gerechtshof beteekent, waarbij dan het volgende wijayapura de nadere bepaling van dat gerechtshof zou kunnen bevatten.

Zoo zouden dan ook wijayakrānta en wijayamanggala dergelijke namen kunnen zijn. Dat zulks goed overeenkomt met het gebruik van wijayapura en wijayamanggala en misschien ook van wijayakrānta in combinatie met pasar (pĕkĕn), behoeft niet nader te worden aangetoond. Ook het schrijven van een oorkonde in kāraṇawijayapura (zie boven E.B. X : V : 8), dus zooveel als: ter griffie van Wijayapura, komt hier uitstekend mede overeen. Zoodoende zouden wij moeten veronderstellen dat het òf namen van rechtbanken òf plaatsnamen zijn, waar, waarschijnlijk op pasardagen, rechtszittingen gehouden werden, terwijl de pasars voldoende bekendheid genoten om te worden gebezigd als dateeringsmiddel [2]).

Welke plaatsen dat zouden zijn is mij onbekend; van andere oorkonden ken ik geen nadere aanduiding van de ligging van Wijayapura, Wijayamanggala en Wijayakrānta. Misschien zouden zij dan echter in het oude pedjengsche rijk zijn te zoeken en

---

[1]) E. B. pag. 44.

[2]) Men vergelijke de zittingen van de huidige Raden van Kĕrta op pasardagen.

blijft de mogelijkheid dat een van deze namen de oude naam (wijdingsnaam ?) van Pedjeng kan zijn [1]).

Vervolgens vinden wij in de oorkonde *n* een nieuwen koningsnaam uit de Warmmadewa-dynastie Çrī Candrabhayasinghawarmmadewa. Het jaartal 962 A. D. doet ons hem voegen tusschen Ugrasenā en Janasādhuwarmmadewa [2]). Het is de tweede ons bekende vorstennaam van Bali en misschien ook de tweede uit de Warmmadewa-familie, waarvan Ugrasenā de stichter kan zijn geweest. Het feit, dat wij hier met een steenen oorkonde te doen hebben, die nimmer verplaatst zal zijn geweest (de steen wordt slechts elk jaar op den stichtingsdatum naar beneden, naar Tirta Ĕmpoel gebracht (zie regel A3) om te worden gebaad) pleit wederom voor de veronderstelling, dat deze familie inderdaad in deze streek thuishoorde. Straks zullen nog andere aanduidingen daarvoor te vinden zijn, zoodat de kans groot is, dat ook Erlangga's wieg tusschen Pakĕrisan en Pĕtanoe heeft gestaan. In regel B6 treffen wij den ouderen naam aan van de desa, waar de steen thans nog staat, Manoek raja [3]).

Het jaarlijks op poernama ning kapat (volle-maansdag van

---

[1]) De namen wijayapura en wijayakrānta komen ook voor in T. B. G XXXIII: 47, waar staat: „da mañuratang ājñā tuha wasuwandhu. me tuha prawāra. da cakṣu dikāraṇa di wijayapura. tuha nogata. da cakṣu di wijayakrānta. tuha rājaṇa enz.", dus: „De schrijver van het bevel is de Tuha Wasuwandhu, *moeder* van den Tuha Prawāra; de cakṣu-dikāraṇa van Wijayapura is de Tuha Nogata, de cakṣu-dikāraṇa van Wijayakrānta is de Tuha Rājaṇa enz.". Elders (idem pag. 49) wordt gesproken van een anakdikāraṇa wijayapura; op dezelfde pagina daarenboven nog van een samgat van de cakṣu-kāraṇakrānta (eveneens idem pag. 53). Op pagina 44 van hetzelfde opstel leest men voorts van een dikāraṇa van Jayapura, wat wel zal moeten zijn Wijayapura.

[2]) Zie O. V. 1924: 28 vlg. Volgens de in hoofdstuk IV gebruikte nieuwe lijst van balische koningsnamen is het de derde vorst en opvolger niet van Ugrasenā, doch van (Ta)banendrawarmmadewa. (Noot van 1928)

[3]) *v. d. Tuuk* IV: 504, waar als andere naam voor de plaats wordt gegeven Manoekraja. Het verdwijnen van de ra is klankwettelijk te verwachten.

Kārtika) naar Tirta Ĕmpoel brengen heeft den steen veel schade gedaan. In 1962 zal het dus duizend jaar geleden zijn, dat Tirta Ĕmpoel werd gesticht en het gebruik heeft zich gedurende dien tijd krachtens de traditie alleen gehandhaafd, daar niemand den steen lezen kon.

De verdere inhoud van oorkonde *n* is door de onzekere en gebrekkige lezing, tengevolge van sterke mutilatie, niet nader na te gaan. De samenstelling wijkt echter niet belangrijk af van wat wij uit de oorkonden of bronzen platen leeren kunnen.

(o) Oorkonde *o* mist helaas ook al belangrijke stukken. Het jaartal is verloren en slechts kunnen wij de voor besakha staande n met zekerheid aanvullen tot bulan. Ik zou het stuk in de tiende çaka-eeuw willen plaatsen. De naam tati, hier aan een ḍatu gegeven, komt in Pedjeng nog steeds voor. Of er hier werkelijk een vorst mede bedoeld is, lijkt mij niet zeker; ḍatu wordt echter den Punti saba telkens voor een vorst van Bali gebruikt [1]).

*(GP*1,2*)* De opschriften *GP*1 en 2 vertellen slechts, dat een zekere mpu Bĕga (=de stotteraar) de betrekkelijke beelden heeft vervaardigd (anatah, gebeeldhouwd) en wanneer hij dat deed. Aangaande de voorstelling leeren wij niets. Deze komt bij de behandeling der beelden vanzelf ter sprake (III b1) [2]).

---

[1]) Voor zoover aanwezig luidt de inhoud: „ . . . . . maand Waiçāka, lichte maandhelft, 11de dag, op den pasar-dag van Wijayapura, (dat is het) tijdstip dat de Heilige . . . . . verscheen (?) voor den Ḍatu, geheeten Tati, verscheen voor de Rakryans amalima. . . . . "

[2]) *Krom*, Geschiedenis 240 zegt, dat uit de inscriptie op de achterzijde valt op te maken dat het wijdingsbeelden zijn. De opschriften luiden in vertaling: (*GP.* 1.) „ . . . Çaka 933 (A. D. 1011), maand Pauṣya, ... op den pasar-dag van Wijayamanggala . . . . . (toen) heeft Mpu Bĕga gebeeldhouwd."

*(GP.*2.*)* „ . . . . . op dat tijdstip heeft . . . (gebeeldhouwd)". Wat er gebeeldhouwd is, staat dus niet vermeld, zoodat wij ook niet op grond van de opschriften mogen aannemen dat hier wijdingsbeelden zijn bedoeld.

(GP3) GP3 zal oorspronkelijk wel dezelfde bedoeling hebben gehad. Blijkbaar vond men het niet noodig hier den naam van den maker nog afzonderlijk bij te vermelden. Het feit, dat aan de andere zijde slechts lingga's zijn uitgebeeld, kan hier misschien de reden van zijn [1]).

Terloops vestig ik de aandacht op de stelselmatig slechte orthographie; alle ça's zijn in ṣa's veranderd. Hieruit kan, voorzoover dat nog noodig is, onomstootelijk blijken dat in dezen tijd de uitspraak van de verschillende sibilanten evenmin zuiver was als heden ten dage.

(ab, ac) Oorkonde *ab* en waarschijnlijk ook *ac* vermelden meer dan den naam van den maker van het beeld en wel tevens dien van de afgebeelde persoon. Zij zullen dus bij de behandeling der beelden ter sprake kunnen komen (III b4) [2]).

(GP4, p.q.r.s.) Intusschen dienen wij ons te wenden tot die andere groep van oorkonden, alle van weinige woorden en gesteld in het bekende gefigureerde kaḍiri-schrift. Zooals ik reeds opmerkte, gelukte het mij dit schrift met meer nauwkeurigheid te dateeren door het in zeer kleine cijfers op het ruggestuk van No. *GP4* voorkomende jaartal 999 (Çaka = 1077 A. D.). Hiermede zijn wij in de regeeringsjaren òf van Çrī Çakalendaki òf van den Anak wungçu, nl. den jongsten zoon van Guṇapriyadharmmapatnī en

---

[1]) De inhoud luidt: „In het Çaka-jaar 996 (A. D. 1074) maand Jyeṣṭa lichte maandhelft, de dertiende dag, op pasar-dag van Wijayamanggala."

[2]) De inhoud luidt, voorzoover vertaalbaar: *(ab)* „In het Çaka-jaar 1013 (A. D. 1091), (maand) Māgha, ... maandhelft, negende dag, pasar-dag van . . . . kranta, dat is de dag (waarop) Mpu Pĕṭak een beeld heeft vervaardigd van Bhaṭārī Bañu Palāça. Saraswatī (schenke een) lang leven."

(ac) „In het Çaka-jaar 1013 (A. D. 1091) . . . . . de vierde dag van de lichte maandhelft, op pasar-dag van Manggala, dat is de dag dat Mapañji Pa--(n)dra . . . . . een beeld maakte van . . . . . ; heil, lang leven." Winijilakĕn, eigenlijk: deed naar buiten gekomen worden, deed zich manifesteeren, maakte een beeld van.

Dharmmodayanawarmmadewa en dus de jongere broeder van Erlangga, zooals van Stein Callenfels laatstelijk heeft aangetoond [1]).

Wij vinden echter letterlijk ditzelfde schrift, zonder eenige afwijking of nadere ontwikkeling, op de graf-tjaṇḍi's van den Goenoeng Kawi en waar bovenbedoelde Çakalendaki eerst in 1020 Ç. zijn ons vroegst bekende oorkonde heeft uitgevaardigd, is er zeer veel voor te zeggen, dat dit schrift niet tot zijn tijd, doch tot den Erlangga-tijd behoort.

Daarbij bleek uit de talrijke bijzettingstjaṇḍi's en uit de oorkonde van Manoekaja *(n)* de waarschijnlijkheid, dat de Warmmadewa-dynastie, waar Erlangga uit voortsproot, in het Pedjengsche heeft gezeteld. Waar nu dit gefigureerde kaḍirischrift om meerdere redenen met deze Erlangga-familie mag worden in verband gebracht, is de waarschijnlijkheid zeer groot, dat in de hoofd-tjaṇḍi van den Goenoeng Kawi bijgezet is de bedoelde Anak wungçu. Het kan ons toch als zeer natuurlijk voorkomen, dat een vorst, wiens oudste ons bekende oorkonde in 971 Ç. is uitgevaardigd, terwijl zijn laatste ons bekende oorkonde uit 994 Ç. dateert, in een jaar omstreeks 1000 Ç. het tijdelijke met het eeuwige heeft verwisseld. Daarmede zou hij een ± dertig-jarige regeering hebben gekend [2]). Hiermede kan ook deze loot van de Warmmadewa-dynastie in het Pedjengsche rijk worden gelocaliseerd en wordt de belangrijkheid van dit deel van Bali des te grooter.

Wie de personen geweest zijn, die naast hem zijn bijgezet, kunnen wij niet met zekerheid zeggen. Waarschijnlijk zijn het 'smans vrouwen geweest, hoewel de gedeeltelijk onleesbare en, op den uitgang „ira" na, onverstaanbare opschriften, ons daaromtrent niet kunnen inlichten. Wel kan het feit, dat de opschriften der vier neventjaṇḍi's gelijkluidend waren, pleiten voor een zekere gelijkheid der daar begraven personen en een geringere mate van in-

[1]) O. V. 1924: 30. Het in O. V. 1922: 78 door *Damsté* geopperde jaar 881 Çaka is dus als stichtingsjaar onhoudbaar.

[2]) Op Bali trof ik in September 1928 een oorkonde op koper aan, uitgevaardigd door dezen vorst in 999 Ç, wat mijn veronderstelling dus in tact laat. (Noot van 1928).

dividueele belangrijkheid. Waren het staatslieden of ministers geweest, zooals wel eens is verondersteld, zoo zouden de opschriften zeker verschillend hebben geluid; nu zij gelijkluidend zijn is de mogelijkheid van een bijzetting der tegelijk met hun vorst, doch levend, verbrande weduwen, tamelijk waarschijnlijk. Lijkverbranding van een hoog personage ging ook in dien tijd gepaard met verbranding der vrouwen, zooals ons een inscriptie kan leeren, gegraveerd op gouden en zilveren plaatjes en door Kern reeds geruimen tijd geleden behandeld [1]). Op een en ander zal bij de behandeling der monumenten gelegenheid zijn nader terug te komen.

(w) De overige tot dezelfde groep behoorende opschriften bieden weinig belangrijks. Grootendeels zijn zij daarenboven òf naar den vorm òf naar de beteekenis onduidelijk. Of wij in opschrift *w* in de plaats van parad : parab moeten lezen, zooals men op grond van hetgeen van der Tuuk over dat woord opmerkt, zou willen aannemen, lijkt mij onzeker. De constructie : Naam (bijnaam) van de H. Warmma - - is zeker ongewoon. Ook staat de lezing warmma - - niet vast; dharmma zou evenmin onmogelijk zijn, hoewel het eerste teeken zich slechts hierdoor van dat voor de ra onderscheidt doordat het een rond, puntvormig gat in het midden heeft. De beteekenis van antiganing bhudjaga, die van der Tuuk nog voor parad opgeeft, zal hier wel niet ter sprake behoeven te komen. Intusschen kunnen wij ons troosten met de gedachte, dat door het onvolledig over zijn van het opschrift een juiste lezing toch waarschijnlijk niet mogelijk is en houden wij de mogelijkheid open het warmma te kunnen aanvullen tot warmmadewa.

(x) Het ḍa mpu kidul van opschrift *x* zal de naam van den maker zijn en aldus in zijn kortheid hetzelfde willen zeggen als : ḍa mpu kidul anataḥ. Het jaartal scheen geheel op den achtergrond te staan, althans ik ontdekte er geen, ook niet, zooals bij *GP4*, in zeer kleine cijfers. Een uitzondering op deze gewoonte

[1]) *Kern*, V. G. VII: 11 vlg.

van vastlegging van den makersnaam vormt overigens dit stuk *GP*4; daar lezen wij alleen den naam van een godin [1]).

(y) Wat het opschrift *y* betreft, ook daaromtrent kan men slechts gissingen wagen. Kan het in verband staan met het feit, dat nog heden, hoewel in zeer kleine hoeveelheden, goud gevonden wordt in dezelfde rivier, op welks oevers dit: „Goudzilver" is geschreven? En dat de overlevering wil, dat eenmaal zeer veel van dat goud is aangetroffen? Kan zelfs deze goudrijkdom, die een parallel heeft in de door oud-javaansche oorkonden overgeleverde goudrijkdom van Java in den ouden tijd, aanleiding geweest zijn tot de opkomst en bloei van juist deze streek van Bali, tot de eigenaardige, uitzonderlijke positie, die zij tegenover de aan dergelijke overblijfselen arme rest van dat eiland inneemt? Het is een vraag, waarop met zekerheid geen antwoord is te geven, doch merkwaardig blijft het, dat dergelijke goudrijkdommen telkens in de groote perioden van de oude geschiedenis van Indonesie naar voren treden.

(z, aa) Van de inscripties *z* en *aa* lijkt mij de eerste tevens de oudste te zijn. Behalve het boven reeds opgemerkte omtrent den vorm van de ka, valt nog de aandacht te vestigen op het feit, dat de na en de ma in vorm het meest die van de Erlangga-oorkonden nabijkomen. De ma heeft de horizontale middenstreep nog gesloten, wat op hoogeren ouderdom zou kunnen wijzen. Bedenken wij daarbij echter, dat het feitelijk ondoenlijk is een inscriptie op grond van drie letterteekens eenigszins nauwkeurig te dateeren. De beteekenis is al even raadselachtig als die van de inscriptie *aa*, welke op denzelfden wand van den toegang tot de grot voorkomt.

---

[1]) Hoewel wij wel zullen moeten aannemen, dat met de vermelde namen inderdaad de namen van de makers bedoeld zijn, moeten wij er ons toch voor hoeden te veronderstellen, dat zij aan de vergetelheid zijn ontrukt om dezelfde redenen, waarom in modernen tijd kunstenaars hun naam vereeuwigen. Zulks zou te zeer strijdig zijn met den geest van dien tijd, waarin het individu op den achtergrond trad bij de gemeenschap-

(ad) Wenden wij ons thans tot een oorkonde, welke iets minder geheimenissen te bewaren weet en wel *ad.*

Het jaartal verplaatst ons in den tijd van Jayapangus of diens opvolger Parameçwara. Het luidt 1116 Çaka en ligt dus vrijwel midden tusschen die van de van bovenbedoelde vorsten bekende oorkonden. Er is sprake van een Heere van Nieuw-Sticht (dharmma hañar), den leeraar-vorst Mapañji Jiwaya-ā. De term leeraar-vorst, guru-aji, baart moeilijkheden. Op het eerste gezicht zouden wij geneigd zijn hierin te zien een vorst, die op lateren leeftijd goeroe werd en tot een geestelijke waardigheid overging. De term amūrṇṇajiwa zou daarop wijzen. Intusschen mogen wij niet uit het oog verliezen, dat op een enkele plaats in de balische oorkonden gesproken wordt van pūrṇṇajiwa als naam of ambtstitel. In E. B. XII: Ib: 2 vinden wij een tuha, dorpsoudste, die genoemd wordt bapa ni pūrṇṇajiwa, terwijl zijn collega's heeten bapa ni çrībuddhi en bapa ni buddhisāra; zij heeten dus naar hunne zonen [1]). In E. B. XVII komt onder de getuigen voor een mpungkwing dharmma hañar (hier: dharmmāñar) pāduka rajaguru (de oorkonde is van 1246 Çaka), doch in gezelschap van een mpungkwing ergajah, pāduka rajadyaksa, een mpungkwing dewastana, geheeten rajamanggala en een mpungkwing trinayana, geheeten rajasewaratna [2]). Men zal moeten toegeven dat deze functionarissen wel geen vorsten zullen geweest zijn. Tot dergelijke functionnarissen behoort ook een mpungkwing dharmma hañar, ḍang ācāryya jātasmara uit een oorkonde van 994 Çaka [3]). Dit schijnen dus de Heeren van Nieuw-Sticht

Ik geloof dat wij dichter bij de waarheid zijn, indien wij veronderstellen, dat het vermelden van den naam niet anders is dan een documentatie van de magische betrouwbaarheid van het stuk in kwestie; eigenliefde van den maker zal eerst in tweede instantie een rol hebben gespeeld.

[1]) V. B. G. LXVI: 3: 33.

[2]) O. c.: 52. Mogen wij voor Ergajah = Lwā gajah lezen en dit in verband brengen met Goa gadjah, dan zal de kluizenaar-superintendant in de grot verbleven hebben en dus die van Dharmma hañar beneden aan de rivier en niet boven in of bij de poera.

[3]) V. B. G. LXVI: 3: 62 (E. B. XXI).

(= dharmma hañar) geweest te zijn. Intusschen valt het op, dat de persoon van onze oorkonde eveneens heet Heere van Dharmma hañar, doch nergens overtuigend uit blijkt dat hij een vorst was. Zijn overige titulatuur, guru aji, kan gelijkstaan aan die van den rajaguru uit de oorkonde E. B. XVII en behoeft dus niet vertaald te worden met Vorst-leeraar, doch kan evengoed beteekenen Leeraar-vorst of iets dergelijks. Het volgende mapañji Jiwaya-ā doet echter wederom sterk denken aan het mapañji hāriprabhū van E. B. XVI, zoodat het voorgaande weer eenigszins op losse schroeven wordt gezet [1]).

Het dharmma hañar komt meer voor, o.a. in E.B. IX, XV, XVI, XVII en XXI [2]). In E. B. XVI lezen wij: „sampun pinĕkĕt denira bhaṭāra makasilunglu (lees: silunglung) ri dharmma hañar . makādi sira haji jayapangus" (Ia: 5/6). Dat zijn dus de overleden vorsten, die een silunglung hebben in dharmma hañar, om te beginnen vorst Jayapangus. Wat met dit silunglung bedoeld is, kan uit mijn opmerkingen naar aanleiding van dit woord in een oorkonde uit het singasarische blijken; bhaṭāra makasilunglung beteekent dan zooveel als bijgezette vorsten en de plaatsnaam duidt aan waar hun bijzettingsmonument te vinden is [3]). Hieruit blijkt dus dat, te beginnen met Jayapangus, een reeks vorsten in dat Nieuwsticht is bijgezet. In regel 1 van dezelfde oorkonde staat echter: „anūgrahanira sang almah rĕng (lees ring) dharmma hañar . mapañji hāriprabhū . dinulur denira pāduka çrī mahārāja haji jayapangus", wat erop zou kunnen wijzen dat Jayapangus dus toch niet de eerste was, maar wel misschien de voornaamste, een beteekenis, die eveneens aan makādi kan worden toegekend. In ieder geval blijkt dharmma hañar een vorsten-bijzettingsplaats te zijn geweest.

Wat de rest van de oorkonde betreft kan ik nog opmerken, dat

---

[1]) Naar Dr. Berg mij mededeelt is er op Bali een overlevering die wil, dat tijdens Erlangga een vorst kluizenaar werd.

[2]) Respectievelijk o. c. pag. 26, 46 vlg., 49, 50 vlg. en 60 vlg.

[3]) T. B. G. LXV: 211 vlg.

wij in de plaats van aṣṭapaka wel asthāpaka moeten lezen, wat beteekent: als sthāpaka fungeeren, hetgeen ook op de çrāddha-plechtigheid kan slaan. Wat de beteekenis van het daarmede op een lijn staande amūrṇṇajiwa zou kunnen zijn, weet ik niet. Het ingkang is hier vreemd en moet misschien gesplitst worden in ing en kang, hetgeen echter niet veel beter is. Wat onder de bhaṭārī i jro i heng verstaan wordt is ook al onduidelijk; de term komt in een oorkonde van Dakṣa voor uit 693 Sañjaya[1]). Deze plaats geeft ons geen uitsluitsel omtrent wat wij onder dergelijke godinnen van Binnen (de Poeri ?) en Buiten moeten verstaan. Of zijn het vorstinnen ?

Het slechts fragmentarisch overgebleven ratnakuñja - - - - da zullen wij op grond van E.B. V : IIa : 1 wel moeten aanvullen tot ratnakuñjarapāda. Dat schijnt de naam van een dharmma te zijn. Daar wordt namelijk gesproken van een dharmma ring ngān-takuñjarapāda [2]). Misschien ligt hierin een herinnering aan het stamland van Sañjaya, Kuñjarakuñjadeça geheeten, opgesloten [3]).

Ten slotte de aanduiding van het çaka-jaar met atītānāgata-wartamāna, wat zooveel beteekent als : voorbijgegaan, nog niet gekomen, loopende, of : verleden, toekomstig, tegenwoordig. Ik geloof, dat wij dit dienen op te vatten als aanduiding, dat het bedoelde çaka-jaar 1116 voor een gedeelte reeds was voorbijge-gaan (atīta), voor een gedeelte nog niet verloopen (anāgata) en dus nog loopende was (wartamāna). Kan dit een poging zijn geweest om het afgesleten en niet meer in rekening gebrachte atīta opnieuw van een inhoud te voorzien en te completeeren ?

Alles bijeen genomen lijkt het mij niet waarschijnlijk, dat hier een vorst wordt bedoeld, tenzij het een vorst is, die afstand ge-daan heeft van de regeering en geestelijke werd, waarbij wij aan

---

[1]) O. J. O. XXXV: 15, 16. Zie nog *Goris* in Feestbundel B. G. pag. 202 vlgg.

[2]) V. B. G. LXVI: 3: 14. Ongetwijfeld een verlezing voor ratnakuñja-rapāda = letterlijk: juweel - olifant - voetstap.

[3]) Kuñjara is echter een in ouderen tijd voorkomende persoonsnaam. Zie O. J. O. XCIX: 12, waar gesproken wordt van een sang hadyan kuñjara.

Jayapangus kunnen denken. Dat het van andere oorkonden bekende dharmma hañar met de poera Pĕngoekoer-oekoeran of de daarbeneden gelegen Goa Garba moet worden geidentificeerd, lijkt mij wel zeker; misschien zijn dus de beelden van die poera inderdaad bijzettingsbeelden van een mpungkwing dharmma hañar [1]). Ook hier kon dus een deel van de streek om Pedjeng van zijn belangrijkheid getuigen [2]).

(af) Opschrift *af* geeft ons een sĕngkala en wel het jaartal 1264 Çaka = 1342 A.D. Het is het laatste jaar vóór de verovering van Bali door Mpu Mada in 1343. Aangezien een vrouw is uitgebeeld, zou ik willen denken aan de Mahāguru, die omstreeks 1330 kan zijn gestorven. Het jaar 1342 kan dan haar çrāddha-jaar zijn.

(G.P.5) *GP*5 is te verminkt om een bruikbaren zin te geven. Het jaar zou kunnen luiden 125. Çaka = 1328-1338 A. D., wat goed klopt met de stijlovereenkomst met het beeld van de inscriptie *af*. Ook het gebruikte schrift is geheel gelijksoortig. Voor de periode, waaruit beiden afkomstig zijn, zie nog verderop IIIc1. Vergis ik mij niet, dan lees ik in regel 8 den naam van den laatstbekenden onafhankelijken balischen koning vóór de expeditie in 1343, wiens naam door een nieuwgevonden oorkonde op koperen platen bekend is geworden. Hij heet Çrī Aṣṭāsuraratnabumibantĕn. Bedoelde oorkonde is van 1337.

***

[1]) De *levende* kluizenaars woonden dus aziatisch-correct beneden de *bijgezette* voorgangers.

[2]) De inhoud van oorkonde *ad* luidt in vertaling:

„Heil. Het loopende heilige çaka-jaar is 1116 (1194 A. D.), maand Phālguna, vijfde dag van de lichte maandhelft, 1ste (of 3de) dag van de 6 - daagsche week, 3de dag van de 5-daagsche week, 5de dag van de 7 -daagsche week, in de 15de woekoe Dewāmṛta, dat is de dag, dat de Heere van Nieuw-Sticht, de Leeraar - Vorst Mapañji Jiwaya - ā, die pūrṇṇajiwa was bij den sthāpaka, verhuisde naar het land van de Bhaṭārī van Binnen en van Buiten (en) als voornaamste verbleef in Ratnakuñjarapāda."

III. DE BEELDEN.

In het ondervolgende zal ik trachten de beelden en ornamentstukken, die in de onderzochte streek te voorschijn kwamen of reeds waren gekomen, in verband met elkaar te behandelen. Daarbij deed zich echter een moeilijkheid voor, die niet zoo gemakkelijk was op te lossen.

Het heeft toch geen zin om deze stukken geheel zonder nadere poging tot indeeling in stijl-groepen te beschrijven; zulks zou neerkomen op een uitvoeriger uitgave van de reeds verschenen inventaris. Het lag dan ook voor de hand de voor Java geldende indeelingen toe te passen en daarmede het voetspoor te drukken van vroegere schrijvers over toevallige vondsten, die spraken van „Madjapahit-stijl", „Midden-Java-stijl" enz. Al zeer spoedig bleek mij echter, dat dit thans niet langer te verdedigen zou zijn; de verschillen waren daartoe te groot.

Een geheel nieuwe indeeling van de gevonden oudheden stuitte op het bezwaar, dat de onderzochte streek slechts een klein deel van Bali was en dat in de overige deelen van dat eiland allerlei andere stukken zouden kunnen bestaan, die de voorgenomen indeeling weer te niet zouden kunnen doen. Het eenige, wat er dus op zat, was om eerst geheel Bali af te inventariseeren. Theorie en practijk waren echter ook hier elkaars vijanden; zulk een inventarisatie zou, bij de mij daarvoor jaarlijks toegemeten tijdsduur, zeker meer dan tien jaren in beslag nemen, gedurende welke al het thans verzamelde materiaal onbenut zoude moeten blijven liggen. Ook dat zou echter nog niet zoo erg zijn, ware het niet, dat ik de overtuiging had, dat het overige deel van Bali inderdaad geen sterk afwijkende typen zou kunnen aanwijzen. Deze overtuiging was gebaseerd op hetgeen ik gedurende stelselmatige excursies in het overige deel van Bali had opgemerkt.

Teneinde echter alle bezwaren, die eventueel tegen een behandeling in stijlgroepen zouden kunnen rijzen, uit den weg te ruimen, heb ik den Resident van Bali en Lombok verzocht mij een lijst te willen doen samenstellen van de elders te vinden en dus aan de bevolking bekende oudheden. Deze lijst gewerd mij

door diens dankbaar aanvaarde hulp binnen korten tijd en wees uit, dat mijn vermoeden inderdaad juist was.

Natuurlijk zouden thans nog overal stukken uit den grond of op ook aan de bevolking onbekende plaatsen te voorschijn kunnen komen, doch daarop kunnen wij nu eenmaal niet wachten; niemand heeft ooit op grond van nog in den bodem verscholen oudheden bezwaren gemaakt tegen een stijlverdeeling der hindoejavaansche kunst.

Op grond van de boven vermelde maatregelen kunnen wij er dus thans van verzekerd zijn, dat de door mij meer intensief onderzochte streek in het voorkomen van oudheden verreweg de rijkste en belangrijkste is; indien ooit, dan moet er thans tegen gewaakt worden dat le mieux wordt l'ennemi du bien.

***

Zeker niet het onbelangrijkste gedeelte van de vondsten vormen de beelden en bouwfragmenten, die bij honderden konden worden genoteerd en uit alle hoeken en gaten tevoorschijn kwamen. De vooraad bleek ontstellend groot te zijn en elken dag van mijn eerste verblijf kwamen desa-lieden met nieuwe berichten aandragen. Mijn tweede verblijf, te Bědoeloe [1]), leverde minder op, terwijl ook de oogst gedurende mijn derde bezoek beneden de door de eerste vondsten gewekte verwachtingen bleef. De grootste hoeveelheid was en bleef afkomstig uit de desa Pedjeng en deszelfs onmiddellijke omgeving, zoodat wij op grond hiervan wel mogen aannemen, dat de in oudheidkundig oogpunt zeer belangrijke streek tusschen de beide rivieren Pakěrisan en Pětanoe in de desa Pedjeng haar middelpunt had; de *oudste* oudheden zijn eveneens vandaar afkomstig. Het ging natuurlijk niet aan alle fragmenten en brokstukken op de fotografische plaat vast te leggen. Daarvoor waren er teveel duplicaten bij en trof ik ook teveel exemplaren aan, die hun oorspronkelijke vormen reeds zoozeer hadden verloren, dat alleen kennis van het type

[1]) Zie nog voor de naamsafleiding van Bědoeloe (uit badaha + ulu) ***Lekkerkerker*** in Ned. Ind. O en N 1929 : 27 (jaarg. 14).

tot herkenning kon leiden. Reeds boven wees ik er op, dat de beelden zijn vervaardigd uit de zachte steensoort, welke in heel Bali onder de humuslaag der sawahs is te vinden en welke in de kloven en valleien der rivieren blootkomt. Deze steensoort verweert zeer sterk en verpulvert aan de oppervlakte, zoodat een gaaf beeld, in een kamer bewaard, reeds na korten tijd een „stoffig" aspect oplevert, ook al is daar in het geheel geen stof op gevallen. De beelden zijn bijna zonder uitzondering „heilig", dat wil zeggen magisch-krachtig, of dienen door hun magisch opnemingsvermogen als dorps-amulet. Om dit vermogen echter levendig te houden dient men ze op gezette tijden te voorzien van offers, d.w.z. op pisangblad neergelegde vruchten en bloemen, geld of wierook, welke voorzoover ze eetbaars bevatten, door de honden worden opgeruimd, voor de rest aan zelfrottingsprocessen worden overgelaten, terwijl de geldswaarden langduriger blijven liggen. Meestal staan de beelden in een uit leem opgetrokken, aan de voorzijde open of door bamboevlechtwerk af te sluiten en met klapperblad afgedekt huisje, gĕḍong. In de zoogenaamde godenhuisjes, sanggah, welke op het tempelterrein zijn opgesteld en vaak van fraai snijwerk zijn voorzien, vindt men ze zelden; daar wonen de goden zelf, die onzichtbaar worden geacht, terwijl een meer eenvoudige behuizing aan de magische beelden toekomt. Immers, ik herhaal het, als voorstellingen van goden uit het balische pantheon worden zij slechts in enkele gevallen opgevat. Meestal ziet men er echter uit de hemel gevallen steenen van bijzonderen vorm in, waarin menschen of dieren te herkennen zijn en die om die reden als magisch-krachtig worden gevreesd en onderhouden. De herinnering aan hun oorspronkelijke beteekenis is dan ook in vele gevallen geheel verdwenen en in de plaats daarvan heeft het volk er zijn oud-inheemsche magische opvattingen in gelegd.

Is het beeld of de verzameling beelden van eenig belang, dan zal men vaak een tempelwachter aantreffen (pĕmangkoe), die o.a. tot taak heeft een en ander schoon te houden. Dit laatste laat nogal eens te wenschen over en bij een plotseling bezoek

begint de pĕmangkoe dan ook ijverig te vegen en te poetsen, opdat men toch vooral niet den indruk zou kunnen verkrijgen, dat hij niet meer voor zijn taak berekend zou zijn; het zijn meestal ouden van dagen. Hunne zorgen zijn echter trouw en menigmaal kon ik bijwonen, dat toeristen den pĕmangkoe na het bezoek met een geldstuk vereerden, hetwelk deze dan, tot hunne niet geringe verbazing, niet in zijn oor of tasch deed verdwijnen, doch oogenblikkelijk bij het beeld ging neerleggen als zoenoffer voor de schending der heiligheid.

In sommige gevallen staan de beelden echter in de open lucht en is er geen pĕmangkoe om hen tegen schending van welken aard ook te beschermen. Dan zijn zij ten zeerste verweerd, tenzij zij die eigenaardige paarskleurige verharde oppervlakte hebben gekregen, die deze exemplaren op eenigen afstand, wat materiaal betreft, zoozeer op de hindoejavaansche beelden doet gelijken. Slaat men echter met een hard voorwerp tegen de steen, dan breekt deze snel af en vertoont een grijs gekleurde breuk.

Zooals reeds uit de inventaris is kunnen blijken, zijn door mij bijna uitsluitend steenen beelden aangetroffen [1]). Dat wil echter niet zeggen, dat er geen oude houten beelden meer zijn. In de desa Sĕlat namelijk ontdekte Korn, toenmaals controleur voor de bestudeering van het adatrecht op Bali, een serie houten beelden, die in hun stijl zuiver overeenkwamen met de jong-

---

[1]) Voor mijn laatste bezoek aan Bali (September 1928) kwamen, voornamelijk tengevolge van pogingen tot diefstal, die gelukkig geen voortgang hadden, verscheidene beeldjes van *brons* te voorschijn, die zeer zorgvulig waren verborgen gehouden en waarvan niemand dan ook het bestaan wist. Zij zijn in veel hooger mate heilig dan de steenen beelden en behooren, althans voorzoover het de hier behandelde streek betreft, tot de middelbalische periode. Hun stijl is geheel gelijk aan dien der steenen beelden uit die periode. Meerendeels zijn zij uit aesthetisch oogpunt zeer onbelangrijk, terwijl hun belangrijkheid uit archaeologisch oogpunt door de steenen beelden verre overtroffen wordt. De hier bedoelde werden bewaard in de poera Gaḍoeh te Blahbatoe en mogen een zeshonderd jaren oud zijn. Het zijn ongetwijfeld bijzettings-(çrāddha-)beeldjes. In Soekawati bewaart men oude-

ste categorie der door mij aangetroffen steenen beelden en er dan ook zeer oud uitzagen. Zij moeten minstens een leeftijd van 500 jaar bereikt hebben, wat in een vochtig klimaat als het balische een ongehoord iets is. Zelf vond ik tot onherkenbaar wordens toe verweerde houten beelden in de poera Gaḍoeh te Blahbatoe.

Verreweg de meerderheid onder de steenen beelden wordt gevormd door de zoogenaamde bijzettingsbeelden, waarschijnlijk af-of uitbeeldingen van vorstelijke personen in godengedaante, doch met afwijkende attributen en op een of andere wijze een rol spelend na den dood van die persoon. Op Java zijn zulke beelden eveneens in grooten getale gevonden, doch bevonden zij zich meestal in een grooten tempel; op Bali is nimmer eenig spoor van zulk een tempel aangetroffen en dus moeten wij aannemen, dat zij op een andere wijze zullen zijn opgesteld [1]). Hunne afmetingen zijn echter klein en de stijl is sterk frontaal en stijf. Aan het gelaat is meestal geen bijzondere zorg besteed, hoewel men zou kunnen veronderstellen, dat de onregelmatige trekken te wijten zijn aan een poging het gelaat van den overledene na te bootsen. Er is een opmerkelijk groot aantal vrouwenbeelden onder hen te vinden, wat erop zou kunnen wijzen, dat men met den vorst ook de vrouwen, die zich tegelijk lieten verbranden, in een beeld bijzette en bleef vereeren. Iets dergelijks is, zooals wij reeds zagen, ook misschien het geval geweest met de tjaṇḍis van

---

re bronzen (hindoe-balische periode). De bronsvondst van N. B. G. 1888: 108 vlgg. is van Djĕmbrana afkomstig en heeft veel kan javaansch te zijn. De schaarsche bronzen laten nog geen conclusies toe.

[1]) Bijvoorbeeld als is afgebeeld op het relief van vak 4 van het derde terras van tjaṇḍi Djago (foto 178 van *Brandes'* monografie). De in de lucht zwevende vlammotieven geven de heiligheid van het beeld aan, dat zich hier in een open bale of pĕṇḍapa bevindt. Het is een drievoudige meroe met ronde stijlen, wat op Bali niet meer voorkomt. (Voor de vlammen zie nog: Rāmalegenden und Rāmareliefs in Indonesiën I: 198 vlgg. en Djawa 1927: 186.) Een dergelijke bale met godenbeeld vinden wij terug in de bekende tjaṇḍi Bajalangoe (het Bhayālangö van de Nāgarakṛtāgama), waar

den Goenoeng Kawi. Buddhistische beelden zijn schaarsch, doch komen voor en sommige daarvan moeten tamelijk jong zijn, zoodat wij mogen aannemen, dat het Buddhisme tot in betrekkelijk laten tijd als afzonderlijke secte van belang is geweest. Het meerendeel der beelden wijst echter op een doorloopende hegemonie van het Çiwaisme, zoodat de verhouding tusschen deze twee secten van het balische Hindoeisme overeen zal gekomen zijn met die tusschen de huidige pĕdanda's siwa en pĕdanda's boeda, welke laatsten verre in de minderheid zijn.

Van de çiwaitische figuren zijn het de ook voor Java gebruikelijke, die wij hier in beelden vinden weergegeven en een enkele miniatuurtjaṇḍi vertelt ons, dat de verdeeling van Çiwa mahādewa, Guru, Gaṇeça en Durgā over den tempel op Bali dezelfde was, als op Java. Vele beelden zijn zoo gezegd tamelijk klein van afmetingen en in sommige gevallen mogen wij bepaald spreken van miniatuur-voorstellingen. Zelden zijn de beelden van natuurlijke grootte, een enkele maal meer dan dat; het meerendeel gaat niet belangrijk boven de gewone balische togogs in grootte uit.

Talrijk zijn de spuierbeelden, hetgeen in een waterrijk land, waar de irrigatie een der voornaamste zorgen der bevolking uitmaakt, niet kan verwonderen. Soms zijn deze met groote zorg gemaakt en met veel vindingrijkheid samengesteld; het is duidelijk, dat het vroeger moet gewemeld hebben van kleine en groote badplaatsen, waar het bergwater uit sierlijke pantjoerans te voorschijn trad en waar de bevolking haar dagelijksche waschingen kon verrichten. Zooals men weet, is het aantal van dergelijke badplaatsen op Bali heden ten dage nog steeds zeer groot.

Bouwfragmenten komen veel minder voor. Dat behoeft nog

---

de koningin-grootmoeder was bijgezet (*Krom*, Inleiding II: 206 vlgg. De gevonden bronzen deurpal behoeft niet tot een tjaṇḍi behoord te hebben, doch kan zeer goed hebben gezeten in een tot het tempelterrein toegang gevende poort.).

niet te leiden tot de veronderstelling, dat er in den ouden tijd weinig of geen uit steen opgetrokken bouwwerken zijn geweest, aangezien de groote zachtheid van de steen de oude fragmenten tot gemakkelijk te verwerken materiaal voor nieuwe tempels en poorten maakt. Zoodoende zal veel ouds in nieuwe muren zijn herboren. Toch is er wel een en ander, dat wijst op een geringere bouwlust dan op Java in dien tijd. De geornamenteerde bouwdelen namelijk zullen zeker niet vaak zijn gebruikt voor nieuwbouw en dienden in grooter getale aanwezig te zijn, dan nu het geval is, indien er werkelijk veel en groote bouwwerken waren opgetrokken [1]). Bewerkte, dat wil zeggen geornamenteerde steenen hebben voor den Balier nog steeds iets persoonlijks en iets levends, dat hem ervan weerhoudt ze zonder meer te verhakken en te vernietigen; eerder laat hij ze vervallen en verweeren. Datzelfde kunnen wij beter opmerken bij de ruines van bouwwerken uit een jongeren tijd, waar men gewoonlijk bij restauratie-pogingen de bewerkte stukken òf opnieuw in het werk aanbrengt, òf, indien dat niet meer mogelijk is, terzijde legt en binnen het tempelterrein als oude, dus magisch-krachtige, heilige steenen bewaart, waar dan mos en planten voor een spoedige verweering zorg dragen.

De bouwwerken die er waren, zullen daarenboven slechts gedeeltelijk uit steen zijn opgetrokken geweest, zooals dat nog steeds op Bali het geval is; slechts in één geval is met zekerheid een topstuk van een tempel kunnen aangewezen worden, dat intusschen nog even groote kans loopt van een poort afkomstig te zijn. Op grond van de gedane vondsten ben ik niet geneigd de huidige balische bouwkunst als een degeneratie van een oudbalische architectuur op te vatten, rudiment of kommervol overblijfsel. Integendeel, ik zou gaarne willen beweren, dat reeds de oudbalische bouwkunst zich van de oudjavaansche heeft onderscheiden door een grooter accent op omwallingsarchitectuur en

---

[1]) Feitelijk het eenige stuk van dien aard is Inventaris 5j (O. V. 1925: 155). De als kroonlijstornament dienende potten zijn echter wel talrijk (Inv. 2d, 2g, 7c, 9, 21, 28c, enz.), niettemin tot enkele plaatsen beperkt.

een geringer op de eigenlijke bouwwerken, die wel grootendeels uit hout zullen zijn opgetrokken. Absoluut te bewijzen is dat natuurlijk niet, doch de afwezigheid van belangrijke bouwfragmenten en het zuiver karakter der tegenwoordige balische houtconstructies en houtbouwsels pleit daar zeer voor.

Bali zal in dien tijd even goed als nu een eenigszins boersch, of liever rustiek karakter hebben gedragen in vergelijking met het cultureel hooger staande Java; het zal een „buitenpost" zijn geweest, belangrijk en oer-krachtig en zelfstandig uit eigen bodem opgegroeid, niettemin een buitenpost.

Bouw-technische opmerkingen kunnen hier uit den aard der zaak niet worden verwacht, aangezien bouwerken als zoodanig niet over zijn. De gespaard gebleven tjaṇḍis vallen allen eigenlijk onder het beeldhouwwerk, daar zij uit de rots zijn gehouwen en daaraan hun langdurig leven hebben te danken. Daarbij is echter van voegverdeeling en constructie niets te bemerken en aldus moeten wij onze architectonische studieën beperken tot de profileeringen, die bij de behandeling der stukken vanzelf ter sprake zullen komen. Wel valt een ruim gebruik van cement te contateeren, het diamant-cement van de oudjavaansche teksten (wajralepa, bal. badjralepa), voornamelijk aangebracht om de zachte steensoort te behoeden voor een spoedige verweering. Ook bij oorkonden werd dit cement toegepast, zooals reeds is gebleken. In verband met een en ander volsta ik te verwijzen naar mijn opmerkingen dienaangaande elders [1]).

Wat ons hier echter, bij een menigte van oudheden uit verschillende tijdperken, het meest moet interesseeren, is de stijl, aangezien met behulp daarvan eenige orde in de chaos kan worden gebracht en pogingen in het werk worden gesteld te geraken tot iets, wat op een materiaalstudie voor een balische kunstgeschiedenis moet gelijken. Een belangrijk hulpmiddel daarbij is natuurlijk de schat van gegevens, die voor Java in dat opzicht reeds is verzameld, maar hier wordt groote voorzichtigheid vereischt. Het zal namelijk meermalen blijken, dat, waar men ge-

[1]) Zie O.V. 1925 : 90 vlg.

neigd is op grond van deze gegevens een beeld in een bepaalde periode in te deelen, het op dat beeld voorkomende jaartal ons in een geheel ander tijdperk verplaatst. Het duidelijkst wordt da wel gedemonstreerd door enkele beelden van den Goenoeng Panoelisan, die door hun frontaliteit en door de lang neerhangende kleedslippen sterk doen denken aan de laat-majapahitsche beelden, terwijl de op de achterzijde voorkomende inscripties vertellen, dat zij reeds in de 11de eeuw, dus niet minder dan vier eeuwen vroeger, zijn vervaardigd. Het is dan ook als een groot geluk aan te zien, dat op verscheidene beelden zulke inscripties of jaartallen zijn aangetroffen. Hierdoor zijn wij in staat enkele vaste punten aan te nemen, waaromheen wij, door vergelijking en redeneering, de overige beelden in groote groepen kunnen rangschikken. Aldus kunnen wij tot enkele groote en kleine groepen geraken, welke ik mij voorstel in het hierondervolgende in groote trekken te behandelen en te beschrijven.

Alvorens daartoe over te gaan, zij het mij vergund hier nog eenige opmerkingen over den stijl in het algemeen te laten voorafgaan.

Niettegenstaande uit alles blijkt, dat de balische kunst zich afzonderlijk van de javaansche heeft ontwikkeld en de verwantschap tusschen deze twee haar oorsprong voornamelijk heeft in de gelijke bron, waaruit beide landen hebben geput, moeten wij toch een grooter verschil opmerken, naar de mate wij beelden uit een jongeren tijd voor ons hebben. De oorzaak hiervan zal zijn te zoeken in de grootere mate van vrijheid, die Java in later tijd aan de prestaties van den kleineren nabuur heeft moeten laten, doordat de laatste meermalen in een onafhankelijke positie van de eerste verkeerde. In den oudsten tijd zijn, met name wat de buddhistische overblijfselen betreft, de balische en javaansche stijlen vrijwel gelijk, in sommige gevallen zelfs identiek. Dit laatste heeft zijn oorzaak in het feit, dat die voorwerpen van internationaal karakter zijn (buddhistische amuletten en dergelijke). Tamelijk plotseling echter staan wij dan voor een stijl, waarop ik boven reeds zinspeelde en die zonder meer frontaal is te noemen. Zooals men weet, treedt dit verschijnsel op Java eerst recht

in den oostjavaanschen tijd op, hoewel de eerste teekenen daarvan ook in de çiwaitische kunst van Midden-Java vallen waar te nemen. Nu wordt deze eigenaardigheid reeds eenigszins verklaard door het feit, dat de betrekkelijke beelden bijzettingsbeelden zijn, aangezien men dan met een naar voren tredende lijksculptuur te maken krijgt, zooals deze elders op den archipel, doch in niet gehindoeiseerde streken, meermalen voorkomt. Een vergrooting van het hoofd, te danken aan de magische beteekenis van dat lichaamsdeel, ook al weer in verband staande met wat wij aan schedelkorwars en dergelijke opmerken kunnen, is daar het logisch gevolg van. Die vergrooting schrijdt steeds voorwaarts, zoodat wij ten slotte uit klassiek oogpunt monstrueuze enormiteiten te aanschouwen krijgen, die wij echter, door er die maatstaf aan te leggen, een groot onrecht aan zouden doen [1]).

Ongeveer tegelijk met deze eigenaardigheden zien wij dan echter een kunst bloeien, die in technische vaardigheid en verfijning zeker niet behoeft onder te doen voor gelijktijdige werkstukken uit Java en die aesthetisch het hoogtepunt bereikt van al hetgeen op Bali werd gepresteerd. De voortzetting in historischen zin sluit dan echter niet hierbij, doch weder bij de vorige categorie aan, terwijl over het algemeen een neiging tot vergroving valt waar te nemen, volkomen in overeenstemming met de typische verschillen tusschen het balische en javaansche volk der cultuurcentra. Behalve een vergroving der gelaatstrekken, is het vooral het ornaat, dat krachtiger en robuuster wordt en welks spiralen niet meer de bladranken van vroeger vertoonen, doch meer en meer overgaan tot spiraal-lobben, zooals wij die ook op Oost-Java en speciaal in de latere houtsnijkunst kunnen waarnemen. Hier wordt de krachtige balische voluut geboren, die nog heden in het ornament een plastische rol speelt en zooveel bijdraagt tot het eigenaardig weelderig karakter daarvan.

---

[1]) Zie mijn opmerkingen inzake de juiste waardeering dezer eigenaardigheden in Bijdragen 1923 : 323 vlg., Rāmalegenden enz. I : 191 vlg., Djawa 1927 : 177 vlg.

Daartusschen door vinden wij echter telkens afwijkingen van de natuurlijke ontwikkeling; nu eens grijpt men naar vroegere verfijning terug, zoodat men geneigd zou zijn het werkstuk voor ouder te houden dan het is, dan weer bereikt de vergroving het peil van de Soekoeh-oudheden van Java, zoodat het schijnt, alsof eenig verband daarmede zou moeten worden aangenomen. Mijns inziens zijn deze en dergelijke verschillen voornamelijk te wijten aan plaatselijke eigenaardigheden der beeldhouwers of hun school. Nu nog is het verschil in stijl en verfijning tusschen de kunst der verschillende deelen van Bali voor den kenner zoo opvallend, dat vergissing onmogelijk is; men denke slechts aan het uiterst fijne snijwerk van Badoeng en Gianjar, tegenover het grove werk van Noord-Bali.

De stijl der reliefs laat zich voor Bali niet zoo gemakkelijk volgen als die van de beelden, aangezien er ten eerste zeer weinig reliefvoorstellingen zijn aangetroffen en ten tweede de weinige, die er zijn, niet door jaartallen nauwkeurig in een bepaalden tijd zijn onder te brengen. Ook met den bouwstijl staat het aldus. Alle uit de rots gehouwen tjaṇḍis behooren tot slechts twee perioden, ook al kan men onder hen toch wel degelijk hetzelfde streven opmerken als op Java: versmallen van het tempellichaam en verhoogen van de tempelkop. De nieuw-balische tjaṇḍis geven in hun uiterste rankheid de consequentie van dat streven. Miniatuur-tjaṇḍis stellen ons daarbij gelukkig in staat de tusschenliggende lacunes eenigermate aan te vullen. De profileering staat nog het dichtst bij die van Oost-Java, terwijl als een opvallende bijzonderheid zou zijn aan te merken het gebruik van een toegespitst halfrond tusschen ogief en gladde lijst [1]); in enkele gevallen vertoont het soubasement naar buiten hellende wanden, zoodat de diameter boven grooter is dan aan den voet. Als kroonlijst-versiering bezigt men later gaarne ronde potten of vazen, van eenige profileering voorzien; de hoek-antefixen zijn meer-

[1]) Dit is het door den heer *de Haan* in O. V. 1921 : 173 bedoelde moeilijk te omschrijven profiel, dat dus blijkbaar eveneens bij de meroe van Perean voorkomt. Ik geef mijn omschrijving met „toegespitst halfrond" natuurlijk gaarne voor een betere.

endeels langs den middellijn omgevouwen midden-antefixen in de gedaante van een kāla-kop. Het kāla-makara-motief heeft ook hier het veld geruimd voor de los van elkaar voorkomende kāla en nāga; makaras zijn zeer schaars aangetroffen. De laag afhangende antefixen van de poort van Tjanggi en de meroe van Perean werden eveneens aan miniatuur-tempeltjes aangetroffen, zoodat zij tot in ouderen tijd schijnen terug te gaan [1]).

Tot zoover de algemeene opmerkingen over den oudbalischen bouwstijl in deze streek; verdere details zullen vanzelf bij de behandeling ter sprake komen.

Over het algemeen genomen kunnen wij reeds zeggen, dat de balische kunst dezer streek vanaf de vroegste tijden een zelfstandige ontwikkeling heeft gekend, zij het ook, dat wij misschien voor een lange periode javaansche invloeden moeten aannemen. Het is echter niet zoo heel zeker of wij in een enkel geval niet eerder dienen te spreken van balische invloeden op Java, m.a.w. of, wat wij op Bali voor Javaansch aanzien, niet eerder het prototype is van stijlverwante zaken op Java. Straks zullen de gegevens misschien een beslissing kunnen uitlokken. Thans wil ik een aanvang maken met de indeeling in groepen en de beschrijving der stukken zelf.

a. Periode van de 8e-10e eeuw.
(Hindoebalische periode)

I Buddhistische beelden.

Het lijdt geen twijfel of deze groep is een der oudste. Het vaste punt daarin wordt gevormd door het prae-nāgarīschrift, dat op de kleine klei-tabletten voorkomt en dat in de vorige paragraaf een bespreking is deelachtig geworden. Daardoor zijn wij in staat voor

---

[1]) De poort van Tjanggi lijkt mij misschien te vallen buiten de in het voorliggend onderzoek behandelde perioden. Weliswaar treffen wij ook hier de merkwaardige potversiering op de kroonlijsten aan, doch het motief zelf is sterk gewijzigd. Houden wij daarbij echter de mogelijkheid open voor een verschil in plaatselijken stijl en niet belangrijk in tijd.

de oudste dezer tabletten de 8ste eeuw aan te wijzen, wat echter nog geenszins zeggen wil, dat alle buddhistische stukken uit dien tijd afkomstig dienen te zijn.

De tabletten zijn gevonden in kleine stūpa's van klei, welke in grooten getale te voorschijn kwamen bij een aardstorting aan den oever van een kleine waterloop ten Zuiden van Pedjeng [1]). Elke stūpa bevatte of bevat ter hoogte van de basis twee met het bedrukte oppervlak tegen elkaar aanliggende tabletten. Daaronder heeft men een ten ruwste gefatsoeneerde klomp klei aangedrukt in den vorm van een halve bol of iets dergelijks. Alle stūpa's hebben pinakels gedragen op een vierkante basis en hun vorm is gelijk aan die der klokvormige dagobs van tjaṇḍi Bara-boeḍoer. De afmetingen verschillen en varieeren tusschen 4 en 20 cm, terwijl ook de profileering niet altijd dezelfde is. Soms zijn er op de vier windstreken vier kleinere stūpa's tegen aangeplaatst en vertoont het geheel een rechthoekigen voet met uitsprongen en nadere profileeringen. In enkele gevallen was de stūpa te klein om de beschreven tabletten te bevatten en heeft men genoegen genomen met het afdrukken van het schrift-stempel op de onderzijde.

De vervaardiging is waarschijnlijk door middel van een bronzen vorm geschied, van dezelfde soort als ons in een exemplaar uit de collectie Resink-Wilkens over is gebleven[2]). Over de bestemming van dergelijke klei-stūpa's is boven bij de behandeling der opschriften reeds een en ander gezegd. Zij maken den indruk van slechts in de zon gedroogd en niet gebakken te zijn; bij de minste stoot breken zij en rollen er de twee tabletten uit. Onnoodig te zeggen, dat wij hier een internationaal voorwerp voor ons hebben, dat evengoed gevonden had kunnen worden in welke andere streek van de mahāyānistisch - buddhistische wereld ook en daar dan ook gevonden is. In Malaka, Achter - Indie, Indie, Nepal, Tibet en Centraal - Azie heeft men er van verschillende vormen vergaard en met name in Tibet worden zij nog heden ten dage

[1]) Inventaris (O.V. 1925 : 165) : 46.

[2]) O. V. 1918 : 100.

vervaardigd [1]). Specifiek balisch is dan ook alleen de klei, waarvan zij zijn gemaakt. Misschien is ook dat nog niet zeker en zijn zij ingevoerd uit het centrum van dezen godsdienst in die dagen: Nālandā. Waarschijnlijk is dat echter niet.

Van hetzelfde materiaal zijn vervaardigd eenige zegels van grooteren omvang en min of meer ovalen vorm [2]). Zij dragen gestempelde figuren van buddha's in verschillende gedaanten, zooals in de inventaris is beschreven. Ik geloof, dat wij ook hier zonder meer kunnen zeggen, dat de daarin tot uitdrukking gekomen kunst internationaal genoemd moet worden en dat deze stempels evenzeer op Java en Bali als in Indie en elders zullen hebben gewerkt. De stijl der figuren is zoo weinig specifiek balisch of javaansch en sluit zoo nauw aan bij de late Gupta-kunst uit Indie zelf, dat de behandeling van deze en dergelijke stukken eigenlijk eerder in een tijdschrift over buddhistisch-indische kunst, dan in een studie over indonesische oudheden thuishoort. De onjavaansche scherpe wenkbrauwen van No. 46b, die misschien slechts in die der bodhisattwa-figuren van tjaṇḍi Sari hun evenknie hebben, welke laatste tjaṇḍi ook door ornament-eigenaardigheden het dichtst bij den Nālandā-bouwstijl staat, wijzen onmiskenbaar regelrecht naar dat buddhistische centrum in Noord-Indie, terwijl in de onjavaansche rotsmotieven van 46c, die daarentegen direct bij Ajaṇṭā aanknoopen, eveneens een der-

---

[1]) Bijzonder frappant is de gelijkenis met een kleistūpa uit Tibet, afgebeeld in Dir. Gen. Report Arch. Survey of India Part I (1909 - '10) No. 425 en 426. Vergelijk de lange lijst van dergelijke kleistūpa's uit Ladākh bij *Francke*, Antiquities of Indian Tibet, Part I : 111 vlg.

In de Asiatic Saloon van het British Museum vond ik dergelijke kleistūpa's uit Chineesch Turkistān (case 11). Zie voor dergelijke votief-voorwerpen nog: *Tan Sein Ko* in Burmese Sketches Vol. II : 282, 293, 298, 314. *Krisna Sastri* in Ann. Report A. S. I. 1914 - 1915, par. 78. *Cunningham*, Mahābodhi : XXIV enz.

[2]) Inventaris (O.V. 1925 : 166) : 46a - d.

gelijke vingerwijzing valt te lezen [1]). Wie de figuren voorstellen is niet in alle gevallen met zekerheid uit te maken. 46a vertoont den Buddha in bhūmisparça-mudrā, dus op het oogenblik, waarop hij de aarde tot getuige oproept voor de goede daden in zijn vorige levens. Dat hier geen dhyānibuddha Akṣobhya zal bedoeld zijn, kan misschien blijken uit de ye-te-formule, die in praenāgarī om de figuur is aangebracht; deze toch slaat wel zeer speciaal op den aardschen buddha. 46b heeft deze zelfde formule, doch vertoont blijkens het ornaat een bodhisattwa-figuur. Dat de haartooi aan dien van een buddha doet denken is eensdeels te wijten aan verweering, anderdeels aan het feit, dat juist in Indie de haartooi van Awalokiteçwara in sommige gevallen zeer eenvoudig en zonder veel versierselen wordt uitgebeeld. Of op de utpala, die zich links van de figuur bevindt, een boek ligt, is niet duidelijk; mocht dit het geval zijn, dan zou men geneigd zijn te denken aan Mañjuçrī. Men bedenke echter wel, dat van de rechter-attributen niets meer over is, zoodat het een hachelijk ondernemen moet heeten, op grond van dit boek een identificatie te wagen. Eveneens links van de figuur bevindt zich nog een stūpa, waarvan de beteekenis mij hier ontgaat. 46c is in twee varianten aanwezig; een heeft den adorant rechts onder met de handen voor de borst gekruist, de ander laat dezen een sĕmbah maken en meer naar de hoofdfiguur gekeerd zijn. Ook de rangschikking der los aangebrachte attributen is eenigszins anders. Voorts is het onduidelijk of de figuur iets in de rechter- en linkervoorhand heeft gehouden en, zoo ja, wat dat was. De duidelijke padma links van de figuur doet ons overhellen tot de meening, dat wij hier een of anderen Awalokiteçwara voor ons hebben, terwijl de rotspartij en de leeuw op wildernis kunnen wijzen, Iconografen van professie kunnen misschien uitmaken, welke van de tallooze vormen van dezen bodhisattwa wij hier moeten veronderstellen. 46d ten slotte heeft zich in een geheimzinnig waas

[1]) Voor Nālandā zie nog Rāmalegenden I:211 vlg., T. B. G. 1925: 509 vlg., Djawa 1925: 247 vlg. en eenig materiaal in mijn Bara-boeḍoer-studie (Kolff en Co, 1929).

gehuld, waaruit het wel niet goed mogelijk zal zijn de figuren los te maken. Zooveel staat vast, dat zij een triniteit vormen, waarvan de middelste, blijkens zijn hoogere plaatsing, de hoogste figuur verbeeldt en de beide uiterste zich eenigszins naar de middelste keeren. Alle drie staan en wel op de bloemen van een driedeelige lotus-tak. Meer valt er niet te zeggen. Het geheel doet denken aan de bekende drie-deelige lamp uit de collectie Resink-Wilkens.

Hiermede is eigenlijk datgene, wat met zekerheid aan den invloed der Çailendra's en het door hen gepropageerde Buddhisme kan worden toegeschreven, opgesomd. Niettemin zijn er nog enkele stukken, die daar eveneens toe zouden kunnen behooren, hoewel hun stijl niet genoegzaam gegevens verschaft om een later tijdstip van ontstaan uit te sluiten. Buddhistisch zijn zij echter ongetwijfeld alle. Daar is in de eerste plaats dat steenblok van ronden vorm en voorzien van een buddha-figuur op elk der vier windrichtingen [1]). Zooals in de inventaris reeds werd opgemerkt, kunnen wij aannemen, dat hier vier verschillende mudrā's waren uitgebeeld, hoewel de groote verweering het onderkennen daarvan tamelijk moeilijk maakt. Het is echter zeer goed met de bestaande sporen in overeenstemming te brengen indien wij vier dhyānibuddha's veronderstellen en wel achtereenvolgens Akṣobhya in bhūmisparçamudrā, Ratnasambhawa in waramudrā, Amitābha in dhyānimudrā en Amoghasiddha in abhayamudrā. Het kunnen echter natuurlijk evengoed de vier overeenkomstige buddha-fazen zijn. Waar en waartoe het stuk werd gebruikt, is vooralsnog onduidelijk; misschien heeft de vijfde dhyānibuddha er bovenop gezeteld. In ieder geval heeft het zoowel naar boven als naar onderen voortzetting gehad, getuige de doorboring; het meest waarschijnlijke lijkt mij nog, dat het een stuk van een votiefstūpa is, zooals die in Sārnāth en Nālandā werden aangetroffen, hoewel daarvan op Java, voorzoover mij bekend is, geen voorbeeld werd gevonden. Het stuk hoort te Pedjeng thuis en werd in één en dezelfde poera aangetroffen met een middenjavaansch aan-

[1]) Inventaris (O. V. 1925 : 163) : 32a.

doend ornamentfragment [1]), wat voor den ouderdom zou kunnen pleiten.

Onmiskenbaar buddhistisch zijn voorts een eveneens te Pedjeng gevonden Padmapāṇi [2]) en een buddha-fragment [3]), misschien in dharmacakramudrā. Beide kunnen op grond van hun bewerking zeer wel in de oudere periode geplaatst worden en loopen dus ook kans hun ontstaan aan Çailendra-invloed te danken te hebben; toch meen ik voor het laatste stuk voorzichtigheid te moeten aanbevelen en wel voornamelijk op grond van de eigenaardige bewerking der lotusbladen en het daaronder aangebrachte kussen; het aanbrengen van strepen op de bladen van het lotuskussen is iets, wat naar mijn meening op Oost-Java wijst en in dit geval dus zou kunnen zeggen, dat het onderhavige stuk uit den tijd van het latere nāgarī der kleizegels stamde. Zeker is, dat de tezamen met dit fragment gevonden andere buddha-fragmenten niet middenjavaansch aandoen.

Een hoogen ouderdom zullen wij ook niet kunnen toeschrijven aan een klein buddha-beeldje, dat in Koetri werd gevonden [4]). Het is een niet zeer geslaagde Akṣobhya met eenigszins hoogen rug en holle wangen. Het merkwaardigste aan het beeldje is echter het feit, dat de oogen geopend zijn, wat bij gewone buddha-figuren niet voorkomt. Het lijkt mij dan ook niet uitgesloten, dat wij hier te maken hebben met een bijzettings- of wijdingsbeeldje en in ieder geval niet met een gewone afbeelding van een dhyāni-of anderen buddha. Is het een portretbeeld, dan is het, binnen de perken der traditie, zeer naturalistisch. Misschien hoort het thuis bij de stukken der Koetri-groep (zie III b 3).

Zeer interessant is een staand bodhisattwa-beeld, dat voor den dag kwam in een kleine poera tusschen de sawahs, ten Zuiden van de desa Wanajoe [5]). Het is een fraai gehakt stuk, dat echter, evenmin

---

[1]) Inventaris (O. V. 1925 : 163) : 32b.
[2]) Inventaris (O. V. 1925 : 167) : 55b.
[3]) Inventaris (O. V. 1925 : 168) : 59a.
[4]) Inventaris (O. V. 1927 : 148) : 113d.
[5]) Inventaris (O. V. 1927 : 146) : 108a.

als andere balische beelden, aan verweering is ontsnapt. Het draagt een zeer laag afhangende kain, waarvan de slip van voren over een om de heup hangende losse band is geslagen. De gordel vertoont een leeuwenkop als sluitstuk, welk motief ook in de kroon voorkomt. Het bovenlijf is naakt en draagt een fijn versierde kaloeng. De beide armen zijn afgebroken, evenals de voeten. De linkerhand rustte tegen de heup. Ook de kop is afgebroken en was op een er niet bij behoorende romp geplaatst. De haartooi is hoog in den vorm van een cylindrische kroon opgemaakt, terwijl aan de achterzijde de haarkrullen naar buiten treden en langs den rug afhangen. De versiering van de kroon bestaat voornamelijk uit lotusrozetten, terwijl aan de voorzijde in een driedubbele cirkel een leeuwenkop is aangebracht, uit welks bek een breede tong afhangt. De diadeem, waarmede de kunstige haartooi naar onderen is afgesloten, draagt aan de voorzijde een eigenaardig, guirlande-achtig versiersel. Het gelaat is het merkwaardigste van alles, aangezien de open oogen reeds dadelijk een afwijking vertoonen van wat wij gewend zijn, maar ook de mond dit doet, welks hoeken in een glimlach zijn opgetrokken, juist zooals dat van beelden uit Achter-Indie bekend is[1]). Ūrṇā ontbreekt. De kop is buitengewoon fraai en zuiver gebeeldhouwd en ook de romp verraadt een meesterhand. Het profiel van de kop laat zien, dat de gebogen neus afwijkt van de „ceyloneesche" neus der buddhabeelden van tjaṇḍi Bara-boeḍoer, welk type wij ook in het Westen van Indie aantreffen; de kin wijkt iets binnen de bovenlip terug. Helaas zijn ook hier weer de scherpe lijnen door het gebruikte materiaal vervaagd, maar wat er over is, is voldoende om een indruk van vroegere glorie te kunnen verschaffen.

Het lijkt mij een moeilijke taak voor dit beeld een bepaalde

[1]) Frappant lijkt mij de gelijkenis met enkele der koppen van Bayon (Angkor Thom) uit het einde van de 9e eeuw, waarvan een goede afbeelding is opgenomen in *Coomaraswamy*, Geschichte der indischen und indonesischen Kunst, Pl. CXI. De vergelijking strekt zich natuurlijk slechts tot den „glimlach" uit.

eeuw of zelfs maar periode aan te wijzen, waarin het kan vervaardigd zijn. Zooveel is echter wel duidelijk, dat het zeer sterk afwijkt van het gewone middenjavaansche type, zoodat wij a priori mogen veronderstellen, dat het niet uit die school voortkwam. Dat het uit later tijd moet zijn, is daarmee echter nog niet aangetoond, want de eigenaardige „achter-indische" glimlach en de wonderlijke kroon laten de mogelijkheid wijd open voor vreemde invloeden. Daarmede zouden wij dan het vraagstuk van een geheel anderen kant moeten bezien. Waar wij straks nog eenmaal iets zullen moeten opmerken, dat naar Achter-Indie kan wijzen en waar ik hier niet beschik over voldoende fotomateriaal om een vergelijking vruchtbaar te doen zijn, daar beveel ik dit stuk, dat een der interessantste en fraaiste der collectie vormt, in de belangstelling van mijn fransche vakgenooten in Achter-Indie aan. Misschien kunnen zij ons uit den droom helpen of, wat nog beter ware, deze in realiteit omzetten.

Ik moet daar direct bijvoegen, dat in dezelfde kleine poera een ander staand beeld gevonden is, helaas zonder hoofd, dat echter al evenzeer een puzzle vormt voor den archaeoloog [1]). Het is lomp en grof gemaakt en de vaardigheid van den beeldhouwer moet niet groot geweest zijn. Wat de aandacht in het bijzonder trekt is het feit, dat deze figuur is bekleed met een tuniek of trui met korte mouwen, waarvan de zoomen zijn versierd met een uitgeschulpte rand. Een en ander doet wonderlijk modern aan, terwijl toch de overige kenmerken een ontstaan in modernen tijd onmogelijk maken. Voorts draagt het beeld vanuit zijn gordel van voren drie afhangende versierselen, die ik zou willen vergelijken met de nestels der officieren. In werkelijkheid zijn het waarschijnlijk uiteinden geweest van gordels, welke door een houten of metalen cylinder zijn gehaald en in kwastvorm daar uithingen [2]). Het overige ornaat is ook al vreemd, doch wijst op javaansche motieven. Het haar ligt in zware krullen (beurtelings naar

[1]) Inventaris (O. V. 1927 : 146) : 108b.

[2]) Zij doen eenigszins denken aan de atjehsche bòh tjroe. Zie *Jasper-Pirngadie,* Inlandsche kunstnijverheid IV fig. 329.

rechts en naar links gewend, zooals dat o.a. bij de gĕloengans van Oost-Java het geval is) op den rug, terwijl nog juist het uiteinde van een samengebonden haarwrong te zien is.

Ik moet bekennen met dit beeld geen raad te weten; nu eens meen ik er oostjavaansche, dan weer middenjavaansche eigenaardigheden aan te moeten ontdekken. Misschien kan ook dit beeld door vergelijking met achter-indische beelden verklaard worden?

Hiermede zijn de kennelijk als buddhistisch te determineeren vondsten de revue gepasseerd en rest mij de stukken te behandelen, die in denzelfden tijd thuis zullen hooren, zonder daarmede buddhistisch te behoeven te zijn of aan buddhistische bouwwerken voor te komen [1]).

Allereerst de te Pedjeng gevonden leeuw van het Bara-boedoer-type, welke in eenige zeer geschonden exemplaren bewaard is [2]). In dezelfde poera werd een bodhisattwa gevonden [3]),

---

[1]) In September 1928 ontdekte ik ten Zuiden van de Goa Gadjah een nis met twee buddha-beelden uit deze periode. In de onmiddellijke nabijheid trof ik onder een dichte vegetatie verborgen een nis met tjandi-vormig voorwerp daarin, waarvan slechts het soubasement van çailendra-profileering nog gedeeltelijk over was. De rest van de nis was afgestort. Een gedeelte kon worden teruggevonden onder een beneden de rots gelegen sawah; het was een reeks van dertien pajoengs, in de nis uit de rots gehouwen. Het overige gedeelte was geheel verdwenen. Een en ander versterkt de veronderstelling, dat we hier de oude buddhistische patapan hebben en dat dus ook Goa Gadjah in oorsprong buddhistisch kan geweest zijn.

Boven Manoekaja trof ik eveneens nog onbekende resten aan. Daar was de tijd niet zoo gemakkelijk te bepalen; niettemin geloof ik, dat de overblijfselen tamelijk oud zijn en in ieder geval in het begin van de oudbalische periode moeten geplaatst worden; een groot steenen triçūla-ornament als dakbekroning (op Java nog niet aangetroffen) vertoont bijna dezelfde vormen als wij op de reliefs van tjandi Bara-boedoer kunnen zien (foto O. D. 1009).

[2]) Inventaris (O. V. 1925 : 162, 168) : 26, 57ab.

[3]) Inventaris (O. V. 1925 : 168) : 57gj.

benevens een „tandrad", hetwelk mij later bleek te kunnen behoord hebben tot een topstuk in den trant der uiteinden van de voorwerpen die op de bijtempeltjes van tjaṇḍi Sewoe door de staande bodhisattwa-figuren in de hand worden gehouden [1]). Kunnen deze laatste vondsten op een buddhistisch karakter wijzen, de lingga en Gaṇeça van diezelfde poera doen dit zeker niet.

Een prachtige makara van groote afmetingen en met een staanden leeuw in de bek, wijst op een bouwwerk van eenige beteekenis [2]). Het stuk is grooter dan de op Midden-Java gewoonlijk aangetroffen makara's en zal het uiteinde van een trapvleugel hebben uitgemaakt. Niettemin is het natuurlijk gevaarlijk hieruit te concludeeren, dat ter plaatse een tjaṇḍi heeft gestaan, aangezien het stuk evengoed van een terras afkomstig kan zijn. Dit laatste moet dan echter toch grooter zijn geweest dan de huidige terrassen; de rest is geheel verdwenen. De stijl van de makara is zonder twijfel middenjavaansch te noemen en zuiver van opvatting. Van een vergaande verstyleering is weinig te bemerken [3]). Zuiver is ook het kleine boven vermelde ornament-fragment, dat eveneens te Pedjeng werd ontdekt en dat òf van een tjaṇḍi-wand òf van een terras afkomstig moet zijn [4]). Het heeft behoord tot een spiraalpost tusschen gladde lijsten, waaraan een met pilaster-

---

[1]) Iets dergelijks vinden wij ook bij enkele der staande bodhisattwa-figuren van tjaṇḍi Sari. Het is een staf, aan het bovenuiteinde waarvan een ring is geschoven, die bezet is met kleine halve bollen (edelsteenen?) en waaronder een cāmara tevoorschijn komt. Het voorwerp moet in werkelijkheid ongeveer van 1 - 1.50 M hoog geweest zijn. Dat wij in het stuk van Pedjeng een topstuk hebben te zien, kan blijken uit het in de Poera Kĕmbang Ridjasa gevonden exemplaar 60e, waarbij zich hetzelfde voordoet, slechts van geringer afmetingen en voorzien van een daarin geplaatste lingga-pinakel. Dit stuk is uit één steen gehakt.

[2]) Inventaris (O. V. 1925: 155): 10.

[3]) Voor een dergelijk geval op Soematra wijs ik op de makara's van Solok (*Krom*, Geschiedenis 299).

[4]) Inventaris (O. V. 1925: 163): 32b.

tjes versierd casement moet hebben gegrensd. Een ander fragment, waarschijnlijk van een trapvleugel, kan evenzeer uit deze periode afkomstig zijn [1]).

II. Çiwaitische beelden.

Ik zou deze hindoebalische periode willen afsluiten met een paar beelden, welke gedeeltelijk als çiwaitisch te herkennen zijn, gedeeltelijk evengoed buddhistisch kunnen worden genoemd, doch die alle in hun stijl een zoo typisch middenjavaansch karakter ten toon spreiden, dat zij moeten hebben behoord tot den tijd vóór dien, waarin op Java de zoogenaamde oostjavaansche periode een aanvang nam.

Het beste stuk daaruit is een te Bĕdoeloe gevonden Çiwa [2]), die vierarmig is en met afhangend rechterbeen neerzit op een lotuskussen. Cāmara en akṣamālā sieren de achterhanden, terwijl de attributen van de voorhanden tegelijk met deze verloren zijn geraakt. De haartooi is bekroond met het juweel in den lotus en draagt doodshoofd en halve maan. Het beeld moet, toen het ongeschonden was, uitermate fraai zijn geweest.

Meer dan bij andere beelden spreekt hier de gelijkenis met Midden-Java. Was dit beeld op Java in Zuid-Kĕḍoe gevonden of het Prambanansche, dan zou niemand daarin iets ongerijmds hebben gezien, zoozeer komt de stijl met dien van deze streken overeen. Het is mij niet mogelijk ook maar het geringste balinisme in het stuk te ontdekken, wat van de andere Çailendra-stukken niet steeds gezegd kan worden [3]).

---

[1]) Inventaris (O. V. 1925 : 156) : 12j.

[2]) Inventaris (O. V. 1927 : 144) : 100a.

[3]) Ik maak nog afzonderlijk melding van twee stukken, waarvan de mogelijkheid bestaat, dat één ervan Çiwa zal hebben voorgesteld. Het zijn respectievelijk Inventaris (O. V. 1927 : 140, 144) : 83d en 99. Het eerste stuk is onafgewerkt en vertoont bij voorbeeld beneden nog slechts gedeeltelijk aangebracht ornament (lotuskussen, buikbanden en middelband). Opvallend is de hooge taille. Ten slotte de opmerking, dat de inscripties *a* tot en met *l* alle tot deze periode zullen behoord hebben.

De overige stukken zijn te zeer geschonden om nader behandeld of afgebeeld te kunnen worden. Talrijk zijn zij niet, tenzij enkele der nimmer dateerbaar gebleken lingga's ertoe behooren. Nandi's uit deze periode werden uiterst zelden aangetroffen.

Vatten wij de resultaten van het onderzoek dezer periode samen, dan kunnen wij voorloopig vastleggen, dat op Bali een groep beelden gevonden is, welke, met uitzondering van den achter-indisch aandoenden bodhisattwa en enkele niet nader te dateeren stukken van buddhistische strekking, zóó nauw samenhangt met hetgeen uit den tijd der Çailendra's op Java is te vinden, ja soms daarmede identiek kan worden verklaard, dat een scheidingslijn tusschen deze Çailendra-kunst van Bali en die van Java nauwelijks kan getrokken worden. De tijd, waarin ik deze groep zou willen plaatsen, ligt tusschen de 8ste en 10de eeuw; onze gebrekkige kennis van de politieke toestanden op den Archipel in dien tijd, den tijd van het oude Matarām, en het specifiek godsdienstig karakter, dat de weinige door mij aangetroffen oorkonden van Bali uit dezen tijd vertoonen, maakt het onmogelijk om uit te maken of deze uiterst nauwe samenhang zijn grond heeft in een politieken samenhang in den vorm eener afhankelijkheid van Bali van Java. Indien wij echter den machtigen cultureelen bloei van Java zien, welke dit tijdperk kenmerkt en ons goed voor oogen houden, dat een soematraansche overheersching aldaar hoogstwaarschijnlijk nimmer heeft bestaan, integendeel eerder van een javaansche op Soematra moet worden gesproken, dan zou deze mogelijkheid zeker overwogen dienen te worden. Het bericht omtrent Bali's strijd met Matarām komt ons daarbij voor den geest. Een andere mogelijkheid bestaat echter nog; wij mogen die niet uit het oog verliezen. Door mijn identificatie van den stichter van tjaṇḍi Kalasan met den tweeden vorst van Matarām en opvolger van Sañjaya en door de in de oorkonde van Soerakarta opgesomde reeks van vorsten uit dat huis, is de dynastie van Gajayāna van Malang op zichzelf komen te staan. Waar het hier gaat om Bali, dat nu eenmaal dichter bij Oost-

dan bij Midden-Java gelegen is en waar de overeenkomsten met de middenjavaansche kunst ook bij de overblijfselen uit Gajayāna's tijd zijn te constateeren, daar lijkt het mij in het geheel niet uitgesloten dat òf Bali op een of andere wijze met deze dynastie te maken heeft gehad, òf èn Midden-Java èn Oost-Java èn Bali als gelijkwaardige twijgen van één stam dienen te worden opgevat. Het resultaat van de jongste onderzoekingen betreffende het oude Matarām maakt ten slotte een combinatie van deze twee gezichtspunten niet onwaarschijnlijk.

***

b. Periode van de 10e-13e eeuw.
(Oudbalische periode)

Na de periode, waarin de beelden een zoo groote gelijkenis vertoonen met vondsten van Java, dat zij òf internationaal van stijl kunnen worden genoemd (Buddhisme), òf ten nauwste verwant aan de parallele javaansche kunstrichting (Çiwaisme), moeten wij een periode reconstrueeren, waarin de beelden een duidelijk uitgesproken eigen karakter dragen en waarbij men slechts van matige of verre verwantschap met oudjavaansche kunstscholen kan spreken, terwijl die verwantschap zich dan nog slechts betrekt op die scholen, welke tijdens Erlangga en het rijk van Kaḍiri op Oost-Java bloeiden.

Ten slotte zullen wij dan een derde periode kunnen reconstrueeren, waarvan de representanten, hoewel nòg verder verwijderd van javaansche idealen en typen, toch telkens aan den majapahitschen tijd denken doen. Zouden wij deze drie perioden met namen willen aanduiden, dan zou ik willen voorstellen te spreken van een hindoebalische periode, welke de eerste groep van de 8ste - 10de eeuw omvat, vervolgens van de oudbalische periode, welke tusschen de 10de en 13de eeuw gelegen was en ten slotte van een middelbalische periode, welke in de 13de eeuw aanvangt en zal zijn afgesneden door de intensieve javanisatie van Bali tijdens

Mpu Mada. Daaraan kan dan gevoegelijk de nieuwbalische periode aansluiten, welke tot heden levend is gebleven. Zulk een verdeeling is er natuurlijk slechts een, die ten ruwste gegeven kan worden en het is dan ook zaak door onderverdeelingen de verschillen binnen elke periode nader vast te leggen.

Wij kunnen dat doen door de beelden en bouwwerken van groote stijlverwantschap in één groep samen te vatten en geraken voor de oudbalische periode aldus tot een Goenoeng Panoelisan-groep, een Goa Gadjah-groep, een Goenoeng Kawi-groep en een Koetri-groep. De benamingen van deze groepen zijn, zooals men ziet, alle geografisch, hetgeen met opzet aldus is gekozen, teneinde den indruk te vermijden, dat de eene groep regelrecht op de andere zou volgen. Integendeel, wij moeten aannemen, dat enkele van deze groepen tegelijkertijd zullen hebben bestaan en dat hunne kunstrichting slechts plaatselijk verschillend was. Niettemin bevatten zij stukken, die toch min of meer historisch zijn te rangschikken, zoodat de indeeling in groote trekken den staatkundigen toestand volgt. Het zal echter zeer goed mogelijk zijn door nadere vondsten de onderlinge rangschikking dezer groepen eenigszins te wijzigen, hoewel een samensmelting mij op grond van de kenmerkende stijlverschillen nauwelijks mogelijk lijkt. Voorts wil de geografische benaming allerminst zeggen, dat de stukken slechts op de genoemde plaatsen zijn gevonden; zelfs voor de Goenoeng Panoelisan-groep moet daarop geen uitzondering gemaakt worden, aangezien ook de stijl daarvan niet alleen daar ter plaatse door mij werd aangetroffen [1]). Bezien wij de groepen nu afzonderlijk.

1. Goenoeng Panoelisan-groep.

Deze groep wordt, zooals gezegd, aangegeven door enkele beelden, welke op den Goenoeng Panoelisan, een tamelijk hooge top van

---

[1]) Beelden van denzelfden stijl en met inscripties van dezelfde schriftsoort en inhoud werden in October 1928 door mij in Kěsihan (Gianjar) aangetroffen. (Noot van 1928).

den ouden kraterrand van den Batoer, werden aangetroffen en wel in de aldaar gelegen poera tĕgĕh Koeripan van Soekawana. Men bereikt deze plaats het beste van uit de desa Koeta Dalĕm, welke aan den grooten autoweg van Boeleleng naar het Zuiden is gelegen. De plaats ligt dus feitelijk niet in het door mij onderzochte gebied, hoewel aan den oorsprong der dat gebied begrenzende rivieren. De beelden in kwestie zijn daarenboven zoo merkwaardig en in verband met andere vondsten aldaar zoo belangrijk, ja absoluut onmisbaar voor het goed verstaan van den samenhang der verschillende perioden, dat ik mij ten volle verantwoord gevoel ze hier mede te behandelen.

De groep is niet omvangrijk en bestaat op den berg slechts uit een tweetal stukken van stijlhistorische beteekenis. Belangrijk zijn zij door het feit, dat zij op de achterzijde inscripties dragen, welke boven onder de letters *GP.* 1 en *GP.* 2 zijn behandeld en waarvan de eerste gedateerd is in 933 Çaka (= 1011 A. D.). Hiermede bevinden wij ons dus voor beide beelden (de stijlgelijkheid kan het tweede stuk in de onmiddellijke nabijheid van 933 Ç. doen plaatsen) in de regeeringsperiode van Erlangga's ouders, den balischen prins-gemaal Dharmmodayana en de javaansche prinses Mahendradattā.

Hoe zien de stukken er uit ? [1])

Het eerste is een staand dubbelbeeld van een man en vrouw, waarvan de eerste de laatste aan zijn linkerkant heeft. Beiden dragen in de voor de buik samengehouden handen een pudding-achtig voorwerp, wat een lotusknop zou kunnen zijn, doch er meer naar uitziet te behooren tot die eigenaardige ritueele voorwerpen en versieringen van bijzondere beteekenis, waarin de Baliers zoo sterk zijn. De figuren zijn van elkaar gescheiden door een tusschenwand, staan op een vierkant lotuskussen en verschillen niet in grootte. Beiden dragen een lang afhangende kain met motieven, overeenkomende met de huidige balische mas-masan, bestaande uit ruitvormig gestyleerde vierbladige bloemen. De in

---

[1]) Beide stukken worden vermeld in O. V. 1921 : 45, 46. Het eerste is daar tevens afgebeeld.

ruime bogen van de gordel tot op de dijen afhangende lendendoeken zijn, evenals de kain-slippen, versierd met een cirkelmotief, dat soms overgaat in een vierkant-motief [1]). De om de hals hangende kaloeng bestaat uit aan een snoer geregen drietandige plaatjes, waarvan de buitenste tanden naar binnen gebogen zijn. Uit de soebĕng-achtige oorsieraden hangen tressen, terwijl aan de armen zich twee polsbanden en een geornamenteerde bovenarmband bevinden. De diademen zijn erg geschonden, doch waren waarschijnlijk van drie antefix-achtige versieringen voorzien, terwijl in den haartooi dezelfde motieven voorkomen als op de kain-slippen. Achter de ooren steken tamelijk uitgebreide vleugelvormige sieraden, die zich later krachtig zullen ontwikkelen. De houding der figuren is sterk frontaal.

Het tweede stuk vertoont hiermede, wat het ornaat en den stijl betreft, een merkwaardige gelijkenis; zoo zelfs, dat er geen twijfel aan kan bestaan of beide stukken zijn uit één werkplaats afkomstig. De beide figuren zijn hier gezeten, de man en de vrouw ieder op de nu nog voor mannen en vrouwen gebruikelijke wijze, d.w.z. de eerste in silahouding, de tweede met ondergeslagen beenen. Beiden dragen hier echter een priesterband om het bovenlijf, de balische sampĕt. Ook is hier geen kainpatroon te bemerken, zoodat misschien witte, gewijde kleeding mag worden verondersteld.

Doordat de vrouw nog in het bezit is van een tamelijk ongeschonden kroon kunnen wij opmerken, dat de diadeem ook voor het eerste beeld een hoog opgaand antefix-vormig voorstuk heeft gehad. De scheidingswand ontbreekt. De houding der handen verschilt slechts bij den man, die ditmaal de linkerhand tot een vuist samengetrokken heeft, met opgestoken duim.

Zoo de afgebeelde figuren dezelfde personen voorstellen, en daar is alle kans voor, dan zijn voor deze voorstelling toch twee

---

[1]) Een dergelijk motief komt voor op het spuierbeeld in het museum te Madjakĕrta, afgebeeld in O. R. 1911 : pl. 164b. Waar dit spuierbeeld hoogstwaarschijnlijk van Bĕlahan afkomstig zal zijn en via Bĕlahan een band met Bali kan gelegd worden, is deze overeenkomst mijns inziens geen toevallige.

verschillende ritueele handelingen of oogenblikken gekozen. De op de rugzijde voorkomende inscripties kunnen ons daaromtrent niets leeren; daar stond slechts door wien en wanneer de stukken zijn vervaardigd. Dat hier vorstenbeelden bedoeld zijn, kan mijns inziens weinig twijfel lijden en, door het jaartal geleid, zouden wij moeten veronderstellen, dat hier de beeltenis van Erlangga's ouders voor ons staat, die dan echter tijdens hun leven moet zijn vervaardigd. Immers, de moeder moet weliswaar vóór 1011 of 1022 zijn overleden, doch de vader zou nog langer hebben geregeerd. Er is echter geen nadere aanduiding voor te vinden, dat juist deze personen als model hebben gediend en niet een ander vorstenpaar, maar dan van minderen rang.

De eenige aanduiding zou misschien kunnen gelegen zijn in de gelijke grootte der beide figuren. In de oorkonden vinden wij immers Erlangga's moeder vóór diens vader genoemd, hetgeen aan haar javaansche afkomst te danken zal zijn. Ware zoo iets ook niet met de personen van ons beeld het geval geweest, dan zou er een groote kans hebben bestaan, dat de vrouw kleiner dan de man diende te worden afgebeeld, aangezien haar rang nu eenmaal lager was dan die van haar echtgenoot. Ik voel mij echter niet verantwoord op grond van een zoo onzeker gegeven een zoo belangrijke identificatie voor te stellen. Daarenboven pleit het groote verschil in stijl van het als bijzettingsbeeld van Mahendradattā op te vatten beeld te Koetri niet voor de juistheid van deze veronderstelling. Zoodat wij misschien aan Udayana's ouders zullen moeten denken [1]). Intusschen zijn de beide beelden belangrijk genoeg uit kunsthistorisch oogpunt. Op Java ontbreken in dezen tijd vrijwel alle vorstenbeelden. Als wij dan ook in aanmerking nemen,

---

[1]) De eerste, dat wil zeggen ons eerst-bekende oorkonde van Erlangga's ouders is van 911 Çaka = 989 A. D. De beelden zijn van 1011 A. D., dus ± 22 jaar na het begin van hun regeering. Waren dit er slechts 12 geweest, zoo zouden wij aan een bijzettingsbeeld ter gelegenheid van een çrāddha-offer kunnen denken. Onmogelijk is het mijns inziens niet om in plaats van 933, 922 te lezen, hoewel ik gaarne toegeef, dat de grootste waarschijnlijkheid naar een 3 wijst. De verhoudingen blijven duister.

dat het op de achterzijde voorkomende schrift verwant is aan dat, hetwelk op de bouwvallen van Djala toeṇḍa (977 A.D.) wordt gevonden en als een jongere ontwikkeling daarvan kan worden beschouwd, dan hebben wij in onze stukken iets, wat in die eigenaardige groep thuishoort, waarvan Djala toeṇḍa een zoo belangrijk lid uitmaakt en die geheel afzonderlijk staat van hetgeen op Midden-Java aan diverse stijlen kon worden gevonden. Trouwens, de eigenaardigheden, waar ik tevoren reeds op wees en die eerder naar een latere periode van de oostjavaansche kunst, dan naar den middenjavaanschen tijd wijzen, kloppen daar uitstekend mede en onderstrepen het bijzonder karakter van deze groep [1]). Alles, wat licht zou kunnen verspreiden over deze duistere plek in de javaansche kunstgeschiedenis, moet ons welkom zijn.

---

[1]) Deze stijleigenaardigheden zijn dus o. a. het voorkomen van lange, tot op den grond neerhangende kleedslippen, die algemeen als kenmerken voor een late periode gelden, hier echter worden aangetroffen aan een zeer oud beeld. Ook de eigenaardige frontale houding geldt meestal als vervalkenmerk, hier zou het eerder als aanvangskenmerk mogen worden aangemerkt. Het is wel merkwaardig, dat wij elders hetzelfde kunnen opmerken. Bij de oorkonden van Java bestaat het gebruik de dateering voorop te zetten en dus met het jaartal aan te vangen. Dit is het meest gewone. Oorkonden uit den lateren majapahitschen tijd echter beginnen niet aldus, doch met: Iku wruhane enz. (O. V. 1918: 172, Trawoelan V), Hiku wruhane enz. (O. V. 1918: 176 177, Bloeloek II, III), welke aanhef men dus geneigd zou zijn op te vatten als een zeer jonge eigenaardigheid en als een verval-verschijnsel.

Dat men daarmede zeer voorzichtig moet zijn blijkt uit het feit, dat op Bali dergelijke oorkonden tot de oudste behooren. Daar vangen toch de oudste oorkonden aan met: Yumu pakatahu enz., wat geheel op hetzelfde neerkomt. Dit verschijnsel is buitengewoon belangrijk voor de juiste waardeering van schijnbaar historische opeenvolging en een waarschuwing tegen voorbarigheid inzake het ontdekken van vervalkenteekenen. Elders zal ik gelegenheid hebben hiervan een nuttig gebruik te maken.

2. Goa Gadjah-groep.

Met deze groep zijn wij weder op het eigenlijke terrein van ons onderzoek teruggekeerd, aangezien alle daartoe behoorende stukken in de omgeving van Pedjeng of in deze desa zelf zijn aangetroffen. Bij de rangschikking daarvan ga ik uit van het schrift, dat op een der zijden van de toegangspoort tot de merkwaardige grot „de Olifant" is aangebracht [1]). Zooals boven reeds is medegedeeld, bestaat het uit twee schriftsoorten, elk waarvan slechts in één woord vertegenwoordigd is. Het groote schrift van de onderste inscriptie doet zeer sterk denken aan dat van den dubbellingga van den Goenoeng Panoelisan, die in 1074 A.D. is gedateerd. Het bovenste woord is echter zeer beslist in een oudere schriftsoort gebeiteld, zoodat het geheel den indruk maakt alsof deze poort en dus ook de grot zelf in of omtrent den aanvang van de elfde eeuw aanwezig moet zijn geweest. Nu is het natuurlijk de vraag, in hoeverre men dat ook van de reliefversiering en de losse beelden kan zeggen [2]).

Zooveel is zelfs waarschijnlijk, dat de in de grot voorkomende Gaṇeça niet tot op dezen tijd terug zal gaan; de stijl verzet zich daar tegen. Trouwens, dit beeld hoort hoogstwaarschijnlijk heelemaal niet in de grot, die oorspronkelijk tot verblijfplaats voor kluizenaars bestemd was en dus in zijn vertrekken geen godenbeelden, doch levende wezens herbergde. En ook niet de drievoudige lingga. Evenzoo staat het met de beelden, die vóór de grot staan opgesteld en niet meer op hun oorspronkelijke plaats verblijven, de spuiers. Het is helaas niet meer mogelijk de vroegere opstelling dezer beelden terug te vinden, tenzij men zou moeten overgaan tot ontgraving van het terrein, waartegen van de zijde der priesters bezwaren zullen worden gemaakt. Het

---

[1]) Zie boven opschrift *z* en *aa*. Inventaris (1927 : 145) : 102. De in 1928 gedane vondsten uit de hindoe-balische periode blijven dus hier buiten beschouwing daar zij buiten deze groep vallen.

[2]) Zie voor een afbeelding van de herstelde karang boma boven de poort *Moojen* in Ned. Ind. O. en N. 1929 : 324 en 326 (Jaarg. 13).

meest waarschijnlijke is, dat ze aan de rand van het eigenlijke terrein vóór de grot stonden opgesteld en het heilige water afvoerden, zooals dit o.a. ook bij de tjaṇḍi's van den Goenoeng Kawi het geval was. Hoe hun plaatsing ook zij, hunne voorstelling is er een, die om meerdere redenen aan den tijd van Erlangga doet denken, hetgeen door den stijl wordt onderstreept.

Om te beginnen moet ik wijzen op een unicum, dat zich onder deze beelden bevindt en wel een Gaṇeça als spuier, welke combinatie, voorzoover mij bekend is, op Java nog niet werd aangetroffen. Het stuk is deerlijk gehavend en verloor geheel zijn haartooi, zoodat het er nu uitziet alsof niet Gaṇeça, doch een willekeurige olifant als motief heeft gediend. Bij nauwkeurige beschouwing ontwaart men echter, dat dit laatste niet het geval is en dat wel degelijk de bekende geluksgod uit zijn navel stroomen van vruchtbaarmakend heilig water over de ruggen der badende Baliers heeft laten plassen. Voorzoover de geschonden toestand opmerkingen omtrent den stijl veroorlooft, wil ik wijzen op de vrije manier, waarop de beeldhouwer zijn onderwerp heeft behandeld. De god houdt een pot in zijn korte dikke handen en heeft zijn slurf daarboven gekronkeld. Het boveneinde daarvan is sterk vooruitstekend opgetrokken en doet aldus denken aan de naturalistisch uitgebeelde olifantstypen der singhasārische Gaṇeça's. Ik wijs in het voorbijgaan op de gordel, die blijkbaar dezelfde drietandige versierselen draagt, als wij tevoren bij de beelden van den Goenoeng Panoelisan konden constateeren.

Geheel anders zijn de overige spuiers, beurtelings mannen- en vrouwenfiguren, doch eveneens het spuigat in de handen voor de buik houdende [1]). Achter het hoofd hebben zij een ovaal aureool gehad, dat aan den rand van een grof getande lijst was voorzien, aan de binnenzijde begrensd door een eierlijst. De hoofdtooi is driedeelig en bestaat uit een diadeem (in de meeste

[1]) Wij hebben dus een groep van 1 Gaṇeça, 2 mannen en 4 vrouwen. Het is mij onmogelijk iets in deze samenstelling te herkennen, afgezien van de mogelijkheid, dat er beelden verdwenen zijn. Wel geeft te denken, dat de meeste groepen van beelden, tezamen in één gĕdong bewaard, bestaan uit een Gaṇeça, een paar mannen- en meerdere vrouwenfiguren.

gevallen weggebroken), een om een cylindervormig horizontaal voorwerp gewonden, tamelijk hooge haardracht en een zich onder dat voorwerp bevindende versierde band, die het haar bij elkaar houden moet. Aan weerszijden komen de uiteinden van den cylinder te zien, welke cirkelvormige vlakken doen denken aan enkele der haardrachten van de figuren der Rāma-reliefs van tjaṇḍi Lara Djonggrang [1]). De om de hals hangende kaloeng is van geheel ander ornament voorzien, dan bij de vorige beelden het geval was. In het midden voor de borst hangt een tamelijk groot sierstuk, dat aan weerszijden door achtereenvolgens kleiner wordende sierstukken wordt begrensd. De boven-armbanden zijn ook veel minder hoog tegen de schouders aangebracht.

Zonder onbetwistbare aanwijzingen te kunnen doen, moet ik toch de vergelijking met de beelden van Bĕlahan aanbevelen en wil ik daarbij speciaal de aandacht vestigen op het noordelijke beeld [2]). Het komt mij voor, dat er voldoende algemeene trekken van overeenkomst en stijlverwantschap zijn te ontdekken, om tot de mogelijkheid van een samenhang te besluiten; temeer, indien wij daarbij opmerken, dat de eigenaardige bewerking van den rotswand bij Goa Gadjah haar tegenhanger heeft in die van de westelijke en zuidelijke muren van Bĕlahan.

Wij dienen echter, om de vergelijking zoo zuiver mogelijk te kunnen stellen, ook gebruik te maken van het bekende beeld van Erlangga, dat thans in het museum van Madjakĕrta is opgesteld, doch waarschijnlijk eenmaal in de middelste nis van Bĕlahan heeft gestaan [3]). Het eerst valt ons daarbij dan op, dat

---

[1]) Rāmalegenden enz. I: 277 (531), II: 11 (Lakṣmaṇa), 26 (idem), 28, 29 (Çūrpaṇakhā), 43 (Lakṣmaṇa), 54 (Sugrīwa), 59 (idem), 60 (Sītā).

[2]) O. V. 1924 : 139 vlg. foto 5.

[3]) *Krom*, Inleiding III : 47. *Zie ook*: Cultuurgeschiedenis van Java in beeld : fig. 79. Men vergete niet, dat de links en rechts van Erlangga voorgestelde godinnen zeker diens echtgenooten zullen zijn geweest, die, hooger in rang (javaansche prinsessen ?) dus ook grooter dienden te worden uitgebeeld, terwijl Erlangga, hoewel geringer van afkomst (kleiner uitgebeeld), toch als koning hooger geplaatst was, Iets dergelijks dus als Krom

ook dit beeld die eigenaardige ronde schijven links en rechts van de, hier natuurlijk meer samengestelde, want voornamer kroon, vertoont. Tevens doet de stijl van Erlangga's kaloeng sterk denken aan dien van onze balische spuierbeelden, al zal ook hier het verschil in rang te bemerken vallen.

Een en ander is natuurlijk niet voldoende om een beslissing uit te lokken, doch ik mag niet ontkennen, dat naar mijn gevoelen een tamelijk nauwe graad van stijlverwantschap tot de waarschijnlijkheden behoort.

Waar nu het dateeren van deze beelden, naast een ruim te begrenzen hulpmiddel als het schrift van Goa Gadjah, tevens voornamelijk op het aanvoelen van deze stijlverwantschap berust, waag ik het niet te beslissen welk van de beide monumenten ouder is; het aangeven van het begin der elfde eeuw, met een mogelijke zwenking naar beide zijden, moet voorloopig als dateerings - resultaat voldoende zijn.

In dezelfde groep zijn nog eenige andere stukken te rangschikken, die in de omgeving werden aangetroffen. Allereerst een tamelijk geschonden Ardhanārī of Çiwa en Pārwatī in één beeld vereenigd, uit de desa Pedjeng, vier-armig, zittend met de voorhanden in den schoot op de wijze van dhyāni, de achter-handen voorzien van akṣamālā en cāmara, respectievelijk rechts en links [1]). De haartooi doet sterk denken aan dien van de Goa Gadjah - beelden [2]).

Een ander beeld uit dezelfde desa, doch nu staande, en een dergelijk uit Bĕdoeloe met een lotusbloem in de rechterhand [3]), zou ik om den algemeenen stijl-indruk en den haartooi in dezelfde groep

---

in de Nāgarakṛtāgama heeft kunnen opmerken inzake de rangverdeeling der vorstelijke personen en de afspiegeling daarvan in de aan hen gewijde versregels.

[1]) Inventaris (O. V. 1925: 157): 15k. Men merke op, dat ook hier de vrouwelijke helft zich links bevindt. Volgens oud-aziatisch magisch systeem is rechts mannelijk en links vrouwelijk.

[2]) Inventaris (O. V. 1925: 152): 1an (handen abusievelijk verwisseld).

[3]) Inventaris (O. V. 1927: 143): 92f.

willen plaatsen. Aanleiding tot byzondere opmerkingen verschaffen zij echter geen van beide, tenzij het zou wezen dat het staande pedjengsche beeld in de linkerhand een eigenaardig voorwerp draagt, waarschijnlijk behoorende tot de bij vele bijzettingsbeelden voorkomende lotus- of puddingvormige voorwerpen van onduidelijke beteekenis. Meestal wordt dit op de voor de buik samengevouwen handen gedragen.

Ten slotte vermeld ik nog een spuier in makara-vorm en voorzien van motieven, die het stuk in dezen tijd doen plaatsen [1]). Als tusschenfaze in onze historische reeks van drie makarastukken is het van beteekenis voor de ontwikkeling van dat ornamentmotief op Bali tot zijn huidigen vorm.

Het komt mij voor, dat de stijl van deze groep niet zonder meer uit dien van de voorafgaande groep kan worden afgeleid. Daartegenover staat, dat, meer dan tevoren het geval was, parallelen met Java (Kaḍiri) konden worden getrokken en dat over het algemeen de stukken uit deze groep niet zoover van hunne javaansche tijdgenooten afwijken, als dit met die van den Goenoeng Panoelisan het geval was. Het ligt voor de hand hierbij wederom aan Erlangga of diens moeder te denken, de Balier, die tot het koningsschap over Java zou komen en de Javaansche, die koningin van Bali werd. In hoeverre hierbij van een javaanschen invloed dient te worden gesproken, kan nog niet worden uitgemaakt, zoolang wij niet kennis hebben genomen van andere stukken uit deze eeuw, doch tot een afwijkende groep behoorend. De afwezigheid van een vaste dateering voor de Goa Gadjah-groep maakt zulke ondernemingen hachelijk. Wachten wij dus een oogenblik hiermede, tot nadere gegevens kunnen worden verzameld.

3. Koetri-groep.

Deze groep omvat eenige beelden, welke in of bij de desa Koetri, de Goa Gadjah en elders zijn aangetroffen en eenzelfden stijl verraden. Dat zij genoemd werd naar de desa Koetri heeft

[1]) Inventaris (O. V. 1925: 154): 3b.

zijn reden in het feit, dat het grootste en belangrijkste beeld, hetwelk reeds langer bekend was, daar werd aangetroffen.

Boven op de zoogenaamde Boekit Darma, in welken naam nog een herinnering kan schuilen aan een in ouden tijd aldaar gelegen graftempel, staat het majestueuze beeld van Durgā mahīṣāsuramardinī, levensgroot in een zachte steensoort gehouwen, hoewel helaas door dit laatste ten zeerste verweerd en verminkt [1]). De weinige gave onderdeelen doen dit verlies zeer zwaar gevoelen, daar zij getuigen van een hoogen graad van scholing en stijlgevoel; het moet een der schoonste beelden van Bali geweest zijn en zal zijn evenknie op Java slechts moeilijk hebben kunnen vinden. De voorstelling wijkt niet belangrijk af van de gebruikelijke; Durgā stond in danshouding op den stier en was voorzien van acht armen, welker attributen of houdingen paarsgewijs van voren naar achteren als volgt kunnen worden beschreven; a. rechts houdt den staart van den stier vast, links ontbreekt; b. rechts speer (?), links schild; c. rechts pijl (?), links boog; d. rechts cakra, links çangkha, de eerste gevlamd, de tweede gevlamd en gevleugeld. Links en rechts van het beeld wapperen linten en slippen op, terwijl door de lucht vlammen schieten. Het aureool is van een getanden rand voorzien en zeer langwerpig van vorm. De haartooi is slechts te reconstrueeren, aangezien het hoofd geheel behoort tot het voor-gedeelte van het beeld, dat van den steen heeft losgelaten (waarschijnlijk is een lagensteen gebruikt) en in vele onherkenbare stukken is gebroken en gedeeltelijk teloor gegaan. Daarmede heeft het geheel onherstelbare schade geleden, aangezien dit voorste gedeelte nu eenmaal het voornaamste beeldhouwwerk droeg.

Beneden op de foto ziet men opgesteld wat er van de buste is gered en naast het beeld staan nog stukken van het onderlijf en de dijbeenen. Niettemin kunnen wij gelukkig aan den haartooi duidelijk opmerken de hier bijzonder fijn versierde cirkelvormige uiteinden van den horizontalen cylinder, waarvan bij de beelden van de

---

[1]) Inventaris (O. V. 1927: 148): 114a.

vorige groep sprake was en die een belangrijk hulpmiddel voor de benaderende dateering kan opleveren. Deze cylinder-tooi komt bij de latere groepen niet voor en vindt op Java, voorzoover door mij hier kan worden nagegaan, geen andere parallelen, dan op de reliefs van tjaṇḍi Lara Djonggrang. Waar intusschen de dansende houding der godin, het ontbreken van een asura, de wapperende linten, de weergave van den stier, het lotuskussen en nog veel meer erop wijst, dat slechts oostjavaansche typen voor een vergelijking mogen worden te baat genomen en waar de cylinder-tooi overeenkomt met de Goa Gadjah-groep, die tamelijk dicht bij middenjavaansche typen bleek te staan, terwijl de rechtop staande cakra eveneens naar een oud-oostjavaansche opvatting verwijst (later zijn deze cakra 's meestal horizontaal gegeven [1]), daar geloof ik, dat wij het stuk zonder veel gevaar voor vergissingen kunnen plaatsen in den vroegen tijd van wat op Java de oostjavaansche periode heet. De uit de verschillende onderdeelen van den haartooi afhangende snoeren roepen dergelijke sieraden uit de vorige groepen in de gedachten, hetgeen ook al op een tamelijk hoogen ouderdom kan wijzen. Met de kunst van Singhasāri heeft het stuk weinig gemeen en met name ontbreken hier (dit geldt voor de geheele groep) de typische lotusvegetaties, die blijkbaar bij de geheele singhasārische dynastie hebben behoord [2]).

Aesthetisch zijn zelfs de schamele resten van het beeld van een hooge bekoring; dat zulks niet van de geheele groep behoeft gezegd te worden, bewijzen een paar Durgā - beelden van kleinere afmetingen, doch ten nauwste verwanten stijl. Een daarvan is eveneens te Koetri gevonden en heeft dezelfde cylinder - tooi als onderdeel van de kroon in het haar [3]). Het beeld is daarom merkwaardig, omdat een der beenen van de godin het lichaam van den stier niet geraakt kan hebben (naar de sporen te oordeelen). Daarmede is ten duidelijkste de *dans*houding gede-

[1]) Zie hierover mijn opmerkingen in Bijdragen 1924 : 289, 290.

[2]) Over het verband tusschen Lara Djonggrang en Kaḍiri zie nader *Goris* in Feestbundel Bat. Genootschap I.

[3]) Inventaris (O. V. 1927: 147): 112a.

monstreerd, die men in deze periode blijkbaar Durgā liet aannemen en die van de middenjavaansche *staande* houding belangrijk afwijkt. Het stuk is veel eenvoudiger van bewerking, ik zou zelfs willen zeggen grover, hetgeen vooral in het ornaat naar voren treedt. Ook hier ontbreekt de asura; de stier is geheel afgeschilferd. Zorgeloos is met de afwerking omgesprongen, aangezien de lijnen, die in de kleedslippen zijn ingekrast en die de plooien daarvan moeten aangeven, bedenkelijk van hun juist beloop afwijken en als door een kinderhand zijn getrokken. Mogelijk zijn zij echter later door ongeoefende handen daarop gesteld. Het derde Durgā-stuk bevindt zich te Pedjeng, doch is belangrijk minder dan de beide vorige stukken en alleen om de vindplaats belangrijk [1]).

Een tegenhanger, naar de belangrijkheid te oordeelen, van het groote koetrische Durgā-beeld vormt een staand mannenbeeld met acht armen en van een bewerking, die het midden houdt tusschen het eerste en tweede der Durgābeelden [2]). Enkele onderdeelen zouden zelfs een vergelijking met het eerste glansrijk kunnen doorstaan. De getande rand van het aureool doet het daarenboven dichter bij het eerste dan het tweede plaatsen hoewel de ornaat-bewerking weer dichter bij die van het tweede staat. De attributen zijn paarsgewijs van voren naar achteren: a. rechts afgebroken, links padma op langen steel over den schouder hangend; b. rechts akṣamālā, links kamaṇḍalu; c. rechts nāga, links afgebroken; d. rechts paraçu, links çangkha. Het is niet onmogelijk, dat de rechterhand van het eerste paar in wara-houding naar beneden was gestrekt, althans naar de sporen te oordeelen. In dat geval is het een voorstelling van den Awalokiteçwara-vorm Amoghapāça en wel de achtarmige, welke ook in tjaṇḍi Djago is afgebeeld. Straks kom ik daar nader op terug [3]).

---

[1]) Inventaris (O. V. 1925 : 161) : 24n.

[2]) Inventaris (O. V. 1927 : 147) : 112b.

[3]) Ik vestig in het byzonder de aandacht op den nāga, die hier de plaats van de pāça inneemt, zoodat wij van een nāgapāça moeten spreken. Voorzoover mij bekend is, is dit het eerste voorbeeld van een dergelijk jonger

De kroon is deerlijk gehavend en kan ons dus niet van dienst zijn bij de stijl-bepaling. Het ornaat is krachtig zonder grofheid en met vaste hand in den steen gehouwen; opvallend zijn daarbij de oor-vleugels, die naar rechts en links op de schouders afhangen. Het ornaat is rijker dan gewoonlijk, aangezien zich behalve de polsringen nog afzonderlijke armbanden halfweg de benedenarmen vertoonen, terwijl de band onder de borst een laag afhangende toempal laat zien, waarvan het ornament echter verloren is gegaan. De beenen zijn met een kain omsloten, die een lotusrozet-patroon draagt, terwijl talrijke banden en slippen over deze kain zijn gedrapeerd; deze slippen zijn eveneens voorzien van partoon-teekeningen. Ook hier ontbreken weder de lotusplanten, die bij het overeenkomstige beeld van tjaṇḍi Djago het singhasārisch karakter aanbrengen. In plaats daarvan nemen wij hier een grooter mate van zuiverheid waar, die onder anderen uitkomt in de sobere weergave der vele armen, zonder hulp van bladornament of anderszins, zooals dat in de singhasārische school gebruikelijk was. In alle opzichten maakt het stuk dan ook den indruk van ouder te zijn, terwijl de weinige stukken, waarvan wij met eenige waarschijnlijkheid weten, dat zij tot de kaḍirische periode behooren, voldoende punten van overeenkomst vertoonen om ons beeld met deze periode in verband te brengen. Waar nu de algemeene stijlindruk, benevens kleine aanduidingen als het getand aureool, de boven den diadeem vrijkomende haartooi, het ornaat, de gevleugelde schelp enz. een verwantschap met de reeds behandelde beelden van de Koetri-groep aannemelijk maakt, zullen wij het stuk voorloopig dus als tot deze groep behoorend aanmerken.

Een ander, ongetwijfeld eveneens tot deze groep te rekenen stuk is een bij de Goa Gadjah aangetroffen beeldgroep van de bud-

---

substituut, dat zich in de plaats heeft gesteld van de oude traditioneele voorstelling. Een beteekenis heeft de slang hier zeker, doch welke? Kan zij betrekking hebben op de afgebeelde persoon? Een afzonderlijke foto laat zien met hoeveel zorg juist dit attribuut is bewerkt. De nāga is daarenboven *vlammend* uitgebeeld.

dhistische Hāritī met zeven kinderen [1]). Dat hier deze figuur en geen andere is gemeend, kan, behalve uit het groote kindertal, nog blijken uit de uitgegroeide daemonentanden, die zij vertoont. Hāritī immers was een bekeerde daemone en deze bekeering heeft blijkbaar aan haar uiterlijk weinig doen veranderen; ook de volslagen open oogen met groote ronde pupillen zijn een duidelijk kenmerk van rākṣasa's en rākṣasī's.

De figuur is op mannen-wijze, *dus tegen de adat in*, gezeten, heeft de rechterhand in wara-houding en omklemt met de linker haar jongste spruit, die aanleiding werd tot hare bekeering. Het wicht voedt zich aan de moederborst. Het ornaat is bijzonder rijk en krachtig gehouwen en vertoont uit de soebĕngs afhangende bloemknopsnoeren (of parelsnoeren, zooals deze nòg voorkomende snoeren van mlaṭi- of kĕnangaknoppen (gombjok) in de iconografie gewoonlijk, doch wel foutief, heeten), welke eigenaardigheid bij enkele beelden der vorige groepen eveneens kon worden opgemerkt. Van den haartooi is de top afgebroken, zoodat niet meer kan worden nagegaan of ook hier de cylinder-tooi in een of anderen vorm voorkwam. Drie kinderen, naar ouderdomsrang verschillend met baadjes en amuletten gesierd, bevinden zich aan haar rechterzijde en drie aan haar linkerzijde; hun houding is levendig, zooals het daemonenkinderen, ook al zijn deze bekeerd, betaamt. Een van hen houdt zelfs een stok of zwaard dreigend boven zich.

Deze groep schijnt op Bali van een groote populariteit te zijn geworden; althans wij zullen spoedig een dergelijk stuk ontmoeten, van weinig geringeren ouderdom en aansluitend aan andere, elders op Bali aangetroffen voorstellingen, die tenslotte tot de heden nog onder den naam van Men Brajoet bekende, in houten beelden uitgebeelde daemonische vrouw met kinderen hebben geleid. Het is zeer zeker een zeldzaamheid, als wij aldus in staat zijn een dergelijke bijzondere voorstelling in haar geschiedenis tot op heden te volgen; bij de behandeling van de

---

[1]) Inventaris (O. V. 1927: 145): 102p. Afgebeeld in O. V. 1923.

volgende groep komen wij dan ook uitvoeriger op een en ander terug.

Tenslotte breng ik het boven (IIIal) reeds behandelde Akṣobhya-beeldje in herinnering, dat om de vindplaats tot deze groep kan behooren.

Hiermede zijn de voornaamste en kenmerkendste stukken van de Koetri-groep opgesomd en rest mij nog eenige nadere pogingen te wagen tot dateering en karakteriseering van deze merkwaardige stijlgroep. Boven merkte ik reeds op, dat het bijzettingsbeeld van Amoghapāça ons moet doen denken aan den singhasārischen tegenhanger uit tjaṇḍi Djago, hoewel ik tevens wees op het ontbreken van de lotusvegetatie, die schijnbaar alle singhasārische en majapahitsche bijzettingsbeelden van hoogen rang kenmerken moest. Ook het groote onderscheid tusschen het ornaat van ons en het djagosche beeld verbiedt ons langer aan een samenhang of verwantschapsmogelijkheid te denken; men lette slechts op het ontbreken van de voor Singhasāri en later zoo typische opwaaiende linten achter het hoofd, op de vlammenrand van het aureool, op de geheel andere wijze van drapeering der kain-slippen en gordeldoeken, om mijn bezwaren te kunnen deelen. Dichter staat het beeld bij Erlangga's portret-figuur van Bĕlahan, hoewel er aanwijzingen zijn te vinden, die dit laatste ouder kunnen doen schijnen. Het dichtst acht ik het echter te staan bij het door With afgebeelde steenen beeld uit Kĕḍiri, dat behalve in den hoofdtooi ook in het ornaat treffende overeenkomsten kan doen opmerken [1]). Waar nu verdere aanwijzingen als schriftsoort en dergelijke ontbreken, geloof ik verantwoord te kunnen zijn deze groep te plaatsen in de voor Java geldende kaḍirische periode, zonder voorloopig daarmede natuurlijk iets naders te willen aangeven omtrent een bepaald onderdeel daarvan. Deze periode loopt, grof getrokken, van het midden der elfde eeuw tot het begin van de dertiende eeuw en beslaat dus ongeveer anderhalve eeuw tijdsruimte. Misschien gelukt het nog eenmaal op grond van gegevens, uit de balische oorkonden de-

[1]) *With*, Java (eerste druk) plaat 144.

zer periode te halen, met zekerheid een bepaalden koning aan te wijzen als behoorende bij dit Amoghapāça-bijzettingsbeeld. Voorloopig zullen wij ons echter met een hypothese tevreden moeten stellen.

Beide groote stukken, de Amoghapāça, zoowel als de Durgā, zijn van een dusdanige rijke bewerking en met een zoo grooten zorg uitgevoerd, daarbij, hetzij wat de voorstelling, hetzij wat de afmetingen betreft zóó bijzonder (en daarenboven het vrouwelijke beeld tegenwoordig nog zóó heilig), dat wij als vanzelf de groote figuren uit hun periode de revue laten passeeren. Voor de Durgā zou de vraag spoedig beantwoord zijn met het noemen van Erlangga's moeder, Mahendradattā, ware het niet, dat er zich twee bezwaren voordeden. Ten eerste dienen wij alle verband tusschen deze persoon en de beelden van den Goenoeng Panoelisan te laten varen, indien wij verband willen gaan leggen met het Koetri-beeld, waarvan de stijl zoo afwijkend is. Ten tweede staat nu eenmaal in de oorkonden vermeld, dat zij is bijgezet te Burwan, hetgeen een op eenigen afstand van Koetri gelegen desa is [1]). Het eerste bezwaar hebben wij reeds boven eenigszins ondervangen, door voor deze Goenoeng-Panoelisan-beelden oudere vorsten te willen zoeken, aan gezien de jaartallen niet gunstig kloppen met die van Erlangga's ouders. Het tweede bezwaar zou slechts kunnen verdwijnen, indien aannemelijk gemaakt kon worden, dat de weliswaar eenigszins buiten de eigenlijke poera van Koetri gelegen Boekit Darma, waarop ons beeld werd gevonden, eenmaal tot de desa Boeroean kan hebben behoord. Waarschijnlijk is zulks natuurlijk wel, zeker echter niet. Merken wij bij het Amoghapāça-beeld op, dat het ornament op het grove af forsch gehouden is, dan zouden wij daarin een typisch balisch kenmerk

[1]) *Krom* spreekt van een Durgā in Boeroean; dit is niet geheel juist, aangezien zich in die desa geen oudheden bevinden (Geschiedenis: 228). De identificatie met Mahendradattā is dus niet zoo vanzelfsprekend als op die plaats wordt voorgesteld. Het daar gegeven stichtingsjaar kan zeer goed juist zijn.

kunnen zien en aldus dit beeld stellen tegenover de sterk javaansche Durgā. Daarmede zou dan òf Udayana's bijzettingsbeeld òf dat van zijn opvolger (geen lid van de Warmmadewa-familie) Dharmmawangçawarddhanamarakatapangkajasthānotunggadewa òf dat van Erlangga zelf in dit Amoghapāça-beeld dienen te worden gezien. Een afzonderlijke bijzetting op Bali van dezen balischen koning over Java zou op zich zelf nog zoo vreemd niet zijn, ware het niet, dat wij geen enkel bewijs hadden voor een dergelijke veronderstelling. Tègen Udayana en vóór den tweeden vorst pleit het voorkomen van een onjavaansche Durgā[1]), terwijl daarenboven de bijzettingsplaats van Udayana (Bañu Wĕka geheeten) bij Baturan moet hebben gelegen [2]). Waar de regeeringsperioden van deze vorsten zóó dicht bij elkaar gelegen zijn, zal het met behulp van stijlcritische kenmerken wel nauwelijks mogelijk blijken hierin te beslissen. De oorkonden kunnen misschien het verlossende woord spreken. Zeker is in ieder geval, dat het beeld voor latere vorsten niet in aanmerking kan

---

[1]) Bij nadere beschouwing lijkt mij de stijlverwantschap tusschen den Amoghapāça en de laatstbedoelde Durgā, die beiden in de poera Poesĕh zijn te vinden (Inv. No. 112 b en a), zoo sterk, dat ik ervoor terugschrik de twee stukken te scheiden. Mijns inziens dienen zij als pedanten beschouwd te worden (men lette op de beneden opwapperende slippen, het gelijke kainpatroon, het gelijke ornament, de gelijke çangkha en meer dergelijke overeenkomsten). Aldus zouden wij de figuur van Udayana kunnen laten vervallen, terwijl de bescheiden afmetingen en minder fraaie tooi van het vrouwelijke beeld een identificatie met Erlangga uitsluit. Blijft dus de Dharmmawangça, die na Udayana en Mahendradattā over Bali moet hebben geregeerd, wie dit dan ook geweest moge zijn. Kan de nāgapāça met hem in verband gebracht worden?

[2]) Ik vestig er hier de aandacht op, dat beide beelden in één desa werden gevonden, wat, indien zij bij de *javaansche* prinses Mahendradattā en den *javaanschen* prins Dharmmawangçawarddhana (uit de familie van den grooten Dharmmawangça?) behoorden, zeer plausibel is. Hoort het Akṣobhya-beeldje dan misschien ook hierbij en moeten wij aan een kaḍirischen tegenhanger denken van den Amoghapāça en Akṣobhya uit den singhasārischen tijd (Wiṣṇuwarddhana en Kṛtanagara)?

komen, aangezien zich onmiddellijk hierop een geheel daarvan verschillende stijl gaat ontwikkelen. Het javaansche invloeden verradende stuk moet tusschen 1011 en ± 1050 vervaardigd zijn [1]).

4. Goenoeng Kawi-groep.

Een min of meer afzonderlijk in de oudbalische periode staande stijlgroep wordt gevormd door de oudheden, welke alle door het voorkomen van het zoogenaamde gefigureerde kaḍiri-schrift worden gekenmerkt en wier verspreiding zich van den Goenoeng Panoelisan tot aan het zuidelijkste gedeelte van ons terrein van onderzoek uitstrekt. Door dit laatste verliest deze groep het plaatselijk karakter, dat men haar overigens zou willen toekennen om haar wonderlijk gering contact met de bij de boven behandelde groepen gebleken stijlontwikkeling. Een der tot deze groep behoorende beelden draagt een jaartal en wel 999 Çaka = 1077 A. D. benevens een korte inscriptie in gefigureerd kaḍirisch schrift [2]). Hierdoor is het mogelijk alle stukken, die hetzelfde schrift dragen, tamelijk nauwkeurig te dateeren en stijlverwante voorwerpen met grooter zekerheid in de balische kunstgeschiedenis in te voegen, dan anders mogelijk zou geweest zijn.

Het bedoelde stuk bevindt zich op den Goenoeng Panoelisan en de inscriptie werd door mij onder No. *GP* 4 besproken. Het dient tot niets deze bespreking hier te herhalen, zoodat ik kan volstaan met daarnaar te verwijzen. Het stuk stelt voor een levensgroot staand beeld op vierkant lotuskussen, met onversierd aureool en tegen een hoog achterstuk, aan de achterzijde waarvan

---

[1]) Zie O. V. 1923: 166. Is het daar genoemde Batoeran het tegenwoordige Batoean bij Soekawati? Het ligt buiten de onderzochte streek, doch dicht genoeg daarbij om daarmede te hebben samengehoord. Zie O. V. 1924: 28.

[2]) Het beeld wordt vermeld in O. V. 1921; 46, waar het jaartal echter nog niet was opgemerkt en de inscriptie ten onrechte gelezen wordt als Bhaṭārī Padma Çrī.

zoowel inscriptie als jaartal voorkomen. Wij hebben waarschijnlijk te doen met een jeugdige vrouwelijke persoon, aangezien de borsten, die bij de balische beelden over het algemeen tamelijk geprononceerd zijn uitgebeeld, hier tot maagdelijke proporties zijn teruggebracht. Een vorstelijke tooi is aangebracht op de sterk krullende haren, die in eveneens krullende lokken op de schouders afhangen [1]). De zeer geschonden diadeem is van opstaande driehoekige tanden voorzien geweest, welke eigenaardigheid wij straks bij de beelden van de volgende periode eveneens zullen opmerken. Bovenop den haartooi treffen wij echter niets aan, wat herinnert aan de cylindervormige versieringen van de vorige stijlgroepen, doch verheft zich een kroon-vormig sieraad, dat in vorm tamelijk dicht staat bij de latere javaansche kronen. Bovenop het juweel in den lotus [2]). Een andere merkwaardigheid, die wij in de middelbalische periode ook zullen aantreffen en wel in sterk overdreven vormen, is de zijdelings uitstaande oorvleugel (soemping). Deze vleugels vinden wij in ouderen tijd

---

[1]) De haren maken den indruk van Buddha-krullen. Hierdoor ontstaat een dergelijk beeld als in de achter-indische kunst te vinden is, waar boven op de krullende haren een cylindervormige versiering is opgericht, welke eigenaardigheid zonder twijfel op den cylinder-haartooi van Zuid-Indie teruggaat. Moeten wij ook hier denken aan Achter-Indie, zooals wij dat reeds voor het bodhisattwa-beeld van de poera Kĕdaängan (Inv. No. 108a) hebben gedaan? Onwaarschijnlijk lijkt mij dit niet, vooral, als wij opmerken, dat het ornament van deze groep zeer sterk afwijkt van het in deze periode gebruikelijke en veel van de achter-indische verfijning laat zien. Nog waarschijnlijker wordt een en ander, als wij opslaan hetgeen *Moens* in T. B. G. 1919: 499 noot 1 opmerkt. Daardoor kan dan tevens blijken, dat het beeld geen godin voorstelt, doch een jeugdige vorstin.

[2]) Ik wijs er hier terloops op, dat dit juweel in den lotus, letterlijk de uitbeelding van de heilige spreuk Ong maṇi padme hung, op de kronen der javaansche wajangs nog steeds voorkomt. De herinnering aan een lotus is daar, evenals op Bali, verdwenen. Op de kĕṭoe, de balische priestermuts, verheft zich eveneens het lingga-juweel in den lotus, thans eenvoudig geheeten poentjak.

alleen bij de Goenoeng Panoelisan-groep en het Amoghapāça-beeld van de Koetri-groep.

De merkwaardigste afwijkingen vertoonen echter de lijfsieraden als kaloeng, middelband, bovenarmbanden en dergelijke. Deze zijn namelijk alle omgeven door een fijnen parelrand en hebben een, in vergelijking tot de overige beelden, zeer fijne bewerking. Ook hun vorm wijkt tamelijk sterk af van hetgeen gewoon is. De rechterhand is in wara-houding naar beneden gestrekt, terwijl de linkerhand ter hoogte van de buik met de palm naar boven horizontaal wordt gehouden. De kain-slippen zijn vele en sierlijk gerangschikt. Het geheele beeld trouwens boeit de aandacht door een ongemeene fijnheid en sierlijkheid.

Wat het stuk kan hebben voorgesteld is onzeker. De niet geheel meer leesbare naam wijst op een bhaṭārī, wat in dezen tijd zoowel op een godin als op een vorstin kan slaan. Mijns inziens is het echter zeker geen godinnebeeld, doch dient het gerangschikt te worden onder de reeks van wijdings- of bijzettingsbeelden van allerlei aard. De nauwkeurig opgegeven datum verplaatst ons tusschen den geheimzinnigen vorst, die zich aanduidt met den term „het jongste kind van" (Anakwungçunira) Erlangga's ouders en den hierop volgenden Çrī Çakalendaki. Het laatste oorkonde-jaar van Erlangga's jongeren broeder is 999 Çaka = 1077 A. D., terwijl het eerste oorkonde-jaar van den opvolger is 1020 Çaka = 1098 A. D. Het zou voor de hand liggen aan te nemen, dat het op ons beeld voorkomende jaartal 999 Çaka = 1077 A. D. dus het bijzettingsjaar zou zijn van de hoofdvrouw van den jongeren broeder van Erlangga, indien wij ook maar bij benadering wisten of er in dien tijd nog andere vorstinnen op Bali kunnen hebben geregeerd en zich in dergelijk fraaie bijzettingsbeelden hebben kunnen laten vereeuwigen. Daarbij komt dan nog, dat er nog twee andere bijzettingsbeelden zijn gevonden van geheel gelijken stijl. Nu is het wel waar, dat men voor dezen tijd reeds rekening kan houden met de mogelijkheid, dat een vorst zich in meerdere beelden kan hebben laten afbeelden, ook al hebben deze beelden alle het kenmerk van bijzettingsbeelden,

doch voorzichtigheid wordt door dezen samenloop toch wel geboden. Bezien wij dan ook eerst de andere stukken.

Samen met het reeds behandelde beeld komt op den Goenoeng Panoelisan een zittend mannenbeeld voor, gelijk getooid als het vorige, doch met opwapperende linten op schouderhoogte en onder de heupen [1]). De handhouding verschilt, aangezien de rechterhand boven de linkerhand wordt gehouden, tot een vuist gevormd, doch met opgeheven duim. Dezelfde mudrā dus als wij bij het zittende mannenbeeld uit de Goenoeng Panoelisan-groep hebben opgemerkt. De middelgordel is veel breeder dan die van het vrouwenbeeld en doet in vorm eenigszins denken aan de sluitgesp der gordels van maleische bruidegoms. De hoofdtooi is geheel gelijk, doch hier hangen geen krullende lokken op de schouders af. Beide beelden hebben ongetwijfeld bij elkaar behoord en men zou willen veronderstellen, dat het zittende mannenbeeld zich tegenover het staande vrouwenbeeld zou hebben bevonden.

In de desa Tampak Siring, op grooten afstand dus van de vindplaats der twee boven behandelde beelden, trof ik vervolgens een staand dubbelbeeld van geheel gelijken stijl en vorm aan, doch kleiner van afmetingen [2]). Hoofdtooi en gelaat is bij beide beelden sterk verminkt. De handhouding verschilt wederom, aangezien beiden, zoowel de vrouwelijke als de rechts van haar staande mannelijke figuur, de rechterhand met opgestoken duim voor de borst houden. Zoozeer komt echter de bewerking en stijl der ver van elkaar verwijderde beelden onderling overeen, dat ik niet aarzel hen met elkaar in nauw verband te brengen en ik mij afvraag of wij hier niet met dezelfde personen te doen hebben. Hetzelfde dus, wat boven bij de behandeling der beelden van de Goenoeng Panoelisan-groep werd afgevraagd. In dit geval komt daar nog iets bij.

Niet ver van de vindplaats van het dubbelbeeld bevindt zich de groep van in de rots gehouwen tjaṇḍis, die sinds de ont-

---

[1]) Afgebeeld in O. V. 1921.

[2]) Inventaris (O. V. 1927: 139): 74c.

dekking in 1921 een terecht verkregen populariteit verwierven [1]). Op deze tjaṇḍis nu bevinden en bevonden zich opschriften in precies hetzelfde schrift als het eerst behandelde beeld van deze groep draagt, zoodat wij, wat tijdsorde betreft, een en ander met elkaar in verband mogen brengen. Hoewel de tjaṇḍis geen eigenlijk jaartal dragen, is toch het daarop gevonden schrift zoo letterlijk hetzelfde als dat van 999 Çaka, dat ik niet schroom hun ontstaan in dezelfde jaren of daaromtrent te plaatsen. Het ligt nu wel voor de hand, bij ontstentenis van andere belangrijke uit dezen tijd stammende beelden, zoowel voor onze beelden als voor de tjaṇḍis te denken aan den broeder van Erlangga en een en ander op te vatten als overblijfsels van zijn plechtige bijzetting. Deze vorst zou dan zoowel in den Goenoeng Kawi als op den Goenoeng Panoelisan zijn bijzettingsplaatsen hebben gehad, wat, in aanmerking genomen wat wij van Java weten, lang niet onwaarschijnlijk is. Maar dan wordt daarmede de Goenoeng Panoelisan en met name de daarop gelegen poera Soekawana tot een bergheiligdom of stamheiligdom, zooals wij heden nog op Bali kunnen aantreffen en zal het niet mogen worden opgevat als een rijkscentrum, dat wij eerder in de tusschen Pakĕrisan en Pĕtanoe gelegen streek moeten veronderstellen. *Vandaar dan ook, dat wij telkens uit de groote perioden vertegenwoordigers der kunstscholen, die in deze streek voorkomen, op dien berg aantreffen.* Iets, waardoor meer teekening en lijn komt in de verwarde gegevens, die uit alle hoeken en gaten schenen te kunnen worden verwacht. Deze perioden zijn dan tevens de typisch-balische.

Om te beginnen de tijd van vóór Udayana, toen de çailendra-periode was uitgewerkt en heel van de javaansche afwijkende stijlprincipes baan braken. Dan die van ná Erlangga (Anakwungçu), als de javaansche invloed door Erlangga's moeder is opgegaan in het balisch karakter en opnieuw dit karakter veld wint. Ten slotte die van de middelbalische periode nà de verovering van Bali door Kṛtanagara en de periode van stilstand, die daarvan het gevolg is. Een en ander lijkt mij niet zonder beteekenis voor

[1]) Inventaris (O. V. 1927 : 140) : 78, 79.

de bepaling van den juisten ontwikkelingsgang van de balische kunst. Kan de door Schwartz overgeleverde naam van de poera: „Koeripan" in dit verband iets zeggen ? [1])

Intusschen is er in de nog resteerende stukken van deze groep nog wel een en ander op te merken, dat misschien een flauw licht op dit vraagstuk kan laten schijnen. Daar is om te beginnen een beeld gevonden in de badplaats bij Tjĕloek, geheel in het Zuiden gelegen, dat door het op de achterzijde voorkomende opschrift in gefigureerd kaḍirischrift tot onderdeel van deze groep wordt gestempeld, terwijl de eigenaardige afwijkende bewerking het daarvan afzonderlijk doet staan en doet aansluiten bij een ander merkwaardig stuk, waarover straks meer [2]). Het beeld vertoont een vrouwenfiguur, die een kruik voor het middel houdt en wier ornaat met het bovengeschetste grootendeels overeenstemt. De kroon echter doet, voorzoover de geschonden toestand dat toestaat, meer aan de Koetri-groep denken, terwijl tevens valt op te merken, dat de bewerking van het ornaat aanmerkelijk grover is dan bij de overige beelden. Kroon en ornaat zouden het stuk in de Koetri-groep doen plaatsen, ware het niet, dat het op de achterzijde aangebrachte schrift zich daartegen verzette. Nu doet de nabijheid van de vindplaats reeds aan de Boekit Darma denken en in zooverre is een sterke overeenkomst met de beelden van deze plaats begrijpelijk. Wat ons echter in het bijzonder interesseeren kan is wel dit, dat aan dit stuk, dat overigens door zijn geschonden en gebroken toestand de aandacht nauwelijks zou verdiend hebben, zoowel eigenaardigheden van de Koetri-groep (kroon, ornaat) als van de de Goenoeng Kawi-groep voorkomen (op de achterzijde aangebrachte kaḍiri-inscriptie). Waar deze inscriptie, zooals de opschriften van den Goenoeng Panoelisan kunnen leeren, waarschijnlijk met den vervaardiger van het stuk samenhangt (zij luidt ḍampu kidul), lijkt het mij tevens uitgesloten, dat deze naam er later op zou zijn aangebracht. Koetri- en Goenoeng Kawi-stijl moeten dus ten nauwste met elkaar verbonden geweest zijn en vrijwel gelijktijdig hebben bestaan; het bijzonder karakter van den laatste

[1]) *Schwartz* in T. B. G. LXIII: 110 vlgg. 124 vlgg.

[2]) Inventaris (O. V. 1927; 149): 121a.

der twee stijlen maakt dit dan ook lang niet onwaarschijnlijk, aangezien deze dus niet zonder meer als een logische ontwikkeling van den eerste behoeft te worden opgevat, doch als variant daarnaast of kort daarna kan hebben gebloeid. Is dit alles het geval, dan wordt de mogelijkheid, dat wij in het Amoghapāça-beeld van de desa Koetri een bijzettingsbeeld van den Dharmmawangça te zien hebben, steeds grooter.

Doch het beeld van de desa Tjĕloek vertoont nog een andere eigenaardigheid. Het heeft namelijk tegen de zijkanten van het achterstuk een welige plantengroei tegen rotsmotieven, terwijl de rand geheel versierd is met een klimmende spiraal-rank. Dit laatste sierstuk nu treffen wij eveneens aan bij een beeld uit Pedjeng, dat wij, afgaande op den stijl van het stuk zelf, geenszins in den tijd van de Goenoeng Kawi-groep zouden willen plaatsen, doch dat door een inscriptie *(ac)* op de achterzijde in 1013 Çaka = 1091 A. D. is te plaatsen [1]). Zoowel door dit eigenaardige ornament op de zijranden van het achterstuk, als door de inscriptie wordt hier dus een verband gelegd. Het beeld stelt voor een staande vrouwenfiguur met vier handen, waarvan de voorhanden voor de buik op elkaar worden gehouden, palm naar boven, terwijl de achterhanden respectievelijk rechts en links voorzien zijn van cāmara en akṣamālā; een Pārwatī-achtige figuur dus en geenszins in overeenstemming met de buddhistische en wiṣṇuitische beelden van deze en de vorige groep. Het beeld is blijkbaar door een ongeoefende hand gehouwen, althans het wekt den schijn als zou de beeldhouwer opzettelijk alle moeilijkheden vermeden hebben. De kain is zoo massaal gehouden als maar mogelijk was en de moeilijke vormen der beenen kon bedekken, opwaaiende linten zijn slechts met gering relief aangegeven en dergelijke meer. Niettemin kan ik mij hierin vergissen, aangezien het ornament op de zijranden waarlijk fraai is gehakt en er dus achter de bedoelde eigenaardigheden een andere reden zou kunnen schuilen. De inscriptie [2]), die zeer slecht

[1]) Inventaris (O. V. 1925: 161): 24b.

[2]) Zie boven inscriptie *ac.*

te lezen is, zal, afgaande op hetgeen dergelijke inscripties op andere beelden ons leeren, het feit en tijdstip vermeld hebben, dat en waarop een bepaalde persoon, hier met den titel mapañji aangeduid, een beeld maakte of deed maken van een bepaalde godheid of overleden persoon. Hier zal wel sprake geweest zijn van het stichten van een bijzettingsbeeld voor de vrouw van den mapañji onder de gedaante van een Pārwatī.

Al even merkwaardig is het volgende stuk, dat, hoewel door een op de rugzijde voorkomende inscriptie *(ab)* ontwijfelbaar in dezen tijd en wel in hetzelfde jaar 1091 thuishoorend, in stijl zoover van de overige beelden der groep afstaat als maar mogelijk kan zijn [1]).

Het is de op een na oudste voorstelling van Hāritī op Bali en knoopt onmiddellijk bij het stuk van Goa Gadjah aan, hoezeer ook de stijl een ouderdomsverschil van minstens eenige eeuwen zou doen vermoeden.

De gelaatstrekken zijn hier mogelijk nog sterker daemonisch, hoewel ik duidelijk zichtbare uitstekende hoektanden niet kon ontdekken. Haar kindertal is geringer, aangezien zich hier slechts vijf kinderen bevinden tegen zeven bij het beeld van den Goa Gadjah uit de Koetri-groep. Duidelijk springt hier echter de phallische trek in het oog, die deze figuur heden op Java in de wajang nog heeft en wel voornamelijk bij den voorsten knaap; een oogenblik zou men zelfs vermoeden met een besnijdenis-figuur te doen te hebben. Van het ornaat der figuur is weinig te zeggen, aangezien bij dit beeld de verweering daarvan al bijzonder ver voortgang heeft gehad. Zonder eenigen twijfel was het grover dan gewoonlijk. Merkwaardig is de versiering van het aureool, dat denken laat aan dat van de Goa Gadjah-spuierbeelden. Wat het beeld echter veel belangrijker maakt, dan het ongetwijfeld fraaier stuk uit de Koetri-groep, is de inscriptie op de achterzijde van het ruggestuk. In de paragraaf over de inscripties werd zij reeds behandeld en zooveel mogelijk vertaald [2]). De moeilijkheid bij de vertaling is gelegen in de beteekenis van het woord winijila-

[1]) Inventaris (O. V. 1925 : 161) : 24a.

[2]) Zie boven inscriptie *ab*.

kĕn, letterlijk „deed naar buiten gebracht worden", wat soms de beteekenis zou kunnen hebben van „baarde" of „deed geboren worden". Met het oog op het groote kindertal, dat afgebeeld is, doch dat niettemin afwijkt van het getal der kinderen van het oudere beeld, lijkt het op het eerste gezicht niet onwaarschijnlijk te denken aan de vastlegging van het feit eener geboorte. Er zijn echter verscheidene zaken, die daartegen bezwaren kunnen doen inbrengen. Om te beginnen is en was hoogstwaarschijnlijk ook in den ouden tijd de geboorte allerminst een belangrijk feit in het leven van den Indonesier, aangezien het nog niet geinitieerde wezen zonder beteekenis voor de gemeenschap mag worden geacht en deze beteekenis dus eerst na de initiatie (besnijdenis of een dergelijke plechtigheid) ontstaat. Het is dus tegen alle opvattingen in om de geboorte door het vervaardigen van een beeld vast te leggen, tenzij misschien het heil van den staat van een bepaalde geboorte afhangt. Dan doet zich het merkwaardige feit voor, dat de moeder den titel Mpu zou dragen, wat toch wel vreemd mag heeten.

Daar komt bij, dat ten eerste het andere beeld uit 1013 Çaka hetzelfde woord winijilakĕn in dezelfde zinsconstructie bezigt, doch geen „geboortebeeld" kan voorstellen, aangezien alles erop wijst, dat hier een bijzettingsbeeld is gemeend, en ten tweede de inscripties van den Goenoeng Panoelisan ook een Mpu aangaven en daarbij vertelden dat deze persoon het beeld had gebeeldhouwd (anatah) [1]). Zoo beschouwd zullen wij in winijilakĕn een synoniem hebben te zien van anatah en moeten vertalen, zooals ik in de noot bij de bespreking der inscriptie de vertaling heb laten luiden [2]). Wat is dan die naam Bhaṭārī Bañu Palaça toch geweest? De naam voor Hāritī, zooals deze thans Men Brajoet luidt en op Java eveneens Men Brajoet? Of een geheel ander wezen: Godin Palaça-water? Of ten slotte toch

[1]) Zie boven inscriptie *GP* 1 en 2.

[2]) Zie de noot bij de behandeling der inscripties *ab* en *ac*. Of moeten wij in het winijilakĕn een synoniem zien van linĕpasakĕn, dus veronderstellen, dat hier de uiteindelijke verlossing (bij het çrāddha) plaats vond door middel van een beeld. Een en ander komt op hetzelfde neer.

een vorstin, die in de gedaante van Hāritī zich een bijzettingsbeeld heeft laten vervaardigen? [1]) Het laatste lijkt mij nog het meest waarschijnlijk. Met dat al is het merkwaardig, dat zoowel het gebruikte schrift als de stijl van het stuk zelf een tijd van vervaardiging zouden doen veronderstellen, die belangrijk jonger moet zijn dan het jaartal aangeeft. Het stuk is dan ook het beste bewijs, dat men in dergelijke min of meer boersche stukken niet altijd jongere stukken dient te zien, doch dat men ruimschoots rekening dient te houden met plaatselijke scholen, waarin, door verwijderd zijn van het cultuurcentrum, oudinheemsche opvattingen duidelijker naar voren treden dan elders [2]).

Ten slotte nog een enkel woord over de twee rākṣasa-figuren met inscripties, waarvan de stijl vrijwel gelijk is, doch de schriftsoort verschilt [3]). Bij het eene stuk vinden wij een gewoon kaḍirisch schrift, bij het andere een gefigureerd schrift als op den Goenoeng Panoelisan en Goenoeng Kawi. De inhoud van beide inscripties *(o* en *v)* is hier van weinig belang, bij de eerste vanwege het ontbreken van de voorname punten en bij de tweede vanwege de onbegrijpelijkheid. Belangrijk zijn de stukken echter eerder om het feit, dat zij het kaḍirische gefigureerde schrift paren aan een ornaat-bewerking, die vrij dicht staat bij die van de volgende stijlperiode, de middelbalische. Daarmede zou een aanduiding te meer gevonden zijn, dat de Koetri-groep niet na, doch inderdaad vóór de Goenoeng Kawi-groep behoort te vallen. En wij dus zullen hebben te veronderstellen, dat de volgende periode reeds in de 12de eeuw is aangevangen.

Naast de beelden levert, zooals gezegd, de Goenoeng Kawi-groep nog andere voortbrengselen van balische kunst op en wel

---

[1]) Ik breng hier in herinnering, dat in de bekende reliefgroepen van het portaal van tjaṇḍi Mĕndoet, waarvan er een Hāritī met hare kinderen voorstelt, eveneens persoonlijkheden zijn gezien. *Moens* in O. V. 1919: 31 vlg.

[2]) Dit geldt natuurlijk ook van het voorgaande beeld uit 1091, waarvoor wij ter vergelijking aanbevelen het beeld uit 1342 A. D., dus twee en een halve eeuw jonger!

[3]) Inventaris (O. V. 1925: 157, 158); 16 af.

de oudste in de rots gehouwen tjaṇḍi's en kluizenaarsverblijven. De meest bekende zijn die van den Goenoeng Kawi zelf, waarnaar de groep haar naam ontving en die reeds meerdere malen een bespreking deelachtig werden. (Zie pag. 13) Dit ontslaat mij van de plicht zulk een bespreking hier te laten volgen, zoodat ik kan volstaan met het aangeven van mijn opvatting omtrent deze merkwaardige werken.

In de eerste plaats dient nagegaan te worden, welke der balische vorsten in aanmerking zou kunnen komen als persoon, wiens bijzettingsplaats in een dier tjaṇḍi's zou kunnen zijn te herkennen. En daarbij kan het antwoord nu niet langer aarzelend wezen: de Anak wungçunira kālih bhaṭārī lumāh i burwan bhaṭāra lumāh ing bañu wka, dat wil zeggen: „De jongste zoon van beiden: de vorstin, die is bijgezet te Burwan en den vorst, die is bijgezet te Bañu Wka."

En met nog weer andere woorden: de jongste broeder van Erlangga.

De conclusie is, het zij hier nog even herhaald, gebaseerd op het volgende. Aan de tjaṇḍis vinden wij een gefigureerd kaḍirisch schrift. Precies ditzelfde schrift treffen wij aan op den Goenoeng Panoelisan, waarbij een jaartal staat, luidende 999 Çaka = 1077 A.D. Aangezien beide schriftsoorten onderling niet in het minst eenige afwijking vertoonen, kan de stichtingsdatum van deze tjaṇḍis onmogelijk ver van 1077 afliggen, ja, zouden wij datzelfde jaar met eenige waarschijnlijkheid over kunnen brengen op de tjaṇḍi: zeggen wij echter dat deze in het laatste kwartaal van de 11de eeuw is gemaakt. De tjaṇḍis zijn verreweg de belangrijkste van hun soort en de grootste van al dergelijke rotsmonumenten in de omgeving, zoodat wij veilig mogen aannemen, dat er een belangrijk vorst ligt begraven. Zoeken wij dus in de rij van uit dien tijd bekende vorsten, dan vinden wij als laatste jaartal voor dien Anak wungçu 999 Çaka (zie IV onder „Geschiedenis") en als eerste van zijn opvolger 1020 Çaka. Bedenken wij daarenboven, dat de door mij onderzochte streek wellicht de Heimat is geweest van Erlangga's familie, dan mag de veronderstelling, dat diens jongste broeder in deze rotstjaṇḍi is bijgezet, zeker niet gewaagd heeten.

Maar, er is niet één tjaṇḍi, doch er zijn er in het geheel negen. Wie kunnen in de andere zijn bijgezet? Zijn ministers en vier hoofdvrouwen, zooals Krom veronderstelt, afgaande op het door hem aan den aanvang der 2de tot en met 5de inscripie gelezen mpu? Maar, is het wel waarschijnlijk, dat ministers tegelijk met hun vorst sterven en zich tegelijk laten bijzetten? Daarenboven, mpu staat er zeker *niet* te lezen; wij zagen reeds, dat de beteekenis van wat er wel staat onbekend moest blijven. Ik geloof dan ook, dat wij gerust mogen veronderstellen, dat in alle acht kleinere tjaṇḍis vrouwen van hoogeren (de vier oostelijke) en vrouwen van lageren rang (de vier westelijke) zijn bijgezet, die deze allerhoogste onderscheiding door hunne bela, hunne „weduwenverbranding" hadden verdiend. Het groote aantal oorkonden, die door dezen vorst zijn uitgevaardigd, groot in vergelijking met wat van zijn voorgangers en opvolgers bekend werd, maakt een grootere belangrijkheid in het algemeen waarschijnlijk en doet deze „luxe"-bijzetting minder onwaarschijnlijk zijn. De sporen der opschriften verzetten zich hier niet tegen.

De mogelijkheid lijkt mij ten slotte niet uitgesloten, dat de *afzonderlijke* rotstjaṇḍi met het opschrift, aanvangende met „rakryān-", de bijzettingstjaṇḍi zou zijn van den *later* gestorven rijksbestuurder.

Over de patapan, de kluizenarij bij de tjaṇḍi's, valt niets nieuws op te merken. Slechts kan betreurd worden, dat men van een rots*klooster* spreekt, hetgeen ten onrechte aan Buddhisme doet denken.

In stijl ten nauwste bij deze rotstjaṇḍis aansluitend bevindt zich zuidelijk daarvan aan de samenvloeiing van Krobokan en Pakĕrisan een dergelijk monument, doch in slechts één exemplaar vertegenwoordigd en geflankeerd door twee kluizenaarsverblijven in gĕdong-vorm in de rots uitgehouwen [1]). Helaas is de profileering slechts zeer gedeeltelijk vast te stellen, doch twijfel kan onmogelijk bestaan aan de groep, waarin dit complex is in te deelen. De later te behandelen en in de middelbalische periode thuishoorende rotstjaṇḍis kenmerken zich alle door het gebruik van

[1]) Inventaris (O. V. 1927: 140): 82.

potten als dakversieringen, terwijl hier evenals bij den Goenoeng Kawi kleine daktempeltjes zijn gebezigd [1]). Een verschil is gelegen in het aanbrengen van een kāla-makara-achtige poortbekroning, geheel verweerd en verminkt, maar in haar beloop nog wel te volgen.

Niettemin is er misschien wel iets te vinden, wat kan doen beslissen inzake een dateering voor of na de rotstjaṇḍis van den Goenoeng Kawi. Dat zou kunnen zijn de onderlinge verhouding tusschen de tempelkop en het tempellichaam. Vergelijken wij namelijk daartoe de tjaṇḍis van den Goenoeng Kawi, van den Krobokan en die van den oever der Kalĕboetan, welke laatste ongetwijfeld tot de middelbalische periode behoort en in de 14de eeuw moet geplaatst worden, dan zien wij dat er een neiging bestaat om de tempelkop hooger en slanker te maken (overigens geheel in overeenstemming met hetgeen op Java valt op te merken). Hierdoor zou ik geneigd zijn aan te nemen, dat de rotstjaṇḍi aan de Krobokan jonger is dan die van den Goenoeng Kawi. Niettemin staat zij dicht bij deze laatsten en, zoo wij ons gedrongen voelen een koning aan te wijzen, die voor deze tjaṇḍi in aanmerking zou kunnen komen, zouden wij zeker niet verder dienen te gaan dan de drie uit de 11de çaka-eeuw bekende vorsten. Een keuze tusschen dezen is uiteraard niet wel mogelijk.

De kluizenaars-verblijven vormen dan weder een schakel met dergelijke nisvormige beschutte plaatsen bij de poera Pĕngoekoer-oekoeran, geheeten Goa Garba en niet ver van Pedjeng

[1]) Deze hoektempeltjes bestaan mijns inziens uit een lingga op een yoni. De vorm der lingga's wordt verklaard door dien der dubbellingga's van den Goenoeng Panoelisan uit 1074 A. D., dus ongeveer denzelfden tijd. Deze hoektempeltjes als schakel te nemen tusschen midden- en oostjavaansche ontwikkelingen der dakornamenten en dakstructuur, zooals *Krom* Inleiding II : 53 doet, lijkt mij niet geheel juist, aangezien zij anders van samenstelling zijn dan die van Midden-Java. De opmerkingen in hun algemeenheid blijven natuurlijk hun waarde behouden, mits men dus niet van de veronderstelling uitgaat, dat de oostjavaansche vormen zijn afgeleid van de middenjavaansche. Zij hebben een eigen geboorte en jeugd gehad

eveneens aan de Pakĕrisan gelegen [1]). Het is een nis, als die van het voorgaande complex en een andere, waarin een pajoeng is uitgehouwen. Beide droegen opschriften, waarvan nu niet zoo heel veel meer is te lezen, doch die verrassen door het zuivere karakter der letters. Het mist namelijk alle krullen, die de elders aangetroffen specimina van dit gefigureerde schrift kenmerken en staat aldus veel dichter bij de Djala-toeṇḍa-letters van Java. Het ligt voor de hand op grond hiervan aan te nemen, dat deze rotskluizenaarsverblijven dan ook ouder zijn dan de tjaṇḍis van den Goenoeng Kawi, hoewel het aantal jaren een open vraag moet blijven. Eigenaardig is de pajoeng-vorm van het noordelijke verblijf en geheimzinnig het teeken daarbovenop [2]). Een in het zuidelijke verblijf gevonden reliefvoorstelling van een gĕṇḍi is bijna middenjavaansch van strenge vormen [3]). Dat deze plaats intusschen veel ouder kan zijn, wordt door de vondsten in de erboven gelegen poera wel waarschijnlijk gemaakt; in ieder geval moet zij in de hindoebalische periode bekend zijn geweest en behoort zij dus tot de oudste heiligdommen van den omtrek.

Hiermede zijn wij aan het eind gekomen van ons overzicht en samenvattende behandeling van deze belangrijke groep en tevens van de geheele oudbalische periode. Wat nu volgt ligt in stijl zoover van deze groepen verwijderd, dat het er slecht mede in één periode is onder te brengen en het veronderstellen van een geheel nieuwe periode wenschelijk maakt: de middelbalische. Wij hebben echter kunnen opmerken, dat de oudbalische periode aanvangt als zuiver balisch van stijl, doch waarschijnlijk tijdens de heerschappij van Erlangga's moeder Mahendradattā duidelijk javaansche invloeden verraadt. Deze laatste zijn zoo sterk, dat zij voor een ieder tastbaar moeten worden geacht, hoewel vergelijkingsmateriaal schaars is toegemeten. De oudheden van Djalatoeṇḍa, Bĕlahan met de poorten, die aan

[1]) Inventaris (O. V. 1927: 141): 85.

[2]) Inventaris (O. V. 1927: 141): 85d. Inscriptie *u*.

[3]) Inventaris (O. V. 1927; 141): 85b.

die van den Goenoeng Kawi gelijkwaardige tempelkopversieringen vertoonen, en enkele kaḍirische beelden kunnen daaromtrent geen twijfel laten. Intusschen lijkt het mij allerminst uitgesloten, dat Bali gedurende dezen tijd van allernauwst contact met Java ook een gevende rol zou hebben gespeeld, naast de nemende, die duidelijk naar voren treedt, en wel tijdens de regeering van Erlangga. Een aanduiding daarvoor kunnen wij misschien bij de nissen van Bĕlahan constateeren. Deze nissen zijn van baksteen opgetrokken. Op Bali zijn dergelijke nissen echter in geheel hetzelfde stijlprincipe uit de rots gehouwen. Het is duidelijk, dat deze laatste methode de oorspronkelijke moet geweest zijn, aangezien de nissen hun bestaansrede vinden in het feit, dat men tjaṇḍis uit de rots wilde houwen en blijkbaar er tegen opzag de geheele rotswand weg te hakken en tot op den achtergrond dier tjaṇḍis te verwijderen, opdat deze laatsten vrij zouden komen te staan. De gebouwde Bĕlahan-nissen zijn dus niet anders dan een would-be toepassing van een balisch principe; balisch, omdat, voorzoover mij bekend is, deze methode op Java niet verder voorkomt [1]). Men heeft „balisch" willen doen en nissen van balischen vorm willen maken, doch wachtte zich wel dit in de harde rots der javaansche bergen te verwerkelijken. De moeilijkheid werd aldus opgelost, dat men de nissen uit baksteen tegen den rotswand aanbouwde. Is dit inderdaad het geval, dan zouden ook andere balische trekken moeten worden verwacht en staat het nog te bezien in hoeverre de eigenaardige plotselinge afwijking van de oudste oostjavaansche kunst ten opzichte van de jongste middenjavaansche (Djala toeṇḍa tegenover de een halve eeuw oudere Lara Djonggrang-kunst) terug kan gaan op import van balische principes en opvattingen, die dan tevens verklaren, waarom daarbij het indonesisch karakter zoo plotseling en sterk naar voren treedt om eerst later in reëele botsing te komen met de oude middenjavaansche (of beter uitgedrukt: oud-oostjavaan-

[1]) In 1928 ontdekte ik ten Z. van den Goa Gadjah een dergelijke nis uit de hindoebalische periode, wat op een hoogen ouderdom van dit gebruik wijst (Noot van 1928).

sche) tradities van Badoet, Goenoeng Gangsir en Pamotan. De geheele vóór-Erlangga-periode op Java is nog steeds in een geheimzinnig duister gehuld en het ziet er niet naar uit, dat dit duister spoedig zal worden opgeklaard. Onze Goenoeng Kawi-groep en de daaraan voorafgaande groepen der oudbalische periode kunnen omtrent deze lacune misschien veel leeren. Nieuwe vondsten, doch vooral nauwkeurige vergelijkingen met een volledig javaansch foto-materiaal (wat mij hier niet ten dienste staat) kunnen hierbij onschatbare diensten bewijzen.

c. Periode van de 13-14e eeuw.
(Middelbalische periode)

Van alle oudheden op Bali zijn het die van deze groep geweest, die het minst de belangstelling der onderzoekers hebben getrokken, omdat zij het verst verwijderd waren van eenigen javaanschen stijl en er dus het minst licht van was te verwachten over problemen, die met de javaansche kunst samenhingen. Men placht de stukken uit deze periode samen te vatten onder de betiteling van laat-majapahitsch om ze daarmede te rangschikken onder die onbegrepen en onbeminde groep van oudheden, die het verval van dit machtige rijk zou hebben begeleid en ingeluid. Iets dergelijks zou men van deze beelden ook ten opzichte van hunne rol in de balische geschiedenis kunnen beweren; ook daar houdt het zelfstandige en slechts bij tusschenpozen van Java afhankelijke balische rijk op kort na de periode, waaruit zij stammen en zij vormen de laatste overblijfselen van een belangrijk balisch centrum, welks geschiedenis terugreikt tot in den tijd van de middenjavaansche vorsten. Zoo onbelangrijk als zij echter mogen zijn vanuit dit standpunt bezien, zoo belangrijk zijn zij voor de wordingsgeschiedenis van de huidige balische kunst en als zoodanig verdienen zij in een behandeling van balische kunsten een belangrijke plaats. De dateering van deze geheele groep hangt van een enkel jaartal af en dat nog wel een sĕngkala in woorden, die echter wel geen andere verklaring toelaat, dan die

hieronder gegeven wordt [1]). Dat jaartal luidt 1264 Çaka = 1342 A. D. en verplaatst ons dus voor Java in den tijd van de Regentes en wel juist een jaar vóór de verovering van Bali door javaansche troepen. Het is ook het jaar vóór dat van den berlijnschen Mañjuçrī, wat, vooral met het oog op het verschil in stijl, vreemd in de ooren mag klinken.

Een tweede jaartal is gevonden op een miniatuurtjaṇḍi, doch kan ons in kunsthistorisch opzicht weinig leeren [2]). Een derde, No. *GP* 5, bevestigt de dateering van deze periode. Het beeld vertoont denzelfden stijl en het jaar moet tusschen 1328 en 1338 liggen [3]). Het is natuurlijk een onmogelijkheid bij een kunst, die zoo weinig samenhang vertoont met de javaansche en zulke zelfstandige vormen heeft aangenomen, op grond van één jaartal nadere indeelingen in groepen van historische volgorde te ontwerpen en zoo zie ik mij genoodzaakt voor deze periode verdere dateeringspogingen op te geven of tot het uiterste te beperken. In de plaats daarvan zullen wij beter doen, de voorwerpen naar soort en aard te rangschikken en geraken wij aldus doende tot een zevental groepen: 1. de bijzettingsbeelden, 2. de caturkāya's, 3. de beelden van poera Kĕbo Edan, 4. het vat van Pedjeng, 5. de Soekoeh-groep, 6. de reliefs van Jeh Poeloe en ten slotte 7. de tjaṇḍi's. De exemplaren zijn van het uiterste Noorden (Goenoeng Panoelisan) verspreid tot het uiterste Zuiden. Zij beslaan verreweg het grootste percentage der vondsten buiten Pedjeng.

1. De bijzettingsbeelden.

Het voornaamste stuk van deze groep is het reeds boven vermelde bijzettingsbeeld van een vrouwelijk persoon, aan de linkerzijde tegen het achterstuk voorzien van een sĕngkala, luidende:

---

[1]) Inventaris (O. V. 1925 . 151): 1aa. Inscriptie *af*.

[2]) Inventaris (O. V. 1927: 142): 89c.

[3]) Deze inscriptie is blijkbaar aan de aandacht van de bezoekers in 1921 ontsnapt; het beeld, op welks achterzijde zij zich bevindt, is zeer geschonden en bevindt zich geheel achterin een duistere gĕdong.

I çaka kṛtta raṣa tingal ing wong 1264 Ç. = 1342 A. D [1]). De stijl is merkwaardig, de houding absoluut frontaal. Het aureool heeft niet langer een ronden of ovalen vorm, doch is van boven afgeplat. De kain is van breede banden voorzien, die horizontaal om de beenen gewikkeld zijn, eenigszins op de wijze der mummies, juist zooals wij dat bij het beeld van 1091 reeds zagen (III b 4). Het ornaat is van een robuust en krachtig gehouwen ornament. De borsten zijn eenigszins hypertrooph, de handen en voeten grof en boersch. Het gelaat is zeer krachtig geteekend en typisch, met forschen mond en doordringende oogen. Links en rechts houdt het beeld een voorwerp in de handen, dat een lotusknop zou kunnen voorstellen, doch even goed een of andere half van de schil ontdane vrucht. Het merkwaardigste en voor de geheele stijlperiode typeerende is de hoofdtooi, die bestaat uit een terrasgewijs opgebouwde versiering van kransen lotusbladen, zooals vooral door vergelijking met andere exemplaren van deze groep duidelijk wordt. Men zou dus kunnen spreken van een lotuskroon. Tot den hoofdtooi behoort verder links en rechts een sterk uitgegroeid vleugelsieraad, zooals wij bij de beelden van de Goenoeng Panoelisan-groep reeds konden constateeren, doch daar in veel eenvoudiger vorm.

Aangezien deze eigenaardige hooftooi het kenmerk is van bijna alle beelden van deze periode en, behalve dan de vleugelvormige oorsieraden, naar mijn meening geen oorsprong vindt in vroegere kroonvormen, zoowel van Bali als van Java, is het zaak hier wat omzichtiger te werk te gaan en eens na te speuren of en in hoeverre een dergelijke versiering elders voorkomt. Het lijkt mij dan niet onmogelijk, dat wij als parallel hebben aan te zien de hoofd bekroning, die in een bepaalden tijd in Achter-Indië gebruikelijk is geweest en boven een van vele punten voorzienen diadeem een terrassenvormigen tooi vertoont. Ik breng daarbij dadelijk in herinnering, dat wij een overeenkomst met Achter-Indië reeds eerder meenden te moeten constateeren,

---

[1]) Inscriptie *af*.

hetgeen iets van de mogelijke toevalligheid der overeenkomst kan afdoen [1]).

Het beeld stelt ons overigens voor een dergelijk probleem als de oudste beelden van den Goenoeng Panoelisan. Hier zoowel als daar treffen wij een stijl en schriftsoort aan, die wij, indien op Java gevonden, ongetwijfeld in een veel jongeren tijd zouden dateeren. Beide keeren dus schijnt Bali de ontwikkeling *voor* te zijn geweest. Mijns inziens echter vormen deze eigenaardigheden een nieuw bewijs voor de juistheid van de opvatting, dat de late oostjavaansche stijlen niet zonder meer uit hun voorgangers in historischen zin kunnen of mogen worden verklaard en afgeleid; aldus te werk gaande en een geregelde degeneratie der kunstidealen aannemend, zal men over de hier gegeven verschijnselen moeten struikelen. Neemt men echter aan, dat deze degeneratie in werkelijkheid is een naar voren dringen van indonesische eigenschappen en voorstellingen, dan kan niets verwonderlijks in dat voor-zijn van Bali op Java meer gevonden worden. Immers, dan wil dit niet meer zeggen, dan dat op Bali deze indonesische voorstellingswereld den strijd met de hindoetraditie eerder heeft gewonnen dan zij dit op Java kon doen. Het behandelde beeld is dan ook in dit opzicht hoogst belangrijk te noemen en bijzonder leerzaam voor hen, die een ongestoorden ontwikkelingsgang der hindoejavaansche kunst langs alle stations zouden willen aannemen; het mag, naar ik meen,

[1]) Namelijk bij het beeld van Inventaris (O. V. 1927: 146): 108a. Voorbeelden van dergelijke kroonversiering uit Achter-Indie kan men in elk werk over die streek vinden: het is de periode, die voor Siam als die van Lavapurī geldt (Extrême Asie 1927: 37, 39, waar misschien het ontstaan uit de uṣṇīṣa kan worden geconstateerd). Dat deze lotuskroon iets met voorvadercultus te doen heeft, lijkt mij niet uitgesloten, waar wij immers op Java den lotus reeds als specifiek bijzettingssymbool in de handen van vorstenbeelden zagen. Het schijnt mij toe, dat een grondig onderzoek hier geheel nieuwe gebieden kan ontginnen.

Hier zij nog opgemerkt dat een der in 1928 in Blahbatoe aangetroffen bronzen beeldjes (Foto O. D. 9333) behalve in kroon en kleeding ook in gelaatsbouw zeer sterk aan Achter-Indië doet denken, o. a. door het hooge voorhoofd. Het stuk hoort in de middelbalische periode thuis.

opgevat worden als een duidelijke waarschuwing zich hierin niet te zeer door jaartallen te laten leiden [1]).

Wat intusschen de vruchtvormige voorwerpen betreft, die de vorstin in de handen houdt, daaromtrent is het niet zoo gemakkelijk ons een duidelijke voorstelling te maken. Dat zij op een of andere wijze samen moeten hangen met het karakter van bijzettingsbeeld, is zeker en wellicht zullen wij ze uit een lotusknop ontstaan moeten denken [2]). Zij zijn echter ongetwijfeld iets anders; wat, dat ontgaat mij vooralsnog.

Welke figuur uit de oudbalische geschiedenis kan hier nu zijn afgebeeld? In 1342 regeerde wellicht de Aṣṭāsuraratnabumibantĕn van de oorkonde van 1337 (1259 Çaka), opvolger van Walajayakṛtaningrat, welke laatste van zichzelf zegt, dat hij regeerde „kālih ibunira pāduka tārā Çrī Mahāguru", dat wil zeggen met zijn moedervoorgangster. Deze was in 1328 nog niet gestorven en kan dus zeer goed eenige jaren later zijn overleden. Waar nu het onderhavige beeld in vele opzichten in grootte en bewerking boven de andere uitsteekt, lijkt het mij niet onwaarschijnlijk, dat wij hier een bijzettingsbeeld voor ons hebben van deze Çrī Mahāguru; zekerheid is daaromtrent echter niet te verschaffen. Het jaar 1342 kan mogelijk haar çāddha-jaar zijn geweest, zoodat zij in 1330 zou zijn gestorven [3]).

Het gaat niet aan de tientallen beelden van denzelfden stijl, waarvan enkele tezamen met het boven behandelde stuk in de Poera Panataran te Pedjeng voorkomen, afzonderlijk te behandelen. Dat zou neerkomen op eindelooze herhalingen. De meeste gelijken zoo sterk op het eerste stuk, dat zij voor pendanten zouden kunnen

---

[1]) Zie ook hetgeen boven in een noot werd opgemerkt naar aanleiding van de behandeling der oudste Panoelisan-beelden.

[2]) Zie vooral hetgeen *Moens* terzake opmerkt in T. B. G. 1919: 493 vlg., met name pag. 498 vlg. en 499 noot 1.

[3]) Indien in Nāgarakṛtāgama Zang 64: 5c gedoeld wordt op een bijzettingsbeeld, mogen wij aannemen, dat de bijzetting dus eerst 12 jaar na den dood plaats vond. Trouwens, de speciale behandeling van de bijzettingstempel van de Koningin-Moeder na de beschrijving van het çrāddhafeest wijst eveneens in die richting.

worden gehouden. Enkele hebben de vruchtvormige voorwerpen in de handen, andere een duidelijke lotusbloem. Bij een paar exemplaren kon een majapahit-stralenkrans worden geconstateerd, die zich achter langs den omtrek van het beeld tegen het achterstuk bevindt; op eenig verband met de kunst van Majapahit kan dit niet wijzen, doch wel op familiebanden tusschen de beide vorstenhuizen. Soms zijn het plotseling priester- of kluizenaarfiguren, die blijkens onderdeelen van hun tooi of hunne bewerking in deze periode kunnen worden gerangschikt. Zittende figuren zijn zeldzaam, doch niettemin aanwezig [1]). Ook Gaṇeça is vertegenwoordigd en wel in staanden vorm, terwijl rākṣasas hun krullenhaartooi hebben moeten verwisselen voor de bloembladen-kroon. Bij alle stukken is de stijl onmiskenbaar en duidelijk te herkennen, hetzij aan de krachtige spiralen van het ornament, hetzij aan de kroon, hetzij aan de eigenaardige mummie-achtige beenbedekking. De meeste en grootste van deze beelden zijn aangetroffen in Pedjeng, eenige op den Goenoeng Panoelisan en weinige in Bĕdoeloe. In de laatste plaats moet zich een tjaṇḍi-achtig bouwwerk bevonden hebben, waaraan de bekende trits Guru, Gaṇeça en Durgā was opge-

[1]) Men zie de fotos O. D. 5662-5668, 5673, 8653-8655, 8669, 8714, 8715, 8720-8722. Fotos 8653-8655 vertoonen een merkwaardig dubbelbeeld, waarbij zich aan de voorzijde een staande en aan de achterzijde een zittende vierarmige figuur bevindt, waarvan de laatste misschien vrouwelijk is. Fotos 5673 en 8669 demonstreeren ten duidelijkste de stijlsamenhoorigheid van Pedjeng en Bĕdoeloe. De daarop verbeelde Gaṇeça's zijn bijna als pendanten op te vatten. Bij den Guru van 8669 is de akṣamālā tot een armbandmotief geworden. Demonstratief is No. 8714, waarop een staand mannenbeeld van de poera Pĕngoekoer-oekoeran is afgebeeld, waarvan het ornaat geheel afwijkt van alles wat men gewoon is op dit gebied te aanschouwen. Het stuk lijkt mij zeker niet jonger dan de andere stukken; kan het in den tijd van Jayapangus vallen en dezen vorst of een van zijn opvolgers, die in Dharmma hañar (= Pĕngoekoer-oekoeran) zijn bijgezet, voorstellen? De stijl staat te zeer afzonderlijk, dan dat ik het stuk als schakel in de ontwikkeling zou kunnen bezigen. De beelden met een majapahitschen stralenkrans vindt men op foto 5663. Javaansch van stijl zijn zij echter geenszins.

steld, althans deze drie beelden zijn aldaar aangetroffen en behooren blijkbaar bij elkaar.

Tot welke consequenties de barok aandoende stijl dezer beelden kan leiden, vermag een beeld uit de desa Koetri duidelijk te maken [1]). Daar hebben zich de vleugelvormige oorversieringen, in de huidige balische kunst bekend onder den naam van ron-ronan, dus blad-versiering, tot een woud van krullen en bladwerk vervormd, dat de figuur geheel doet overgaan in het achterstuk; een neiging. die wij ook òp Java bij de latere en laatste beelden van Majapahit kunnen aantreffen [2]). Zij, die sommige der tegenwoordige houtsnijwerkstukken van Zuid-Bali eens nauwkeurig bezien, kunnen zonder moeite dit voorbeeld, zij het dan ook in eenvoudiger vorm, terugvinden. Hier lijkt het begraven onder het ornament en is het alsof elk onderdeel daarvan door een groeiziekte is aangetast; daarvan schijnt men later toch te zijn teruggekomen. Het stuk is ongetwijfeld jonger dan de overige exemplaren, doch de ware datum kan op geen stukken na worden aangegeven; zijn waarde is voornamelijk gelegen in het feit, dat het een overgangstuk kan worden genoemd tusschen de middel- en nieuwbalische periode.

Tot de groep der bijzettingsbeelden behooren voorzeker ook de verschillende bronzen en houten beelden, die in diverse poeras worden bewaard en als hoogheilig gelden. Duidelijke godenbeelden zijn het geen van alle; handhouding en stijl wijzen op het tegendeel. Zij zijn als het ware verkleiningen van de steenen beelden en hebben met alle verkleiningen gemeen, dat zij de kenmerkende eigenschappen tevens verscherpt weergeven. Een

---

[1]) Inventaris (O. V. 1927: 147): 113c.

[2]) Kan het feit, dat in den jongeren tijd de lotus en in het algemeen het bloem- of blad-achtige zoo sterk bij deze beeiden op den voorgrond treedt en misschien, zooals ik boven reeds opmerkte, aanleiding gaf tot het ontstaan van de lotuskroon, zijn oorzaak vinden in de puṣpaçarīra, die bij het çrāddha een zoo groote rol speelt? (Nāgarakṛtāgama Zang 64: 5, 67:2, *Scholte* in Handelingen 1ste congres v. d. Taal-, Land- en Volkenkunde van Java, Solo 1919: 47 vlg., in het byzonder 55 vlg., 64 vlg.)

blik op deze beeldjes, welke mij in 1928 o. a. in Blahbatoe getoond werden (op bevel van het Binnenlandsch Bestuur, dat vreesde voor ontvreemding door toeristen, was hunne aanwezigheid tevoren geheim gehouden), kan het type voorgoed doen kennen. In een der volgende Mededeelingen van de Kirtya hoop ik er nader op terug te komen; verhelderend werken zij overigens niet op ons inzicht in deze stijlperiode. Houten exemplaren worden in Blahbatoe en Sĕlat bewaard; zij zijn echter zoo verweerd en aangegeten door de mieren, dat zij geen beteekenis van eenig belang meer hebben.

Hoewel enkele details als de kains, de hoofdtooi en dergelijke, natuurlijk uit andere oorzaken zijn te verklaren, is het toch duidelijk, dat het eigenaardig karakter van deze stijlperiode teweeg gebracht wordt door een specifiek balische inslag. Meerdere schrijvers en onderzoekers hebben in het levende Bali als voornaamste onderscheid met Java de meerdere levensdurf, de grootere en primitievere fantasie aangewezen. Zonder dadelijk tot grofheid over te hellen, vinden wij deze kenmerken blijkbaar reeds in ouden tijd terug en de neiging tot woeste barok, die den huidigen Balier tot zijn romantische, losse en zwierige tooi heeft gebracht, heeft hem blijkbaar van ouds af een van Java afzonderlijken weg opgedreven. Zoodra dan ook de banden met dit eiland losser worden, ziet hij kans geheel zijn eigen weg te gaan en het resultaat daarvan hebben wij in het bovenstaande kennen geleerd. De nu volgende groepen zullen datzelfde laten zien.

2. De caturkāya's.

Een afzonderlijke groep zou gevormd kunnen worden door de beelden, die viermaal eenzelfde figuur, naar de vier windstreken gericht, vertoonen en die ik daarom caturkāya's heb gedoopt. Het belangrijkste stuk van deze groep is de zoogenaamde Tjatoermoeka of Brahma van Pedjeng, een der beelden, die vóór mijn bezoeken aan die desa reeds waren gefotografeerd, hoewel daardoor blijkbaar algemeene bekendheid niet was uit-

gewerkt [1]). Kroon en ornaat doen het stuk onmiddellijk in deze periode plaatsen. Het is een bijzonder fraaie viervoudige mannenfiguur, waarvan telkens de handen tot een sĕmbah voor de borst zijn samengevouwen, terwijl twee andere ter hoogte van de schouders attributen dragen. Het is helaas niet overal even duidelijk welke attributen bedoeld zijn, doch wij kunnen, afgaande op hetgeen aanwezig is, concludeeren, dat oorspronkelijk elk der vier figuren een boek (pustaka) in de rechterachterhand en een schelp (çangkha) in de linkerdito hield. Een en ander klopt niet erg met de figuur van Brahman, wat nog minder wordt, als wij ons realiseeren dat het niet is een beeld met vier hoofden (caturmukha), doch met vier lichamen (caturkāya), en dat voorts elk der gelaten een derde oog bezit. Het heeft er allen schijn van als zou de Balier hier een naar de vier windstreken gerichte Çiwa-Brahman-Wiṣṇu-combinatie op het oog hebben gehad, waarbij de kenmerkende attributen in een driehoek liggen met het derde oog als top, het boek als rechter- en de schelp als linker-basishoek. De hoogere positie van Çiwa is daarbij overeenkomstig de huidige balische opvattingen, terwijl ook de rechtsche (= zuidelijke) plaatsing van het boek (= Brahman) en de linksche (= noordelijke) van de schelp (= Wiṣṇu) volkomen kloppen met de nog bestaande systemen. Ik mag niet vergeten te zeggen, dat de huidige Balier in het beeld een Batara Brahma ziet en dus blijkbaar dezen viervoudigen vorm der trimūrti niet meer in uitbeelding kent. Helaas is het onderste gedeelte van het zeer fraaie stuk verdwenen, zoodat wij het niet meer in zijn volle glorie kunnen bewonderen. Van welke persoon dit het çrāddha-beeld zal zijn geweest, is niet meer na te gaan. Onmiddellijk sluit hierbij een reeks van viervoudige beelden aan van belangrijk kleiner formaat en verspreid over heel het onderzochte gebied. Meestal staan deze op vier gevleugelde gaṇa's, zoodat het niet is uitgesloten, dat de onvolledige toestand van het groote stuk is te wijten aan het feit, dat het evenals enkele kleinere geen eigenlijke beenen heeft gehad, doch eerst bij de

[1]) Inventaris (O. V. 1925 : 150) : 1a.

knieen boven de vleugels der gaṇa's uitstak. De attributen verschillen echter vaak; wajra en cakra schijnen er bij een exemplaar in de poera Poesĕr ing Djagat bijgekomen te zijn [1]). Elders (Bloesoeng), houden de achterhanden in het geheel geen attributen vast, doch zijn zij tot vuisten gesloten, waarboven magische vlammotieven verschijnen [2]). De handhouding is bij dit stuk ook anders, aangezien zij niet langer een sĕmbah maakt, doch van andere samenstelling is: van de tegen de borst gehouden rechterhand valt een akṣamālā neer, die in de geopende linkerhand voor de buik wordt opgevangen. De dragers zijn in beide gevallen gevleugelde gaṇa's met sterk garuḍa-karakter; in het eerste geval dragen zij de voeten van het beeld op de handen, in het tweede geval houden zij met die handen de vleugels vast.

Stijlkundig is een zeer merkwaardig stuk van belang, dat ik in de desa Tampak Siring ontdekte en dat een formule is geworden van de uitgewerkte stukken van zooeven [3]). Tooi en ornaat zijn tot een minimum beperkt, terwijl de gelaatstrekken korwarachtig streng en hoekig zijn. Voorwaar een schoon voorbeeld van de uiterste indonesianisatie en nauw verwant geworden aan doodenpalen en korwars [4]).

Tegenover dit zeer jonge (?) stuk wil ik dan nog even plaatsen een waarschijnlijk veel ouder stuk van zeer kleine afmetingen, waar niet drie staande goden, doch vier zittende vrouwelijke figuren werden aangetroffen en dat in bewerking, niettegenstaande de zeer verweerde toestand, toch een hoogen ouderdom (misschien de çailendra-groep) kan verraden [5]). Dit stuk, tezamen met de vier buddha-figuren op het ronde steenblok [6]), lijken

---

[1]) Inventaris (O. V. 1925 : 159) : 17w.

[2]) Inventaris (O. V. 1927 : 139) : 73.

[3]) Inventaris (O. V. 1927 : 139) ; 74a.

[4]) Zie voor het verband tusschen çrāddha-beelden, doodenpalen en korwars mijn opmerkingen in Djawa 1927 : 177 vlgg.

[5]) Inventaris (O. V. 1925 : 163) : 35(f).

[6]) Inventaris (O. V. 1925 : 163) : 32a. Zie boven bij de behandeling van de hindoebalische periode.

mij de oudste schakels in een ontwikkeling, die op Bali blijkbaar tot een bijzonder geliefd motief heeft geleid [1]).

Niet altijd is deze ontwikkeling echter langs de officieele banen gegaan en naast de çānta-vormen komen ook krodha-vormen voor.

Een schoon voorbeeld daarvan, helaas onfotografeerbaar, doordat het niet uit de smalle deur van zijn behuizing kan, bevindt zich eveneens te Pedjeng en wel in de poera Poesĕr ing Djagat [2]).

Het is een in dansende houding staande mannenfiguur met hoog opgetasten haartooi van woeste krullen [3]). De oogen staan daemonisch wijd en rond open. Om de enkels winden zich slangen en de kain heeft een poleng-patroon. In de rechterhanden houden de vier figuren een wajra-staf en in de linkerhanden een schelp (çangkha). Het merkwaardigste is echter, dat van onder de kleedslippen, die door de dans heen en weer slingeren, een naar links buigende phallus te voorschijn komt, voorzien van twee ronde kogels vlak onder de glans peneris (of liever „boven", daar de penis niet in erectione is uitgebeeld). In dezelfde poera bevindt zich nog een manshooge phallus, doch met drie van zulke kogels, terwijl een reusachtige vulva daarneven ligt [4]). Ik behoef hierbij zeker niet te herinneren aan den phallus van Soekoeh, die echter vier kogels telde.

Voorwaar een merkwaardig stuk en waard er iets langer bij stil te blijven staan.

De poleng en de slangen als enkelbanden doen de gedachten onmiddellijk naar Bhīma uitgaan. Immers, èn Bhīma èn Hanumat, beiden zonen van den „adem"god Wāyu, dragen deze kenmerken getrouw. Een derde kenmerk, de pañcanakha, de lange

---

[1]) Ook het onder III d behandelde stuk 7a, de lingga met zestien godenbusten zal tot deze categorie behoord hebben.

[2]) Inventaris (O. V. 1925 : 158) : 17a.

[3]) Misschien dient er de oudste vorm van de wajang-gĕloeng in gezien te worden; er bevindt zich namelijk een afzonderlijk klein kuifje vóór den eigenlijken haartooi (gĕloeng tjĕṇṭoeng?).

[4]) Inventaris (O. V. 1925 : 158) : 17gh.

duimnagel, heb ik aan het beeld niet terug kunnen vinden, doch behoeft vorstrekt niet ontbroken te hebben, aangezien ten eerste de plaats, waar het beeld staat, donker is en de groote heiligheid van het stuk verbiedt het te verwijderen of aanmerkelijk te verplaatsen en ten tweede de verweerde toestand der handen uitsluitsel uitsluit. Zoo zouden wij moeten veronderstellen, dat wij hier dus weder een andere caturkāya voor ons hebben en wel van Bhīma. Naar men weet is deze nog steeds op Bali, doch ook op Java een geliefd onderwerp voor magische speculaties en is zijn beteekenis van levensadem (aan den wind moeten wij hier wel niet denken) voor den huidigen Balier uiterst groot. Het komt mij dan ook voor, dat dit beeld misschien in staat zal zijn enkele onduidelijke punten op te helderen, al zal ik mij er wel voor wachten mij thans reeds op dit glibberige mystieke pad te begeven. Als echter ooit de archaeologie de hand reiken kan aan de studie der bij het volk levende voorstellingen op magisch-mystisch gebied, dan is het zeker wel hier [1]).

Door dit beeld wordt voorts duidelijk, dat de vier-vorm van de beelden dezer groep niet anders is dan een bepaald aspect van onverschillig welke goden, misschien, zooals wij zagen, door de vier-buddha-groep in het leven geroepen (welke groep ook niet anders is dan een viervoudig aspect van het buddhawezen) en verder ontwikkeld in verschillende richtingen. Het mag ons niet verwonderen naast de çānta-vormen daarvan ook krodha-vormen aan te treffen, aangezien reeds in de oudste balische sanskrit-oorkonden sprake was van tooverij en de Durgābeelden uit latere perioden in wezen niet anders zijn dan eveneens zulke krodha-vormen van Çiwa's çakti. Wat daarbij echter opvalt is ten eerste de merkwaardige ālīḍha-houding dezer figuren, die wel degelijk zal samenhangen met dergelijke houdingen der

[1]) Vgl. *Goris* in Djawa 1927 : 110 vlg. Het is uiterst gewenscht, dat deze soort literatuur meer bekendheid verkrijgt, waartoe uitvoeriger inhoudsopgaven of zelfs vertalingen dienen kunnen, teneinde de herkomst en tijd van opbloei dezer vereeringspractijken na te kunnen gaan. De bestaande gegevens zijn uiterst schaarsch en daarenboven uitsluitend philologisch georienteerd.

indische en tibetaansche buddhistische beelden, aangezien de latere danshoudingen geheel anders zijn en door de huidige balische togogs kunnen worden gedemonstreerd; ten tweede het duidelijk naar voren tredende phallisme. Het behoeft wel weinig betoog, om aannemelijk te maken dat juist in deze twee eigenaardigheden het oudinheemsch karakter vrij spel heeft gekregen en onbeschroomd naar voren treedt.

In een studie als de onderhavige kan ik natuurlijk op elk der daarin ter sprake komende eigenaardigheden niet te diep ingaan, maar, hoewel ik dus een diepergaande behandeling van dit phallisme uit moet stellen tot tijd en wijle ik in de gelegenheid zal zijn de oudheden van Soekoeh te behandelen, moet ik hier toch wijzen op een enkel feit, dat een en ander misschien voorloopig kan verduidelijken.

Men zou geneigd zijn bij de eigenaardige kogels, die ten getale van twee, drie en vier zich onder de glans peneris bevinden en zeer klaarblijkelijk niet als behoorende tot het scrotum moeten worden opgevat, te denken aan sommige gebruiken in den Archipel, welke een deformatie van de glans ten doel hebben, teneinde te geraken tot een hoogeren effectus bij den coitus of om andere, magische redenen. Zoo kent men in het bijzonder het gebruik om de glans te doorboren en in het aldus ontstane kanaal een staafje te steken, dat aan weerszijden wordt voorzien van een sluitstuk in den vorm van een kogeltje of iets dergelijks. Elders bereikt men dit door voorwerpen onder de huid van de glans te brengen, welke dan ter plaatse bobbels gaat vertoonen en aldus, bij een ontzette vagina, een herstel van effectus doet bereiken.

Naar mijn meenig behoeft men tot deze en dergelijke ethnologische feiten niet zijn toevlucht te nemen, indien men eens naleest wat Bosch en Schrieke hebben opgemerkt naar aanleiding van den linggacultus in het algemeen [1]). Daarbij valt het op, dat in ouder tijd de uitbeelding althans van de daaraan gepaard gaande opvattingen in symbolischen vorm, in jonger tijd in meer

[1]) T. B. G. 1924 : 227 vlg., 286 vlg.

naturalistischen vorm geschiedde, zij het dan ook dat deze laatste uitbeelding in woord en niet in beeld plaats had. Daarbij citeert Schrieke een plaats uit de babad Tanah Djawi, waaruit blijkt, dat men zich in later tijd de machtsenergie der vorsten voorstelde als een vuurbol. In een speciaal geval nu wordt gesproken van een vuurbol ter grootte van een peperkorrel, die zich boven op de rechtstaande penis van het lijk van Mangkoerat II bevond. Ik geloof niet te veel te doen, als ik deze plaats in verband breng met onze voorstelling, waar wel is waar niet van een, doch van meerdere bollen sprake is. Dat deze bollen of vurige kogels in hun aantal verband zouden houden met bepaalde deelen van het rijk, waarvan de heerschersmacht in den Çiwa-lingga geincorporeerd lag, lijkt mij niet onwaarschijnlijk[1]). Wij zouden hier dan een tantrisch çrāddha-beeld hebben, dat goed met bedoelde plaats uit de Babad overeenkomt.

Ten slotte kan nog tot de groep der caturkāya's gerekend worden een klein beeld van vier in ālīḍha-houding staande mannenfiguren, die elk een masker in plaats van een gelaat dragen. Waar dit laatste echter nauw samenhangt met hetgeen de beelden van de poera Kĕbo Edan vertoonen, zullen wij de behandeling daarvan bij de volgende groep doen volgen.

Intusschen kan nog worden opgemerkt, dat de weg, door den Balier in deze periode ingeslagen, wel heel anders loopt, dan die, welke door zijn javaansche tijdgenooten werd bewandeld. Slechts bouwwerken als van Soekoeh vertoonen verband en aldus blijkt het verschil in stijl niet op zichzelf te staan, doch te wijzen op een algemeen en dieper gaand verschil in godsdienstige opvattingen; zooals die nog heden zijn waar te nemen. Met handboeken over het klassieke Hindoeisme komen wij hier allerminst uit en het levende Bali met zijn ḍaratan en heksengeloof dient hier te worden gehoord.

---

[1]) Schijnbaar in tegenspraak met deze opvatting is het feit, dat dergelijke kogels ook voorkomen bij de mannelijke figuur van Inventaris (O. V. 1925 : 154) : 5h, welke vooroverliggende figuur wel zeker geen vorst zal zijn. Waar wij echter nog niets afweten van de werkelijke beteekenis van dit stuk, lijkt het mij voorloopig beter daarop geen conclusies te bouwen.

3. De beelden van Kĕbo Edan.

Omtrent deze eigenaardige poera, die aan den tegenwoordigen rand van de desa Pedjeng is gelegen, westelijk van het punt waar de noord-zuid leidende hoofdweg de desa verlaat om zich naar Bĕdoeloe uit te strekken, gaat een verhaal, waarin een dolle stier, die komt spoken, een rol speelt. Spookachtig ook is het aspect van het beeld, dat eigenlijk nog tot de vorige groep der caturkāya's behoort, doch door zijn bijzonder kenmerk aan het gelaat zeker meer tot de beelden van poera Kĕbo Edan moet worden gerekend, hoewel het niet in deze poera, doch op eenigen afstand, op een particulier erf is aangetroffen [1]). Het is wederom een vier-figuren-stuk, waarvan de afzonderlijke mannelijke gestalten in dansende houdingen zijn uitgebeeld en aldus naar het schijnt een woeste rondedans maken om het midden (dat, waar het boven de figuren uitsteekt, afgebroken is). Elk der figuren houdt een zwaard in de rechterhand, waaraan zich een greep bevindt in de gedaante van een zich opheffende nāga, terwijl de linkerhanden zijdelings tegen de welgedane buik worden gezet. Het ornaat en de geweldige soempings kenmerken het stuk als te behooren tot de behandelde periode. Hoogst merkwaardig is echter het gelaat der figuren of wat daarvoor moet doorgaan. In de plaats van een gezicht vinden wij hier een groot masker, eenigszins in de gedaante van een wapenschild, waartegen een dergelijk doch kleiner schild is aangebracht, dat op zijn beurt weder een nog kleiner, vierhoekig schild met afgeronde hoeken en grooter bovendan onderzijde draagt, links en rechts geflankeerd door een oorvormig, doch eveneens vierhoekig aanhangsel en aan de onderzijde een afhangende drietandige figuur. Het schild is dan ten slotte in het midden voorzien van een eveneens vierhoekige figuur, waarin eenig ornament. Boven dit aldus samengestelde masker steken dan nog twee naar elkaar toe zich ombuigende punten uit, waarvan de eene grooter dan de andere is. Deze punten zijn voor een groot deel weggebroken. Van oogen, neus en mond geen spoor.

[1]) Inventaris (O. V. 1925 : 163) : 36.

Ziedaar het meest wonderlijke en geheimzinnige aller op Java op Bali gevonden beelden, iets grotesks en nachtmerrie-achtigs.

De masker-achtige bedekking of vervanging van het gelaat komt nog één keer voor, ditmaal echter niet bij een klein beeld als het onderhavige (37 cm), doch bij het grootste beeld, dat gevonden werd en dat zeker meer dan twee meter hoog moet geweest zijn [1]). Het is een beeld van de poera Kĕbo Edan, nu in stukken gebroken en incompleet (het stuk tusschen middel en voeten ontbreekt) en zeer verweerd. Ook hier is het gelaat vervangen door een masker, thans meer ovaal van vorm en aan weerszijden in ongelijk lange hoorn-uitsteeksels, die naar binnen omkrullen, uitloopend. Tegen dit groote masker een kleiner vierhoekig masker met grooter boven- dan benedenzijde, waaraan dan waarschijnlijk weer de drie-punt heeft gehangen. Geheel onderaan het groote masker bevindt zich een vierhoekig gat in den steen, in den trant der gaten in de Gaṇeça's elders. De hoorns blijken hier uit opwaaiende haren te bestaan, die krullen als rākṣasa-haren. Een der beide verstyleerde ooren is nog net te zien, terwijl het motief in het binnenste vierkant geheel is verdwenen. Op de borst, onder zware huidplooien, hing een nu sterk verweerd borstsieraad, dat in zijn vergane en vervaagde lijnen denken doet aan de candrakapāla, de schedel-met-de-halve-maan; ook is mogelijk, dat het een herhaling van het gelaatsmasker was, waarvan de hoorns dan nog te zien zouden zijn. Deze figuur stond met zijn door slangen omstrengelde voeten op een op de buik liggende figuur, waarschijnlijk een lijk, hoewel de groote geopende oogen dat zouden kunnen tegenspreken; tusschen de voeten van de staande figuur ziet men nog de gevouwen punten van de kain-slip.

Teneinde de stemming, die deze poera bij den bezoeker en vooral bij den avondlijken bezoeker opwekt, beter te doen aanvoelen, maak ik hier dadelijk vermelding van het feit, dat tallooze rākṣasa-beelden van (gewild) gedrochtelijke verhoudingen een illuster gezelschap voor ons geheimzinnig stuk uitmaken. Allen zijn met doodskoppen kwistig versierd en een enkele houdt zulk

[1]) Inventaris (O. V. 1925 : 160) : 19hi.

een doodshoofd, doch dan van kolossale afmetingen, als een drinknap voor zich [1]). Gaṇeça-beelden met doodskoppen behooren mede tot de mise-en-scène. Ten slotte zijn nog een mannelijke en vrouwelijke liggende buffel te vermelden, die de koppen op zeer natuurlijke wijze rugwaarts hebben geworpen, de vrouw naar links, de man naar rechts [2]).

Het lijdt wel geen twijfel, dat wij ons hier voor een balische variant bevinden van de singhasārische toover-tempels, over welker kālacakra-beteekenis Moens voor het eerst duidelijk het licht heeft laten schijnen. Zonder twijfel is de balische pendant grover, doch tevens fantastischer en indrukwekkender, al kunnen wij dan ook den waren indruk, dien dergelijke beelden in een maanbeschenen, aangrijpenden indischen tooverfeest-nacht op het ontvankelijk en zacht gemoed van den Balier moeten hebben gemaakt, niet meer zoo zuiver aanvoelen, doordat van al die glorie maar weinig resten zijn overgebleven. Daarenboven heeft een en ander hier niet in tempels gestaan, zooals op Java, het deftig cultureele land, doch waarschijnlijk op bales onder open afdaken of geheel in de buitenlucht, kortom op boersche wijze opgesteld.

Het is duidelijk, dat wij hier te doen hebben met een combinatie van het viervoudige beeldje met de maskers en het stuk, dat daarvoor besproken werd en met Bhīma of Wāyu in verband werd gebracht. De enkel-slangen laten daaraan geen twijfel. Wat kan daarbij echter het geheimzinnig masker te beteekenen hebben?

Vergis ik mij niet, dan dienen wij hierin te zien een combinatie van een candrakapāla en het çrī-teeken. Het ornament toch, dat wij bij het viervoudige beeldje in het middenvak van het masker aantreffen, heeft de grootste gelijkenis met wat Brandes destijds als monocle-motief heeft aangeduid en dat bestaat uit een vereenvoudiging van het gewone kāla-kop-motief der antefixen, zoodanig, dat slechts één oog aanwezig schijnt te zijn. Dit gebruik ontstond waarschijnlijk bij de hoekantefixen, waar de ombuiging van het antefix om de hoek steeds, bij rechte

[1]) Inventaris (O. V. 1925 ; 160) : 19g.

[2]) Inventaris (O. V. 1925 ; 160) ; 19ef.

opstelling midden voor den tempel, slechts één oog tegelijk zichtbaar liet. Op Bali is het in de huidige kunst het gewone hoekmotief in een reeks van drie. Wil men een hoekig-verstyleerden vorm daarvan aanschouwen, dan kan men die vinden in de verzameling te Madjakĕrta, waar de neus geheel tot een rechthoekige lijnenfiguur is vervormd [1]). Dit voorbeeld lijkt mij op den weg te liggen, die naar ons balisch motief voert. Het sterk naar onderen zakken van het eveneens naar onderen gerichte oog (dat van de kroonlijst naar beneden diende te kijken) vinden wij in uiterste consequentie op Bali terug, terwijl de geheele vorm van het hoekantefix, met zijn hoornsgewijs links en rechts opstekende wangtanden en zijn hoornvormige haardos zeer nauw aansluit bij het masker; de afhangende drietand kan zeer wel uit de beide naar beneden gerichte hoektanden en de samengevoegde snijtanden zijn ontstaan, waarvan ook elders voorbeelden zijn te vinden.

De reliefs van tjaṇḍi Panataran kunnen ons nog meerdere voorbeelden verschaffen, al is de stijl daarbij niet zoo frappant verwant aan de balische, dan wel het stuk van Madjakĕrta [2]).

Niettemin meen ik toch, dat ook het çrī-teeken verwerkt is in dit kāla-symbool. De verhandeling van Bosch over de verstyleering en toepassing van dit teeken, of liever gezegd: symbool, ontheft mij van de omvangrijke plicht aan te toonen hoezeer het wenschelijk moet worden geacht daarbij de grenzen zoo ruim mogelijk te nemen [3]). De toepassing van dit symbool staat geheel los van de eigenlijke çrī-figuur en werkt met een gemak, dat alleen door het algemeen karakter van het heilbrengende, zeggen wij liever onheilafwerende karakter van het begrip kan worden verklaard. Wij moeten hier dan niet bij vergeten, dat çrī als een tooverformule kan worden opgevat, wat in verband met het Ishtar-karakter van de javaansche Sri en de tooverpraktijken, met rijst- en vruchtbaarheidscultus verbonden, van niet te onderschatten beteekenis is voor javaansche en balische opvattingen.

---

[1]) O. R. 1911 plaat 164c en 165a.

[2]) Rāmalegenden enz. II : 113, 125, 179, 181.

[3]) Djawa 1927 : 305 vlg.

Zooveel is wel zeker, dat het masker geen losse fantasie-kunsten van een willekeurig kunstenaar vertoont, doch dat er een diepere en, naar mijn meening speciaal een toover-beteekenis aan moet worden gehecht, wellicht in verband met de buffels en andere aanduidingen, betrekking hebbende op vruchtbaarheidsriten, in casu de rijstbouw.

Wat intusschen de lijk-achtige figuur, waar het beeld op stond, hier te beteekenen heeft, is evenmin overduidelijk. Wij kunnen wel wijzen op dergelijke vormen in Tibet en Indie, waar zij een belangrijk deel van de voorstellingswereld der Buddhisten vullen, doch deze streken zijn te ver afgelegen om zonder wijzigingen tot voorbeeld te kunnen strekken. Ik wijs dan ook liever nogmaals op den singhasārischen toovertempel, die blijkbaar in verband heeft gestaan met de wijding tot lid van een bepaalde geheime secte, welke wijding ongetwijfeld weder verband zal hebben gehouden met den lingga-cultus als versterking en verzorging van het koninklijk gezag en de dynastieke heerschersmacht, die op zijn beurt weder nauw samenhangt met de vruchtbaarheid van het rijk en de welvaart in het algemeen [1]). Wij hebben hier te maken met een kring van gebruiken en opvattingen, die eerst uiterst langzaam zijn geheimen zal prijs geven en ook hier weder kan Bali dus belangrijk materiaal voor nadere detailstudies verschaffen. Het daemonisch karakter van sommige huidige balische togogs en andere goden- en heldenafbeeldingen kan zeer wel met deze periode een aanvang hebben genomen en een overblijfsel blijken te zijn van een afzonderlijken cultus, waarvan de beelden van Kĕbo Edan en de andere merkwaardige viervoudige stukken de geboorte bevatten.

Voorts wil ik nog wijzen op de op het achterhoofd gestrikte band met wolkenmotieven [2]), die naar ik meen verraadt, dat wij ons deze figuren niet moeten voorstellen als hebbende een maskerachtig-gelaat, doch als dragende een werkelijk masker, waarachter dan het eigenlijke, thans onzichtbare gelaat verborgen

---

[1]) Zie hierover de opmerkingen van *Moens* in T. B. G. 1924 : 521 vlg.

[2]) Zichtbaar op foto O. D. 8657.

was. Hiermede is een vergelijking met de over heel den archipel geliefde maskerdansen voor de hand liggend geworden [1]).

Het lijkt mij ten slotte van groot belang bij de bestudeering van deze en dergelijke figuren de balische leak-opvattingen in het betoog te betrekken. Het spookachtig karakter van de beelden doet als vanzelf daaraan denken, alhoewel moet worden toegegeven, dat de Bhīma-figuur deze richting niet onmiddellijk zou uitwijzen.

Er is echter in de door de Kat Angelino verschafte en uiterst welkome gegevens over het leak-geloof op Bali wel iets te vinden, dat een schakel kan verschaffen tusschen Bhīma-cultus en leak-vereering. Een veelkleurig, bont masker heet op Bali tapĕl poleng, doch tevens is dat de naam van een bepaalde leak, dien de Kat Angelino ons heeft overgeleverd [2]). Deze leak wordt aangeroepen met een bepaalde mantra en heeft een verschrikkelijke uitwerking op de persoon, waartegen zijn hulp wordt ingeroepen; diens rechter-oog zal wegzinken, hij zal verlammen en witte vlekken zullen op zijn huid te zien zijn. Kan het één-oogige masker van onze figuren, zoo vraag ik mij af, misschien daarmede verband houden? Plaatselijk onderzoek van het leak-geloof kan hier misschien het een en ander ophelderen, doch merkwaardig blijft het, dat deze leak genoemd wordt met een tapĕl (een masker), dat ook onze figuren hebben en de poleng (kainpatroon), die speciaal Bhīma pleegt te dragen.

Vergelijking met den cultus van Soekoeh en Pĕnampihan zal misschien nog meer kunnen ophelderen; thans is daarover echter nog te weinig bekend.

4. Het vat van Pedjeng.

Temidden van zooveel oudheden, die weinig of geen verband houden met hun javaansche tijdgenooten, doet het vreemd aan een stuk aan te treffen, dat belangrijk dichter bij de voortbreng-

[1]) Maskers spelen bij den doodencultus een groote rol in verschillende streken van Indonesie, b.v. Borneo.

[2]) *De Kat Angelino* in T. B. G. LX : 43 vlg.

selen der oostjavaansche kunst staat. Dat stuk is het zoogenaamde vat van Pedjeng, een ton-vormig voorwerp, dat van boven open is, doch waarschijnlijk met een nu verloren geraakt deksel zal gesloten zijn geweest [1]). Het lijkt mij, dat het eenmaal zal zijn gebezigd geworden als wijwatervat, vooral in verband met de aan den buitenwand aangebrachte reeks van voorstellingen [2]). De bovenrand is voorzien van lotusbladeren, die op één plaats vervangen worden door een cartouche met tjandra sĕngkala [3]). Zooals zoovaak het geval is bij de broze balische oudheden, is ook hier belangrijke schade toegebracht en valt het jaartal nauwelijks meer te herkennen. Met zekerheid te lezen zijn alleen het tweede en laatste teeken, oog en mensch, waarvan het eerste 2 en het laatste 1 aanduidt. Daartusschen bevindt zich iets, wat ik voor een boog of een paraçu zou willen verslijten, hetgeen in beide gevallen gelijk blijft, aangezien beide wapens zijn en dus 5 als cijferwaarde hebben. Lezen wij dan het jaartal op de gewone wijze van achter naar voren, dan krijgen wij 152 - Çaka = 159 - A. D., wat wel heel slecht klopt met den stijl der voorstellingen. Lezen wij het andersom, dan krijgen wij 1251 Çaka = 1329 A. D., wat heel wat beter uitkomt. Tenzij het derde teeken verkeerd gelezen is en iets anders moet voorstellen, waardoor het eeuwcijfer dan weer op losse schroeven zou komen te staan. Waar nu het sĕngkala-jaartal van de poera Agoeng Poesĕh te Perean van voren naar achteren dient gelezen te worden en als tweede cijfer een oog heeft (2) [4]), waar voorts een oorkonde van den Goenoeng Panoelisan eveneens blijkbaar een van voren naar achteren te lezen sĕngkala vertoont [5]), daar mogen wij wel aannemen, dat ook hier het tweede teeken het eeuwcijfer aanduidt. Wat het eerste teeken dan kan geweest zijn be-

[1]) Inventaris (O. V. 1925 : 159) : 17p.

[2]) Een dergelijk vat bevindt zich in een poera te Bangli, voorzien van een deksel en jonger van datum. Afgebeeld bij Nieuwenkamp in zijn werkje over balische bouwkunst.

[3]) Foto O. D. 8656.

[4]) O. V. 1921 : 45.

[5]) Boven inscriptie *GP5*.

hoeft ons niet lang bezig te houden, aangezien het in ieder geval een teeken voor één moet hebben voorgesteld. Aldus houd ik mij aan het jaartal 1251 Çaka = 1329 A. D. Het stuk moet dus kort voor het andere gedateerde beeld van deze periode zijn vervaardigd en inderdaad kunnen wij in de kleeding der figuren wel overeenkomsten aanwijzen. Over het geheel genomen valt het echter tamelijk sterk uit.den toon en bekoort het juist door groote verfijning en accuratesse. Laten wij een korte beschrijving van het reliefwerk geven.

Rondom slingeren zich acht nāga-vorsten, op te vatten als de acht wereldslangen, die de aarde dragen. Deze slangenvorsten hebben twee aan twee hunne staarten en hunne koppen om elkaar geslingerd, zoodat zij beurtelings van richting veranderen. Zij dragen hooge, driedeelige kronen met lingga-topstuk, terwijl de punten hunner staarten zijn afgebroken en dus niet meer kan worden nagegaan of deze de tegenwoordig op Bali gebruikelijke lingga-topstukken droegen. Hun tongen kruisen elkaar en achter hun kroon verschijnt een majapahit-stralenkrans. Hun beide oogen zijn telkens te zien, hoewel de koppen geheel en profil zijn gegeven, hetgeen, naar ik elders opmerkte, niet moet worden toegeschreven aan gebrekkige techniek van den beeldhouwer, doch een overblijfsel moet worden geacht van vroegere frontaliteitsprincipes [1]). De godenfiguren, die de slangen torsen, zijn zeer naturalistisch voorgesteld, gebukt gaande onder hunne last of omkijkende naar een achterblijver, die blijkbaar niet meer kan. Daar de goden loopen en niet stilstaan, moeten wij aannemen, dat hier een rondgaande beweging is verondersteld en wel van rechts naar links. De godenfiguren zijn gekleed met een rijk ornaat en dezelfde hooge driedeelige kronen der nāga's. Ook zij hebben stralenkransen als glorie achter het hoofd; zij loopen over en door de zee. Boven de koppen der slangen bevindt zich telkens een boom met vogels. Gevangen tusschen de staarteinden der acht slangen bevinden zich dan nog op de vier windstreken vier lotuskussens in de lucht, op elk waarvan zich een godheid heeft neergezet. Deze goden zijn allen vier-armig, hebben naar links

[1]) Zie Djawa 1927 : 188 vlg.

gebogen hoofden en een glorie. In hunne handen dragen zij verschillende attributen; wij zullen ze stuk voor stuk behandelen.

De eerste wordt links en rechts geflankeerd door respectievelijk een apsaras en een kinnarī en houdt in de rechter-achterhand een boogvormigen nāga, wiens kop met een kroon als voren is gekroond en waarachter weder een glorie verschijnt, in de linker-achterhand een voorwerp, dat het meest op een ḍamaru gelijkt, terwijl de beide voorhanden een mudrā vormen, bestaande uit met de palmen naar elkaar gerichte handen, de vingers naar beneden, de duimen naar boven gericht, terwijl de toppen elkaar raken.

De tweede figuur is eveneens door een kinnarī rechts en een apsaras links geflankeerd, houdt in de rechter-achterhand een knots met driedubbele triçūla boven en een enkele wajra onder, elk met vier punten en bekroond door een hoogere punt op den top, in de linker-achterhand een cāmara, terwijl de voorhanden een mudrā vormen, doordat de rechterhand tusschen duim en wijsvinger een bloem houdt en de linkerhand er met de palm naar boven onder wordt gehouden.

De derde figuur heeft geen andere figuren naast zich, hield in de rechter-achterhand een attribuut, dat thans is weggebroken, in de linker-achterhand een bos padi, terwijl de mudrā der voorhanden als boven is.

De vierde figuur heeft alleen rechts van zich een apsaras, houdt in de rechter-achterhand een knots, in de linker-achterhand een visch, terwijl de mudrā der beide voorhanden moeilijk is te herkennen. Misschien was zij gelijk aan de voorgaande.

De achtergrond is over bijna het geheele stuk met bosch- en rotspartijen versierd, op de ook voor Java gebruikelijke wijze door vogels verlevendigd. Beneden spoelt de zee, waarin talrijke visschen zwemmen. Aan den oever daarvan schijnt zich een scene af te spelen; beginnen wij links van de eerste godenfiguur en gaan wij bij onze beschouwing van rechts naar links, dan zien wij achtereenvolgens: 1. een vogel, wiens snavel in de bek van een groote visch verdwijnt, zoodat het schijnt alsof hij wordt opge-

slokt; 2. een vogel zittend op den rots-oever en een vischje vangend; 3. twee apen, loopend langs den oever (zeer geschonden); 4. een naar links vliegende vogel; 5. een vischvangende man met door de vangst gespannen en gebogen vischhengel; 6. dezelfde (?) man, met zijn vangst, zijn mes en potje aan de hengel naar links wegloopend langs den oever; 7. een visch, aan een zeer lang snoer voortgetrokken door een man in een bootje; 8. een op den rots-oever zittende aap, die een visch in de voorpooten houdt.

Oppervlakkig bezien schijnt geen bepaald verhaal hier afgebeeld te zijn en eerder zou men denken aan een reeks van willekeurige voorstellingen, die verduidelijken moeten, dat hier de zee-oever wordt bedoeld. Dit laatste is echter duidelijk genoeg uit de golven en groote visschen, zoodat ik liever veronderstel, dat wel degelijk een bepaald verhaal is voorgesteld, waarop de herhalingen kunnen wijzen. Welk verhaal dat is, is mij onbekend.

Geheel onderaan wordt de voorstelling door een reeks van krulmotieven afgesloten, welke motieven als lijstornament nog ongewijzigd heden op Bali gebruikelijk zijn, terwijl de bovenrand is gevormd door een eveneens nog gebruikelijk motief, thans geheeten mas-masan.

Wat kan de beteekenis van dit alles zijn geweest?

Wij behoeven hierbij niet lang te zoeken. De Baliers zelf spreken van „mĕmoetĕr ing tasik", het draaien in de wereldzee en het stuk heet „Naragiri", menschenberg. Het ligt voor de hand daarbij te denken aan de passage uit het Mahābhārata, welke vertelt van het amṛtamanthana, het karnen van de amṛta uit de wereldzee. Geletterde Baliers doen dat dan ook gaarne en toonen hiermede hunne kennis van de oude boeken. Nu bestaan er enkele voorstellingen van deze Mahābhārata-episode, op doeken geschilderd, waaronder ik mij een bijzonder fraai exemplaar herinner in het museum te Berlijn. Daar is echter een voorstelling van zaken te vinden, die grootelijks afwijkt van wat wij op ons steenen vat te zien krijgen: er is daar maar één slang en de verschillende goden zijn aanwezig, van de juiste attributen voorzien, terwijl de golven van de zee duidelijk herkenbaar zijn aangebracht.

Ik geloof dan ook, dat wij hier te maken hebben met een voorstelling van de wenteling van den Meru, wat, naar balische opvatting, wel zal gegolden hebben als het over de zee voortwentelen van dezen berg van Indie naar de plaats waar nu Bali ligt, met andere woorden: de verplaatsing van Bali.

Een en ander nader te adstrueeren behoef ik, na hetgeen ik daaromtrent in mijn opstel over den Hemelberg op Oost-Java heb opgemerkt, wel niet meer te doen, zoodat ik hier kan volstaan met naar den inhoud van dat opstel te verwijzen [1]). De balische naam „Naragiri" is in dit verband ook niet geheel zonder beteekenis.

Wie intusschen de verschillende godenfiguren zijn, die boven aan het vat zijn afgebeeld, is lang niet duidelijk. Een bos padi en een visch zijn geen gewone attributen, wat van de wajra-staf al evenmin kan gezegd worden. De mudrā's zijn typisch balineesch en worden bij de huidige priesters teruggevonden. Het komt mij voor, dat wij hier balische figuren voor ons hebben, misschien bepaalde vormen van windstreek-goden of wezens van lageren rang en dat wij in ieder geval vergelijkingen met figuren uit het hindoeistisch pantheon van Indie niet zullen kunnen maken. Waar nu de oudbalische voorstellingen door de latere javanisatie van Bali vanuit Gelgel zoo sterk zijn veranderd, dat men zelfs niet meer van een balische literatuur kan spreken, doch van een oudjavaansche-op-Bali, staan de kansen niet erg gunstig voor een oplossing. Zoo ergens licht vandaan zou kunnen komen, zou dit van werken moeten zijn als de javaansche Tantoe Panggĕlaran en zulke werken ontbreken ons juist; niet de officieele javaansche hofliteratuur, doch de provinciale overleveringen moeten ons tot gids dienen.

Zoo blijven de voorstellingen op het vat van Pedjeng vooralsnog slechts gedeeltelijk verklaard en zullen wij geduldig moeten wachten op het vinden van de gebezigde overlevering; misschien zal een overlevering ons ook nader kunnen inlichten omtrent het gat in den bodem, dat volgens Van der Tuuk zich in *de* poera van Pe-

[1]) Zie Djawa 1926 : 333 vlg.

djeng zou bevinden (hieruit blijkt, dat hij niet ter plaatse is geweest, aangezien onder *de* poera wordt verstaan de poera Panataran Sasih en bedoeld gat zich zou moeten bevinden in de poera Poesĕr ing Djagat) en dat ook nog in een vage herinnering der huidige bewoners van Pedjeng voortleeft [1]). Wie in dat gat verdwijnt, zou in een desa Pedjeng op Noesa (Pĕnida) uitkomen. Tevergeefs zocht ik naar een gat in den bodem, welk verschijnsel overigens in een land met zoovele oude en diepe watertunnels geen zeldzaamheid is, hoewel men mij meerdere plekken in de poera aanwees. Het waarschijnlijkste lijkt mij dat, *indien* zulk een diep gat aanwezig is, dit zich onder het vat bevindt en is dichtgemetseld.

5. De Soekoeh-groep.

Onder den naam Soekoeh-groep verzamel ik de voorwerpen, wier stijl sterk herinnert aan de oudheden van Soekoeh op den Lawoe op Java. Zooals men weet, nemen deze oudheden een afzonderlijke plaats in en zijn zij evenmin uit de oost- als uit de middenjavaansche kunst duidelijk te verklaren, hoewel zij, wat tijd en beteekenis betreft, natuurlijk veel dichter bij de eerste dan bij de laatste staan.

Niet ver van de poera Kĕbo Edan en betrekkelijk dicht bij den grooten weg staan op een in de sawahs uitgespaarde open plek onder een oude kambodja-boom eenige fragmenten, die tezamen een spuier-werk hebben gevormd en de verleiding van Ardjoena vertolkten [2]). Een der stukken vond ik terug in de desa Bĕdoeloe.

De voorstelling wijkt af van de op Java gebruikelijke. Ardjoena staat met kluizenaarshoofdtooi en een groote versierde schaambedekking van metaal aan een ketting om het middel hangend. Dit ornamentstuk doet ons denken aan het gebruik daarvan in den lateren en laatsten oostjavaanschen tijd, met name op Soekoeh en aan enkele oostjavaansche tjaṇḍis. In nature hebben wij

---

[1]) *v. d. Tuuk*, IV : 280 s. v. Pedjeng.

[2]) Inventaris (O. V. 1925 : 160) : 20.

dergelijke voorwerpen van goud over in het bataviaasch museum en de collectie van P. A. A. Mangkoe Nagara VII [1]).

Het voetstuk was van à jour uitgevoerd ornament voorzien.

Links en rechts van deze spuierfiguur, die het water door een in de handen voor het middel gehouden voorwerp liet uitstroomen, stonden waarschijnlijk de twee hooge en smalle beelden van hemelnimfen, waarvan een exemplaar zich thans te Bĕdoeloe [2]), het andere ter plaatse bevindt. Door de positie der voeten kan men zelfs de juiste onderlinge opstelling te weten komen. De nimfen dragen ornaat en lange in rechthoekige figuren verdeelde kains, waarop zeer laag een lang snoer met een bocht afhangt, terwijl beneden aan dat snoer een gevleugelde çangkha bevestigd is. De hoofden zijn afgebroken, de handen vertoonen een mudrā, waarbij de van lange nagels voorziene rechterhand een bloem tusschen duim en wijsvinger houdt en de daarboven gehouden linkerhand waarschijnlijk hetzelfde deed. Daar weer boven bevindt zich het spuiergat, waarvan het niet zeker is of het altijd zoo weinig zal hebben uitgestoken.

Ten slotte hebben twee panakawans het stel volmaakt; zij waren voorzien van zware oorringen, schaambedekking aan een lint vastgebonden, laag afhangende nestel-achtige versieringen aan het middel, met koeḍi en tasch en polsringen. Eigenaardig is hunne haartooi. Blijkens hunne handhoudingen verkeeren zij in een opgewonden toestand, hetgeen goed met de geheele voorstelling overeenkomt; vergelijking met de tegenwoordige wajangpoppen van Twalen en Mĕrdah laat zien hoe weinig eigenlijk in deze figuren is gewijzigd.

Hoewel de stijl der figuren wat stijf aandoet, moet de groep als zoodanig, zoo als zij te midden van de sawahs en onder de schaduw van eenige oude boomen heeft gestaan, van groote bekoring zijn geweest, waar nog bijkwam de bijzondere geliefdheid van de voorstelling zelf. Dit laatste wordt ook bewezen door een op eenigen afstand te vinden spuierbeeld van een kluizenaarsfiguur, die water voort liet komen uit een voor het middel ge-

[1]) T. B. G. 1926 : 671 vlg.

[2]) Inventaris (O. V. 1927 : 142) : 91c.

houden, uitgeknepen kleine mannenfiguur, waarin wij misschien eveneens den tapa-verrichtenden Ardjoena zullen moeten zien, hoewel mij geen episode bekend is, die speciaal tot de kleine figuur aanleiding zou hebben kunnen geven [1]). Het stuk is ongemeen goed bewerkt, zoo zelfs, dat ik, afgaande op de min of meer stijve figuren van de vorige groep, langen tijd twijfelde of het wel in deze periode thuishoort en niet eerder in den tijd van Erlangga of daaromtrent dient te worden geplaatst. De haartooi, de techniek der handen en vorm en houding van het spuiergat hebben mij ten slotte doen besluiten het ook in de stijlindeeling de nabijheid tot de Ardjoena-mětapavoorstelling te doen behouden, die het in nature heeft, hoewel een groot vraagteeken hier alleszins gewettigd is. Niettemin is het een der meest indrukwekkende stukken, die ik op Bali zag en verraadt de houding van het kleine om het leven worstelende figuurtje in de groote meedoogenlooze armen van den reus, die het als een citroen uit schijnt te knijpen, een meesterhand.

Zeker behoort tot deze groep het eigenaardige steenblok, dat in eenzelfde poera tezamen met een der hemelnimfen aangetroffen werd en dat een nieuwe puzzle toevoegt aan de lange reeks, die ons onderzoek verzamelde [2]).

Het is een rechthoekig steenblok, waarvan het bovenvlak is voorzien van een sterk gestyleerde lotusbloem, in het midden van een vierkant gat voorzien. Het steenblok zouden wij dus kunnen betitelen met den naam pijler. De voorstellingen op de zijvlakken zijn beurtelings horizontaal, beurtelings verticaal aangebracht en vangen op het eerste vlak aan met een gevleugelde combinatie van „leeuwen"lichaam en drakenkop. Links en rechts rankornament. Het tweede vlak vertoont een stappend paard op de bovenste helft en een breedgekruinde boom op het onderste deel. Rankornament vult ook hier de ruimten aan. Voorts zien wij twee leeuwenlichamen met één gezamenlijke kop, die gehoornd is; dezelfde voorstelling dus, als wij op Java aantreffen en die in de

[1]) Inventaris (O. V. 1925 : 161) : 22.

[2]) Inventaris (O. V. 1927 : 142) : 91a.

middeleeuwsche kunst van Europa eveneens voorkomt [1]). Het vierde vlak vertoont tenslotte een çangkha, dubbel-gevleugeld en in ornament gevat. De volgorde is juist, doch het begin in de serie is willekeurig gekozen, zoodat elk der andere zijvlakken nummer een kan zijn. Dat hier een beteekenis achter schuilt is duidelijk, welke dit is, dat moet helaas minder duidelijk genoemd worden. Men zou een sĕngkala verwachten, doch daarvoor is er een figuur te veel; wat het wel is, vermag ik niet uit te maken.

6. De reliefs van Jeh Poeloe.

Aangezien deze reliefs kort voor den tijd, dat ik naar Bali ging, teneinde mijn onderzoek aan te vangen, bekend waren geworden en in de pers verscheidene berichten en gissingen daaromtrent de ronde deden, welke gissingen vooral wat betreft den geschatten ouderdom correctie behoefden, heb ik in het kwartaalverslag van den Oudheidkundigen Dienst mijn meening omtrent dateering en beteekenis uiteengezet [2]). Daardoor voel ik mij er thans van ontheven weder uitvoerig op deze overigens zeer interessante, doch met de overige oudheden weinig nauw samenhangende reliefvoorstellingen terug te komen, aangezien zich deze meening sindsdien niet aanmerkelijk heeft gewijzigd. Enkele kleinigheden zullen in een aanteekening kunnen plaats vinden [3]).

---

[1]) Voor Europa zie Stephansdom in Weenen, Riesenthor (westportaal). *Coomaraswamy* zegt in zijn Geschichte der indischen und indonesischen Kunst : 11 over dit motief het volgende : „Ein besonders charakteristisches Beispiel bietet die Gruppe von Motiven, die zwei oder mehrere Tiere darstellen mit nur ein Kopf, der so liegt, dasz er gleichmäszig zu jedem der verschiedenen Körper gehört. Darstellungen von Löwen dieser Art kommen auf einer Etruskischen Vase des 6 Jahrhundert v. Chr., auf einem Çungga - Zaunpfeiler aus Gaṛhwā und in der singhalesischen Volkskunst des 18 Jahrhundert vor." Wij kunnen daar nu aan toevoegen Java en Bali. Voor Java zie *Brandes*, Tjandi Djago plaat 206.

[2]) O. V. 1925 : 96 vlg.

[3]) *Nieuwenkamp*, die het relief ontdekte, schreef erover in Ned. Indie Oud en Nieuw 1925, Sept., Octob. en November. Uit den aard der zaak is

7. De tjaṇḍi 's.

Reeds onmiddellijk kan hier worden geconstateerd, dat de in de rots uitgehouwen en de in klein formaat gebeeldhouwde tjaṇḍis, enkele kleine wijzigingen in aanmerking genomen, volkomen teruggaan op de rotstjaṇḍis van den Goenoeg Kawi. Niettemin zijn zij daarvan steeds gemakkelijk te onderscheiden, doordat voor deze geheele periode in de plaats van zgn. hoektem-

---

deze publicatie niet als definitief te beschouwen. De door hem voorgestelde dateering en stijlinvloed kan ik helaas niet onderschrijven. In bovenaangehaald reisverslag in O. V. 1925 heb ik de reliefs behandeld en een poging tot dateering ondernomen. *Van Erp* heeft daarna in 1927 het relief in Nederlandsch-Indie Oud en Nieuw aan een nader onderzoek onderworpen, waarbij hij blijkens de noot op p. 295 onkundig was van hetgeen ik in bedoeld kwartaalverslag van den Oudheidkundigen Dienst had opgemerkt, welk verslag eerst laat was verschenen en waarschijnlijk niet tijdig genoeg om nog te kunnen worden gebezigd. Naar aanleiding van van Erps uitnemende beschrijving en bespreking zij het mij veroorloofd nog een enkele opmerking te maken. Op pag. 294 gist hij, dat er zich aan den aanvang van de reliefreeks een Gaṇeça zou hebben bevonden. Nader onderzoek in 1927 liet mij zien, dat dit op een vergissing moet berusten. De afvlakking, die door hem voor een restant van het aureool werd aangezien, bleek dermate in het beloop van den omtrek te verschillen van een regelmatig gevormd aureool, dat de gissing niet meer waarschijnlijk mag worden geacht.

De schetsteekening aan het hoofd van het artikel, die ons een zoo duidelijk beeld verschaft van de eigenlijke compositie, zooals door de bodemgesteldheid langs fotografischen weg niet kon worden bereikt, is wat de eigenlijke kluizenaarsverblijven betreft, niet geheel zuiver. Of liever, zuiver, doch eenigszins misleidend. De heer van Erp heeft namelijk den tegenwoordigen toestand in beeld gebracht, waarbij de bovendorpels der nisopeningen geheel zijn uitgesleten tot ronde bogen. In werkelijkheid zijn zij recht en geheel gelijk aan den gewonen vorm der overige kluizenaarsverblijven, voorzoover deze in de rots zijn uitgehouwen.

Wat van Erps opmerking over mogelijke achter-indische invloeden betreft, kan ik nu verwijzen naar dergelijke invloeden elders in de oudheden van Pedjeng en omgeving op te merken.

Ten slotte de stichtingsdatum en de beteekenis. Wat het eerste be-

peltjes potten worden gebezigd als kroonlijst-versiering. Deze potten mogen in werkelijkheid al geen potten geweest zijn, hun egenwoordige vorm laat zich het best met potten of vazen vergelijken. Het is in het geheel niet onmogelijk dat zij zich hebben ontwikkeld uit de oorspronkelijke hoektjaṇḍis, hoewel de overgang van vierkant op zuiver rond wel wat vreemd aandoet. Tevens hebben zich hier antefixen tegen de kroonlijst ontwikkeld, die in de Goenoeng Kawi-groep niet voorkwamen en wel van het afhangende model, dat in de antefixen van de poera van Perean [1]) en de poort van Tjanggi [2]) zijn consequentie heeft beleefd. Bijzonder veel werk heeft men ook van het soubasement gemaakt, dat zich meer als een afzonderlijk voetstuk gaat voordoen, waarbij in sommige gevallen een gladde lijst verticaal in het midden van de voorzijde is aangebracht, zonder twijfel de nog op Bali als offer-versiering uit de offernissen afhangende lamak. Een kleine tjaṇḍi uit de poera Taman Sari van Pedjeng geeft het type het duidelijkste weer, hoewel de profileering hier verwaarloosd is [3]). Een andere kleine tjaṇḍi vertoont haar echter

---

treft, kan ik niets toevoegen aan hetgeen ik destijds aan den schrijver mondeling als mijn gevoelen mededeelde en later in het kwartaalverslag publiceerde. De beteekenis zal ongetwijfeld geweest zijn een kluizenarij in den trant van Goa Gadjah en Goa Garba (Inv. 102 en 85) en dus niet die van den Goenoeng Kawi en de Krobokan (Inv. 78 en 82), welke tevens een bijzettingsplaats waren. Waar wij in Goa Garba het van oorkonden bekende Dharmma hañar herkenden en in Goa Gadjah het Lwā Gajah van den Nāgarakṛtāgama, lijkt het mij niet al te vermetel bij de kluizenarij van Jeh Poeloe te denken aan de superintendance van Badahulu uit dezelfde Nāgarakṛtāgama-plaats. Waar zoo weinig van dergelijke grotkluizenarijen konden worden aangetroffen, zullen wij wel niet mistasten als wij deze weinige met de uit de literatuur bekende plaatsen identificeeren, vooral, daar hier zeker niet mag gelden de mogelijkheid van spoorloos verdwijnen van zulke woonsteden, zooals dit met tjaṇḍi's natuurlijk altijd het geval kan zijn geweest.

[1]) O. V. 1921 : 174 plaat 2, figuur 2 (Foto O. D. 5695).

[2]) O. V. 1921 : 44 plaat 1a.

[3]) Inventaris (O. V. 1925 : 153) : 2b.

scherp en laat zien hoe wij hier voor ons hebben een Diëng-achtig profiel met een plint, ogief, toegespitst halfrond, gladde lijst, opgaand hoofddeel, gladde lijst, toegespitst halfrond, ogief en kroonlijst [1]). Ditzelfde profiel treffen wij met kleine wijzigingen telkens aan. Soms heeft men aan deze kleine tjaṇḍis een door een slot gesloten deur voor den ingang en luiken voor de nissen gebeiteld, wat ook in Perean valt op te merken en laat zien, dat, voorzoover wij dat nog niet wisten, de nissen en ingang der tjaṇḍi's zullen gesloten zijn geweest op dezelfde wijze, als dat nog met meroes en sanggahs het geval is [2]). In één geval heeft men echter deze deuren en luiken weggelaten en in den ingang Çiwa Mahādewa, in de nissen Guru, Gaṇeça en Durgā uitgebeiteld [3]). Dit exemplaar vertoont tevens versierde antefixen en aldus is het de aanleiding tot dateering van de geheele tjaṇḍi-groep. Het daar gebezigde ornament komt namelijk overeen met dat van de godenbeelden der middelbalische periode. Ook de hoofdtooi der godenfiguren klopt daarmede. Waar nu hier potten als kroonlijstversiering zijn gebezigd, mogen wij wel aannemen dat de rotstjaṇḍis, die geen ornament vertoonen, doch wel potten, eveneens tot deze periode zullen behooren [4]).

Vermelding verdient nog, dat precies zulk een bovendorpel, als aan een der kleine tjaṇḍis voorkomt, doch dan in het groot, in de nabijheid van de poera Panataran Sasih werd gevonden, zoodat wij mogen aannemen dat niet slechts kleine, doch ook groote tjaṇḍis zullen zijn gebouwd [5]).

Van dergelijke gebouwde tjaṇḍis is echter niets over.

Bij de tjaṇḍi, welke in de rots is uitgehouwen en die tusschen de desas Pedjeng en Tatiapi werd aangetroffen, heeft men wederom gebruik gemaakt van een hooge, afgeronde nis in den rotswand [6]). In tegenstelling tot de soortgenooten van de Goe-

---

[1]) Inventaris (O. V. 1927 : 143) : 95a.

[2]) Inventaris (O. V. 1925 : 170) : 66b, idem (O. V. 1927 : 143) : 95a.

[3]) Inventaris (O. V. 1925 : 170) : 66a.

[4]) Inventaris (O. V. 1925 : 165) : 45.

[5]) Inventaris (O. V. 1925 ; 155) : 5j.

[6]) Inventaris (O. V. 1925 ; 165) : 45.

noeng Kawi, kon hier geen gat of koker worden ontdekt, waarin de steenen doos (ten onrechte meestal aschurn geheeten [1]) zou zijn bijgezet en waarin, behalve de magische zaken, benoodigd voor het contact met den overledene, waarschijnlijk iets van diens asch, of misschien het lijkvocht, zou zijn bewaard. Het is niet onmogelijk, dat men deze doos in een opening heeft binnengelaten, welke men dan later op volkomen onzichtbare wijze zou hebben gesloten, hoewel dit niet erg waarschijnlijk mag worden genoemd. Het breekgat van de tjaṇḍi aan de Krobokan zou echter wel op iets dergelijks kunnen wijzen. Een beeld bevindt zich vóór den schijn-ingang en het zou, naar analogie redeneerend, deze plek moeten wezen, waar men een breekgat zou verwachten. Dit gat is er echter niet en waar alle andere gevonden tjaṇḍis op Bali wèl zulk een gat vertoonen en alles erop wijst, dat zulks systematisch geschiedde (misschien door een overwinnende, vreemde dynastie, die de banden, welke de oude dynastie aan het koningschap verbond, door het verstoren van deze magische contactplaatsen trachtte te verbreken), daar zou men de neiging voelen aan te nemen, dat deze tjaṇḍi nimmer in dienst is gesteld.

Merkwaardig blijft zij echter nog, vooral in architectonisch opzicht, doordat de tempelkop hier tamelijk goed is gespaard gebleven. Voor hen, die een detailstudie willen maken van de oude en nieuwe balische bouwkunst, is deze rotstjaṇḍi een welkome schakel.

Boven schreef ik reeds, dat men in later tijd blijkbaar meer en meer werk is gaan maken van het soubasement, dat als een afzonderlijk voetstuk werd behandeld. Daarmede is in overeenstemming een betrekkelijk groot aantal van kleine soubasementen, die zonder de daarop hoorende kleine tjaṇḍis werden aangetroffen. In een geval draagt het soubasement een drukke versiering van rozetten en spiralen en geheel onderaan een jaartal, luidende: 1246 (Çaka) = 1324 A.D. [2]). Dit jaartal is tegen een gladde plint aangebracht; dan volgen enkele inspringende gladde banden, terwijl het eigenlijke lichaam van het stuk wordt bedekt

[1]) Zie *Moojen*, Bali.

[2]) Inventaris (O. V. 1927 : 142) : 89c.

door een om de kroonlijst gehangen kleed-versiering, die in guirlandes afhangt.

Links en rechts van den uitsprong, waarin de trap is uitgespaard, staat een rākṣasa-wachter, schuins naar buiten gewend en gewapend met schild en zwaard. Om de voet van het eigenlijke tjaṇḍi-lichaam, dat hier nog gedeeltelijk (tot het toegespitst halfrond) aanwezig is, ligt een gekronkeld slangenlichaam, terwijl deze voet zelf van sierlijke spiralen is voorzien. Voor de poort stond het beeld van den tempel, nu slechts tot het middel over. Een trap van 8 treden voert naar dit beeld.

Een ander exemplaar uit dezelfde poera Pĕdjaksaän te Bĕdoeloe is veel eenvoudiger, doch heeft links en rechts van de trap een geknielde olifant met halsketen [1]). De kroonlijst-antefixen hangen laag af en hebben het krachtige ornament van de middelbalische periode. Dit olifant-motief komt in dezelfde desa nog een keer voor; interessant is aan dit stuk het antefix-ornament, waar men een kāla-kop met afhangende tong aantreft tusschen twee één-oog-motieven, juist zooals heden nog de karang bintoeloe op Bali te zien geeft [2]). In weer een ander geval is de kāla-kop sterk naturalistisch opgevat [3]).

Een fraaie makara-spuier uit deze periode sluit de trits van dergelijke stukken, die mijn onderzoek opleverde en die een historische ontwikkeling demonstreert [4]). Het stuk staat op den grens tusschen de oostjavaansche stukken en de huidige balische kĕkarangan der hoekantefixen.

Ten slotte zij hier een kort woord gewijd aan een zuilvormig bouwsel, dat misschien de oorsprong zou kunnen blijken te zijn van de huidige toegoe of offerzuil [5]). De oudste vorm is ongetwijfeld niet anders dan een lotuskussen, geplaatst op een verticaal gesteld rechthoekig steenblok [6]). Dit lotuskussen onder-

[1]) Inventaris (O. V. 1927 : 142) : 89j.
[2]) Inventaris (O. V. 1927 : 143) : 92h.
[3]) Inventaris (O. V. 1927 : 143) : 91d.
[4]) Inventaris (O. V. 1925 : 155) : 10, 3a en 44a.
[5]) Inventaris (O. V. 1925 : 168) : 60d.
[6]) Inventaris (O. V. 1927 : 144) : 95g.

gaat vervolgens op de bekende wijze een sterke verstyleering, waarbij op de vier hoeken nāga-koppen verschijnen [1]). Deze nāga-koppen vervormen zich dan weder tot hoekantefixen van verwanten vorm, totdat tenslotte de moderne kĕkotjong ontstaat, die men nog heden bij honderden kan zien aangebracht op de hoekpilasters der erfmuren [2]).

Misschien is het groote wiel, dat in de poera Galang Sandja werd gevonden en welks spaken door potten of misschien door çangkha's worden gevormd, eveneens een bouwdeel [3]). Waartoe het gediend heeft is mij niet duidelijk geworden. Van Java is mij niets dergelijks bekend.

Hiermede hebben wij alle overblijfselen van de middelbalische periode, voorzoover van beteekenis tenopzichte van den ontwikkelingsgang der kunst of om andere redenen belangrijk genoeg om te worden afgebeeld en afzonderlijk behandeld, de revue zien passeeren. Alvorens nu tot het opmaken der voorloopige en algemeene resultaten over te gaan, waartoe het behandelde materiaal overigens ruimschoots gelegenheid biedt, wil ik eerst nog enkele stukken behandelen, die in geen bepaald tijdperk zijn in te deelen of waarvan zulk een indeeling op zijn minst twijfelachtig moet genoemd worden.

d. Ondateerbare stukken.

Verreweg het belangrijkste, hoewel niet geheel verklaarbare stuk is een mukhalingga van groote afmetingen en omringd door niet minder dan zestien Çiwa-figuren [4]). De eigenlijke lingga rijst op uit een lotus, binnen welks bloembladen een krans van busten is besloten, elk voorzien van een asceten-haartooi met doodskop en halve maan, oorknoppen en halssnoer, welk laatste onversierd is en sterk denken doet aan de kaloeng van den spuier Inv. No. 22. Onder tegen de bloembladen aan zijn op acht kleine

[1]) Inventaris (O. V. 1927 : 142) : 91b.

[2]) Of andersom ? Vgl. Inventaris (O. V. 1925 : 168) : 58b.

[3]) Inventaris (O. V. 1925 : 167) : 55a.

[4]) Inventaris (O. V. 1925 : 155) : 7a.

lotuskussens gezeten acht volledige figuren, eveneens met asceten haartooi en halve maan en doodskop, doch voorzien van armen en wel elk vier, waarvan de achterhanden respectievelijk links en rechts de akṣamālā en de cāmara dragen, de voorhanden in een mudrā in de schoot liggen (rechtervuist in de geopende linkerhandpalm). Onversierde kaloeng, priesterband, oorknoppen en boven-en onderarmbanden voltooien het ornaat. De kop van den lingga is van vier naar vier windstreken gerichte, opstaande, en relief aangebrachte verdikkingen voorzien, die door drie parallelloopende en rondgaande smalle ronde lijsten worden omgeven. De lotusbloem telt 48 bladen. Het geheel staat op een vierkante pin, die ergens ingelaten diende te worden; welk laatste voorwerp dan wel een yoni zal zijn geweest [1]). Omtrent den stijl kan men zich lastig een juist beeld vormen; de afwerking is voortreffelijk en kan zelfs aan een bloeiperiode doen denken. De gelaatstrekken sluiten echter mijns inziens de oudbalische periode uit. Een dergelijk stuk, doch dan veel eenvoudiger, namelijk een mukhalingga met één Çiwa-hoofd, werd in dezelfde desa gevonden [2]). Haartooi, derde oog en versiering plaatsen het stuk vroeger dan het vorige; de oudbalische of zelfs de hindoebalische periode lijkt mij niet uitgesloten. Misschien kan het gelukken met behulp van de op Bali zoozeer gebloeid hebbende en nog bloeiende mikro- en makrokosmos-speculaties den ṣaddaçamukhalingga te verklaren.

In de poera Pĕngoekoer-oekoeran trof ik voorts een merkwaardige voorstelling aan, waarbij zich een Garuḍa-buste voor een vierkant voetstuk bevindt, waarop een tot aan de heupen daarin verzonken godenfiguur, waarvan het hoofd en de armen zijn afgebroken [3]). Links en rechts van het voetstuk knielen tegen een achterwand twee kleinere figuren, te zeer geschonden om nader gedefinieerd te kunnen worden. Links en rechts van

[1]) Het stuk zal tot de onder III c2 (middelbalische periode) behandelde caturkāya's behoord hebben, zij het dan ook, dat het daarvan het kwadraat vormde.

[2]) Inventaris (O. V. 1925 : 161) : 24j.

[3]) Inventaris (O. V. 1927 : 140) : 83a.

de geheele voorstelling bevindt zich op den rand van het steenblok een antefix-vormig voorwerp. Het stuk is sterk verweerd en kon helaas niet voor een behoorlijke opname uit zijn schuilplaats verwijderd worden. Dat hier een Wiṣṇu-groep is afgebeeld, lijkt mij wel waarschijnlijk, doch onduidelijk is, wat hier speciaal is gemeend. Het stuk is ongetwijfeld oud, getuige de bewerking en stijl der figuren en de profileering van het voetstuk.

Een fraai stuk werd aangetroffen op een woonerf te Pedjeng, niet zoozeer om de voorstelling aan de voorzijde, als wel om die aan de achterzijde [1]).

Daar hangt over den bovenrand van het achterstuk een dubbele slip, keurig geplooid en van de kroon van een geschonden Gaṇeça afhangend. Daaronder bevindt zich een gestyleerd hemelboom-motief, dat het onderste gedeelte van het door een parellijst omgeven achtervlak vult. Het geheel getuigt van veel goeden smaak en verdient een afzonderlijke vermelding alleszins.

Barok is een spuier-voorstelling met Nṛsingha, die zijn vijand bij de haren voortsleurt en gereed staat met zijn klauwen hem het lichaam open te rijten [2]). Opwapperende linten en slippen links en rechts zijn tegen de zijkanten door rotsmotieven overgenomen; met een doodsgrijns op het gelaat, die door afslijting van het stuk versterkt is, ligt de boosaardige Hiraṇyakaçipu geknield ter aarde, terwijl hij met zijn linkerhand de omklemming van Wiṣṇu's vuist tracht los te maken. Zijn rechterhand grijpt naar de arm, die hem het onderlijf zal openrijten of reeds heeft opengereten, althans indien het spuiergat in de buik van het slachtoffer op deze verminking kan doelen. Doodskoppen sieren de ooren van den god, woeste krullen verduidelijken zijn toornigen aard en de gehoornde haartooi zijn leeuwengedaante. Zwaar ornaat tooit beide lichamen en draagt aanmerkelijk tot den rijkdom van het geheele stuk, dat onder juiste belichting bijzonder fraai is, bij; het is balische barok op zijn best.

Typisch balisch is ook het zittende ṛṣi-figuurtje, dat van

[1]) Inventaris (O. V. 1925 . 168) : 56.

[2]) Inventaris (O. V. 1925 : 156) : 13a.

onder de opgelichte kain het spui-water heeft doen uitkomen [1]); dergelijke voorstellingen, en dan nog heel wat naturalistischer, brengen in de huidige balische kunst den Balier een breeden en gemoedelijken glimlach op het gelaat en in dit overigens aesthetisch weinig waardevolle stuk ligt de boersche boert van den Balier onmiskenbaar opgesloten.

Iets dergelijks vertoont een eigenaardig voetstuk, waarop, in tegengestelde richting, een man en een vrouw voorovergeknield liggen [2]); hun hoog opgeheven ontbloote achterlijven laten geen twijfel aan de erotisch-magische beteekenis [3]).

Wonderlijk en in geen enkele der perioden in te voegen is het groote geknielde mannenbeeld van de poera Panataran Sasih, dat gezeten is op ineengekronkelde slangen, in de linkerhand een mes naar beneden gericht houdt en de rechterhand tot een vuist gevormd op de knie heeft gelegd [4]). Vooral de haartooi is vreemd en doet egyptisch aan. Zeer sterke verweering laat echter waarschijnlijk een geheel verkeerde indruk ontstaan, zoodat het beter is hieraan geen bijzondere waarde te hechten.

Dan zij nog een tjandra sĕngkala vermeld, die ruw gehouwen is op een smalle steenplaat en een nāga vertoont, met een samir getooid en dus in dienst voor zijn Heer verschijnende (?), terwijl op zijn rug een krab door een aap wordt gegrepen, welke laatste tevens zijn eigen staart omvat [5]). Daarachter bevindt zich tenslotte een s-vormig teeken. De nāga is tenrechte een nāginī. De lezing van dit jaartal is mij niet mogen gelukken [6]).

---

[1]) Inventaris (O. V. 1927 : 143) : 91g.

[2]) Inventaris (O. V. 1925 : 154) : 5hi.

[3]) De doodsbeenderen enz. op het voetstuk wijzen op verband met de groep der beelden van de poera Kĕbo Edan.

[4]) Inventaris (O. V. 1925 : 152) : 1ai.

[5]) Inventaris (O. V. 1925 : 153) : 2a.

[6]) Hiermede is de voorraad interessante stukken echter geenszins uitgeput. Bijzondere aandacht zij nog gewijd aan de merkwaardige stukken 7b, 52a en 96b, die alle ongetwijfeld bij elkaar behooren. Vooral 52a is merkwaardig en mij voorloopig een raadsel. Welk bouwwerk kan dit stuk hebben bevat? Een tempelmuur?

Ten slotte moge hier de vermelding van een zeer groot aantal lingga's een plaats vinden. Bijna overal, waar oudheden werden aangetroffen, vond ik een lingga of tenminste een fragment daarvan, zooals de inventaris kan laten zien. De meest voorkomende vorm is die van een kubusvormig onderstuk, waarop zich een 8-zijdig prisma verheft, dat weder bekroond wordt door een korte ronde cylinder, welke in een halve bol eindigt. De drie onderdeelen zijn meestal gelijk van hoogte, bij sommige precies (b.v. de prachtige lingga van de poera Mĕlanting te Pedjeng. Zie Inventaris 15a.), bij andere ongeveer. Het ligt voor de hand de drie onderdeelen, waarvan het onderste steeds onzichtbaar zal zijn geweest, aangezien het in de yoni verborgen was, in verband te brengen met de trits bhū, bhuwaḥ, swar of hun buddhistische parallelen kāmadhātu, rūpadhātu en arūpadhātu. In Indie worden ze gelijkgesteld aan resp. Brahman, Wiṣṇu en Çiwa. Alles van onderen naar boven gerekend.

Het lijkt mij waarschijnlijk, dat deze lingga's den eenvoudigsten vorm van een çrāddha-beeld hebben uitgemaakt.

***

Voorts Inv. 17v, 17s, 17i, 52e, 52gh, 60h, 106a, 111c, 114c, 116a-c, 120a, 123r, 123s, welke stukken alle min of meer eigenaardige en voorloopig in hunne beteekenis onbegrijpelijke voorstellingen laten zien. Ten slotte zij hier erop gewezen, dat in de inventaris geen verschil werd gemaakt tusschen verschillende stijlen, aangezien deze verschillen eerst veel later systematisch konden worden vastgelegd in groepen en perioden. Een grondige detailstudie van het materiaal of onderdeelen daarvan zal dan ook gepaard dienen te gaan met een nadere specificatie der in de voorloopige inventaris opgenomen stukken. Daartoe is echter een langer verblijf op Bali noodig, dan mij was veroorloofd.

IV. VOORLOOPIGE RESULTATEN.

Het spreekt vanzelf, dat na de behandeling van een landstreek, die nog geen tiende van Bali beslaat, geen definitieve conclusies kunnen volgen, die voor het geheele eiland geldig zullen zijn. Onder voorbehoud dus van hetgeen ik aan den aanvang van hoofdstuk III opmerkte, laat ik hier de samenvatting volgen van de resultaten van dit onderzoek. Dat de beteekenis der vondsten echter over de grenzen van het onderzochte gebied uitgaat en in sommige opzichten wel degelijk belang heeft voor de rest van Bali, mag reeds op grond van de balische overleveringen, die spreken van deze streek als de zetel van het oude balische koningschap (hetgeen door de vondsten volkomen wordt bevestigd en waartegen de gegevens, door mijzelf in het overige Bali verzameld, zoowel als de op last van den Resident van Bali en Lombok samengestelde lijst van balische oudheden, zich niet verzetten), worden aangenomen. Daardoor zal het dan ook mogelijk zijn in de resultaten van mijn onderzoek te zien niet een uitspraak over een willekeurig gedeelte van het eiland, doch een eerste verkenning van de eigenlijke kern van het oude balische rijk.

In dezen geest dienen dus de hierondervolgende opmerkingen te worden opgevat.

Geschiedenis.

Bij mijn reis naar Bali in 1928 ontving ik van den Resident van Bali en Lombok een collectie fotos van oorkonden op koperen platen ter inzage, welke nà de onderzoekingen van Van Stein Callenfels waren gesignaleerd. De lezing der koningsnamen en hunne jaartallen verschafte mij een schema, waarin zich de door mij aangetroffen oudheden wonderwel laten inpassen en dat de door mij tijdens het onderzoek getrokken conclusies kan bevestigen. Ik laat dit schema hieronder volgen, voorzien van aanduidingen omtrent de perioden van sterk javaanschen invloed, in twee gevallen zeker, in één geval hoogstwaarschijnlijk het gevolg van een onderwerping.

1ste javaansche periode tijdens Matarām.

Onderwerping door Sañjaya.	Geen oorkonden.
Oudbalische periode.	Oorkonden van:
geen koningsnaam	896 - 914
Ugrasenā	915 - 933
(Ta)banendrawarmmadewa (me sang luhur çrī Subhadrikawarmmadewī)	955
Candrabhayasinghawarmmadewa	962
Janasādhuwarmmadewa	975
Wijaya mahādewī	983
Guṇapriyadharmmapatnī × Dharmmodayanawarmmadewa	989 - 1001
Dharmmodayanawarmmadewa	1011
Ājñādewī	1016
Dharmmodayanawarmmadewa	1022
Dharmmawangçawarddhana	1022-1025
geen koningsnaam	1049
Anakwungçu (nl. van Guṇapriyadharmmapatnī × Dharmmodayanawarmmadewa)	1049-1077
geen koningsnaam	1096
Çakaleṇḍaki	1098
Çūrādhipa	1115-1119
Jayaçakti	1133-1150
Jayapangus × Indralañcanā en Çaçangkajaketanā . .	1181
Çakaleṇḍu (?)	1201
Parameçwara	1204
Adhikuntijaketanā (= çrī parameçwarī bhaṭāra guru)	1204
Hyang ning hyang Adilañcana (= parameçwara) . .	1250

2de javaansche periode tijdens Singhasāri.

Onderwerping door Kṛtanagara.	1284

Middelbalische periode.

Bhaṭāra guru (kālih putunira sira pāduka aji çrī Mahāguru)	1304
geen koningsnaam	1306
Mahāguru	1324

Walajayakṛtaningrat (kālih ibunira pāduka tārā çrī Mahāguru)	1328
Aṣṭāsuraratnabumibantĕn	1337

3e javaansche periode tijdens Majapahit.

Onderwerping door Mpu Mada	1343
Wijayarājasa	1384-1386
geen koningsnaam	1398

Zooals men ziet, kloppen de gegevens van kunsthistorischen aard volkomen met deze verdeeling, zooals straks nog nader za worden belicht.

Aan de boven geschetste perioden gaan vooraf een *Hindoeperiode op Bali*, waarvan geen sporen werden aangetroffen.

De keteltrom van Pedjeng zal van vóór deze periode dateeren.

Hindoebalische periode, waarvan het niet zeker is, of die niet samenvalt met de boven vermelde 1ste javaansche periode. De gevonden oudheden kunnen alle in deze laatste periode vallen.

Misschien moeten wij dus aannemen, dat Sañjaya's verovering voor Bali hetzelfde beteekende als zijn regeering op Java, nl. het ontstaan van een middenjavaansche cultuur. Oorkonden zijn in zijn tijd en in dien van zijn opvolgers uit de matarāmsche dynastie op Bali niet uitgevaardigd, wat erop wijzen kan, dat in dien tijd dit eiland geheel afhankelijk was van Matarām. Nu wij ingelicht zijn omtrent het feit, dat zelfs het bekende rijk Çrīwijaya op Soematra dat lot zal hebben ondergaan, mag ons dat niet verbazen.

Misschien kan goudrijkdom van de Pakĕrisan aanleiding geweest zijn tot de vestiging juist in deze streek; elders werden geen oudheden uit deze periode gevonden.

Hierop volgt dan de boven reeds aangegeven:

Oudbalische periode. Zij is tevens de opkomst der Warmmadewa-dynastie, die, vergis ik mij niet, eveneens in deze streek thuishoorde. De talrijke bijzettingsplaatsen wijzen er wel op. Deze dynastie kan als zuiver balisch worden beschouwd, doch werd door inhuwelijking van een javaansche prinses eenigszins verja-

vaanscht. Dit bracht echter geen onderwerping mede, zooals uit de ongestoorde reeks van oorkonden kan blijken.

Afgezien van de mogelijkheid, dat op den Goenoeng Panoelisan de bijzettingsbeelden van voorgangers van Erlangga's ouders zouden staan, merk ik op, dat de waarschijnlijkheid bestaat, dat bijzettingsbeelden zijn gevonden van:

Guṇapriyadharmmapatnī (Erlangga's moeder) te Koetri (Durgā),

Dharmmawangçawarddhana, eveneens te Koetri (Amoghapāça),

den Anakwungçu van Erlangga's ouders te Tampak Siring en op den Goenoeng Panoelisan, terwijl de rotstjaṇḍi's van den Goenoeng Kawi eveneens met dezen vorst in verband zouden kunnen worden gebracht. Het heeft er allen schijn van, dat de Goenoeng Panoelisan dezelfde rol speelde ten opzichte van de Warmmadewa's en andere balische dynastieen als Bĕsakih ten opzichte van de majapahitsche van Gelgel, nl. van familie-heiligdom, stamheiligdom.

De vorst Candrabhayasinghawarmmadewa is de eenige, wiens naam in een oorkonde op steen vermeld staat. Hij stichtte Tirta Ĕmpoel in 962. Jayapangus kan met Dharmma hañar (= P. Pĕngoekoer-oekoeran bij Sawah Goenoeng) in verband worden gebracht.

Dan volgt de *2de javaansche periode*, die slechts negatief resultaat heeft gehad. Noch oorkonden, noch andere oudheden uit dit tijdvak lieten zich aantreffen, Bali zal wederom een onderdeel van Java geweest zijn en wel van 1284 tot ± 1300 A. D. Kunstinvloeden zijn echter niet te bespeuren.

De historische gegevens uit de laatste echt-balische periode, de *Middelbalische periode*, zijn schaarsch. Misschien kon het bijzettingsbeeld van de vorstin Mahāguru, die eerst met haar kleinzoon, later met haar zoon regeerde, worden gevonden. Zeker is dit echter geenszins. Van den allerlaatsten vorst, Aṣṭāsuraratnabumibantĕn, dus wel dezelfde, die in de Pamañcangah Pasunggrigih heet en daar door de javaansche troepen wordt overwonnen, kon op den Goenoeng Panoelisan een oorkonde worden achterhaald. Aangezien deze oorkonde achterop een beeld

staat, zou dit zijn bijzettingsbeeld kunnen zijn geweest. De oorkonde is slechts gedeeltelijk leesbaar, zoodat ook hier een en ander lang niet zeker is.

De *3e javaansche periode*, ingeluid door de verovering van Bali door Mpu Mada in 1343, breekt dan aan en alle sporen van balische oudheden houden even plotseling op. Eerst na het verdwijnen van de macht van Majapahit zal het balisch leven weder op kunnen bloeien.

Palaeographie.

Wat de verschillende schriftsoorten betreft kan worden opgemerkt, dat de vondsten een nāgarī en prae-nāgarī op dezelfde soort voorwerpen aan het licht brachten, hetgeen de kloof tusschen de schriftsoorten van Kalasan en Djago overbrugt. Op de geschiedenis van het gefigureerde kaḍiri-schrift kon tevens meer licht geworpen worden, terwijl bleek, dat belangrijke afwijkingen in het schrift, vergeleken met het javaansche, niet konden worden geconstateerd. Wel deed zich hier hetzelfde voor als in de stijlontwikkeling, dat namelijk schriftsoorten, welke op Java in een later tijdperk zouden zijn ondergebracht, hier door de jaartallen in een ouder tijdperk thuis bleken te hooren. Een en ander kan wijzen op de mogelijkheid, dat plaatselijke verschillen, die vaak op Java samenvallen met verschillen in tijd, dit echter niet steeds behoeven te doen; het provinciaal karakter van de balische kunst gaat met dit verschijnsel parallel.

De orthographie wees uit, dat op Bali verschillende sanskrit-klanken reeds zeer vroeg indonesisch zijn geïnterpreteerd en dat men in het gebruik van teekens als de ç, ṣ, enz. vaak niet meer zag dan een middel om meerdere glorie aan de inscriptie bij te zetten. Ook dit klopt goed met de in de kunst geconstateerde „boerschheid", welke een minder diepgaanden invloed van hindoeistische zijde moet doen aannemen. De tegenwoordig voorkomende archaistisch-hindoeistische trekken in de balische literatuur dienen dan ook mijns inziens aan javaanschen invloed van na 1343, de verovering door Majapahit, te worden toegeschreven.

Topographie.

In de oorkonde van Manoekaja uit 962, welke op een nog bestaand waterbasin slaat (Tirta Ĕmpoel), wordt gesproken van een Manuk raya, blijkbaar dezelfde plaats. Deze ligt iets noordelijker dan Tampak Siring en Tirta Ĕmpoel en is de noordelijkste der onderzochte streek, de Goenoeng Panoelisan uitgezonderd. De naam Pedjeng is niet in oorkonden of elders teruggevonden. De vermelding van Pedjeng en Bĕdoeloe in de Pamañcangah bij gelegenheid van de verovering van Bali kan aannemelijk maken, dat deze twee desas oorspronkelijk bijeen hoorden en algemeen onder den naam Badahulu, Bedamukha enz. bekend waren. De verspreiding van de gevonden oudheden komt merkwaardig overeen met de legende omtrent den Dānawa Māya (of Mrāyā Dānawa), die, zelf een Julianus apostata, de het ware geloof herstellende goden bestreed en al strijdende moest wijken van Manoekaja (de noordelijkste plaats, waar oudheden gevonden werden), naar Bĕdoeloe (het centrum). Ik zou deze legende dan ook niet met de verovering van Bali door Majapahit in verband willen brengen, hoewel ik aanneem, dat later een poging daartoe door de verjavaniseerde Baliers kan zijn gedaan, doch op willen vatten als een mythiseering van een ons overigens onbekende verdringing der Bali aga door gejavaniseerde machten of omgekeerd in vroegeren tijd. Zulk een legende is eigenlijk niet meer dan een passepartout voor vele en velerlei verwante geschiedkundige feiten; de gevonden oudheden wijzen er echter geenszins op, dat hier de van uit het Oosten oprukkende legerscharen van Mpu Mada, doch eerder dat hier een vanuit het Noorden opdringende cultuurinvloed gezien dient te worden. In dit verband dient eraan te worden herinnerd, dat de nu als stamheiligdom der pedjengsche en naburige dynastieen op te vatten poera Soekawana op den ouden Batoer geldt te behooren tot de Bali aga.

Een verdere identificatie kan zijn die van de poera Pĕngoekoer-oekoeran bij Sawah Goenoeng met het Dharmma hañar van de oorkonden, terwijl de kluizenarijen Lwā Gajah en Badahulu

uit de Nāgarakṛtāgama zouden te zoeken zijn in de oudheden van Goa Gajah en Jeh Poeloe.

Godsdienst.

Het in de hindoeperiode beleden Buddhisme en Çiwaisme was geheel conform aan dat van Midden-Java en beide godsdiensten hadden een centrum onmiddellijk naast elkaar (in Pedjeng-Bĕdoeloe). Het Buddhisme was het Mahāyāna met tantrische ontwikkeling, dat in die periode in onmiddellijk contact met Nālandā en andere groote buddhistische centra in Indie zal hebben gestaan en een duidelijk internationaal karakter droeg. Amuletten en tooverspreuken speelden daarbij een voorname rol. Het Çiwaisme was evenals op Java nationaal getint en kende eveneens tantrische elementen. Nagegaan dient te worden of de op een oorkondesteen gebeitelde tekst niet het origineel is van het Manuçāsana der oudjavaansche teksten. Waarschijnlijk heeft deze godsdienstperiode (hindoebalische periode) contact met parallelen op Java gekend (Sañjaya, Gajayāna), misschien onder politieken invloed daarvan gestaan. Daarnaast moet er in de oudbalische periode een typisch balisch Çiwaisme van sterk plaatselijk karakter opgekomen zijn, dat bij de bloei der Warmmadewa-dynastie oudinheemsche elementen naar voren schoof. Misschien kan de Maja Danawa-legende met een verdringen van dit oudinheemsch Çiwaisme door het officieele hindoejavaansche in verband gebracht worden en wijzen op buitenlandsche invloeden (Sañjaya?). In het oudbalisch Çiwaisme is de bijzettingscultus domineerend. Vereering van goden in beelden geraakt op den achtergrond, vooroudervereering in godenbeelden op den voorgrond. Buddhisme en Çiwaisme worden secten van het oudbalisch Hindoeisme. Parallel aan op Java voorkomende verschijnselen als die van Soekoeh, treffen wij hier een Wāyu- of Bhīma-cultus aan met zeer uitgesproken tooverkarakter (Kĕbo Edan) en dat van vruchtbaarheidsrite met dynastieke beteekenis. Deze kan zich hebben ontwikkeld uit buddhistische opvattingen, waarin Amoghapāça en Durgā een groote rol spelen. Specifiek Wiṣ-

ṇuitische opvattingen zijn weinig aangetroffen; de gewone godengroep was dezelfde als die der javaansche tempels.

In het algemeen kunnen wij zeggen, dat in de hindoebalische periode Buddhisme en Çiwaisme als verwanten naast elkaar staan, in de oudbalische periode zich vereenigen en in de middelbalische periode duidelijk secten zijn van één balischen godsdienst, zooals heden nog het geval is.

Vereeringstempels zijn niet aangetroffen; de cultus zal zich hoofdzakelijk op de huidige wijze middels banning der goden in den priester of voorwerpen van tijdelijken aard hebben voorgedaan. Vereeringsbeelden zonder bijzettingskenmerken zijn evenweinig aangetroffen en dan nog alleen in de hindoebalische periode. Alles wijst er dus op, dat de balische godsdienst van heden reeds in de middelbalische en misschien zelfs in de oudbalische periode moet hebben bestaan. In hoeverre zij zich ontwikkeld heeft uit die van de hindoebalische periode of misschien daarin juist een correctie heeft ondergaan van javaansche zijde, blijft nog een onbeantwoorde vraag. Het groote voordeel, dat Bali biedt boven Java, ook op kunsthistorisch gebied, is wel, dat zich hier zeer duidelijk demonstreert hoe de verschillende ontwikkelingen zich op dezelfde plaats hebben afgespeeld, zoodat plaatselijke onderscheidingen als die tusschen Midden- en Oost-Java niet behoeven te worden gemaakt. Voor den godsdienst is dit van belang, aangezien hier al dadelijk het samengaan van Buddhisme en Çiwaisme in éénzelfde maatschappij gedurende de zoogenaamde Çailendra-periode bevestigd wordt, zooals dit eerst onlangs geschiedde voor Matarām. Van bijzonder belang mag echter worden geacht, dat de vondsten het vrijwel allesbeheerschend karakter van het çrāddha met de daarbijbehoorende ceremonien, o.a. het opstellen van een beeld, aantoonen. Bijzettingsbeelden vormen 99% der vondsten en hebben in hun tooi sterke overeenkomsten met de tegenwoordige puṣpaçarīra. Ook de inscripties op de achterzijde daarvan wijzen in dezelfde richting. Het oprichten van een beeld (en tjaṇḍi ?) was de slotdaad voor de verlossing van den overledene en tevens de band, die hem bleef

binden aan de nazaten. Deze thans op Bali eveneens tot de voornaamste der uiterlijke godsdienstvormen behoorende cultus is dat reeds in den aanvang geweest; de eigenlijke godenvereering uitte zich meer in stilte en zonder beelden of tjaṇḍis. Ook hier dus geen degeneratie. Voor Java houdt dit een leerzame les in.

Kunst.

De belangrijkste aanwinsten van onze kennis van het oude Bali konden wij op dit gebied boeken. Godsdienst en geschiedenis toch waren gedeeltelijk reeds bekend uit lontars en bronzen oorkondeplaten, voor de beeldende kunsten had men nog maar zeer lacuneuse gegevens, die niet voldoende waren om het onderling verband te demonstreeren. Doch, evengoed als bij de geschiedenis de samenhang der verschillende bekende gegevens duidelijker werd, kon dit worden geconstateerd in dit onderdeel van ons onderzoek.

Het bleek mogelijk om het verzamelde materiaal zoodanig in te deelen, dat eenige groote perioden konden worden geconstrueerd, die ons voorloopig een beeld kunnen verschaffen van de kunstontwikkeling in deze streek en, aangezien deze bleek misschien het centrum van Bali te zijn geweest, dus ook van geheel Bali. Van deze indeeling hebben wij onder „Geschiedenis" reeds gebruik gemaakt. De eerste periode, welke eigenlijk niet ter sprake behoefde te komen, de *prae-hindoe-periode*, wordt door een eenig exemplaar te Pedjeng vertegenwoordigd: de keteltrom. Hetgeen ook voor dezen ouden tijd op het belang der streek kan wijzen (vgl. Diëng), tenzij de trom versleept kan zijn.

Een tweede periode, de *hindoe-periode op Bali*, liet geen sporen na, hoewel aan het bestaan ervan niet kan worden getwijfeld. Wij zullen die ons moeten voorstellen als die van het Tārumānagara van West-Java. Een *hindoebalische periode* daarentegen kon met zekerheid worden geconstateerd, waarbij aan het licht trad, dat de beelden òf van een internationaal-buddhistischen stijl waren (tantrisch-mahāyānistisch) òf van een nationaliseerenden Matarām-stijl, zooals de stukken van Diëngplateau, Kĕḍoe en het Prambanansche. Een aanmerkelijk onderscheid daarmede kon

zelfs niet worden geconstateerd, aangezien de verschillen alle binnen het kader vallen van de ook op Java voorkomende varianten en scholen. Of hier van javaanschen invloed moet worden gesproken, of van een parallelontwikkeling op denzelfden stam, kon niet worden uitgemaakt. 1ste en 3de periode centreeren in in de omgeving van Pedjeng-Bědoeloe. Achterindische invloed is misschien te zien in de gelaatstrekken van een bodhisattwa van on-balische en on-javaansche vormen.

De geheele periode zouden wij ook *„Iste javaansche periode"* kunnen noemen. Het stijl-onderscheid met Java is uiterst gering.

De *oudbalische periode* laat zich in enkele groepen verdeelen, die tamelijk geregeld historisch op elkaar volgen en welker beelden zich onderling in stijl onderscheiden. Het zijn de volgende groepen: de Goenoeng Panoelisan-groep uit den tijd van Erlangga's ouders, de Goa Gadjah-groep, waarschijnlijk uit Erlangga's tijd, de Koetri-groep uit den tijd van den op Bali tijdens Erlangga heerschenden Dharmmawangça en de Goenoeng Kawi-groep, tijdens de regeering van Erlangga's jongste broeder. De eerste groep is zuiver oudbalisch; javaansche invloeden komen tijdens de tweede en derde groep duidelijk naar voren, terwijl de vierde groep weer balisch zou kunnen worden genoemd, hoewel zij in stijl evenveel verfijning vertoont als de eerste primitiviteit. Misschien staat zij onder achterindische invloeden. De bij de tweede en derde groep geconstateerde javanisatie is kennelijk van Oost Java afkomstig (Pĕnanggoengan-oudheden) of houdt verband met Kaḍiri.

Deze band met het kaḍirische kan, mèt hetgeen de oude balische legenden weten te vertellen, aanleiding zijn tot een nader onderzoek in hoeverre Erlangga's rijkscentrum niet in het kaḍirische kan hebben gelegen (Er-langga = Lo-tjeret bij Bĕrbĕk in Kĕḍiri?).

De *2e javaansche periode* liet geen sporen op het gebied der kunst na. Van singhasārische invloeden laat zich niets bespeuren.

De *middelbalische periode* laat zich niet zoo nauwkeurig definieeren, doch moet zich ontwikkeld hebben nà de verovering door Kṛtanagara (1284), moet hebben gebloeid omstreeks het

begin van de 14de eeuw en afgesloten zijn met de javanisatie (3de) nà Mpu Mada's verovering van Bali en het stichten van een javaansch rijk op dat eiland (1343). Na deze verovering en de daarmede gepaard gaande „Ausmerzung" van de oudbalische cultuur en vervanging door een majapahitsch-javaansche houden alle sporen van een eigen balische kunst op. Eerst na den val van Majapahit vangen zij weder aan.

Al kunnen wij geen historisch opeenvolgende onderverdeelingen geven, toch laten zich groepen vormen en wel naar stijl en aard der oudheden.

Naast de zeer vele bijzettingsbeelden leeren wij een groep van viervoudige beelden kennen, die zich ontwikkeld zullen hebben uit den ouden mukhalingga en een buddhistische opstelling der dhyānibuddha's naar de windstreken. Dit type schijnt zich dan weer in het bijzonder tantrisch te hebben ontwikkeld, waarbij phallisme en tooverij een groote rol speelden.

Hoogtij vierde deze cultus in de poera Kĕbo Edan te Pedjeng, benevens in de poera Poesĕr ing Djagat aldaar en in de onmiddellijke omgeving. De kunst ondergaat dan een sterke symboliseering en ontvangt een daemonisch karakter, dat goed aansluit bij het daemonische in de huidige balische togogs, teekeningen en dansen (Tjalon arang). De herkomst daarvan uit een buddhistische (tantrisch-mahāyānistische) bron is wel duidelijk; Moens' opmerkingen omtrent een dergelijken cultus in Singhasāri worden hierdoor zijdelings onderstreept.

Hiernaast staat een kleine groep, waarvan de stijl sterke reminiscensen wekt aan Soekoeh en enkele oostjavaansche heiligdommen. De tjaṇḍi's, gedeeltelijk uit de rots gehouwen, gedeeltelijk in miniatuurexemplaren los voorkomend, vormen een afzonderlijke en belangrijke groep. De rots-reliefs van Jeh Poeloe en de voorstellingen op het „Vat van Pedjeng" behooren eveneens in deze periode thuis.

Wat den stijl aangaat, zoo onderscheidt deze periode zich van de voorafgaande door een veel geringer mate van javaansche trekken en een vergroving van de onderdeelen als ornament, ge-

laatstrekken enz. De frontale houdingen der beelden van de oudbalische periode, Goenoeng Panoelisan-groep, die gedurende het overige deel van die periode onder javaansche invloeden waren schuil gegaan, treden hier met brutaliteit naar voren en geven aan alle bijzettingsbeelden uit de middelbalische periode iets lijkachtigs. Het ornaat vertoont spiraallobben van, naar verhouding tot de plaatsen waarop zij aangebracht zijn, enorme afmetingen. Kainslippen en andere uiteinden van doeken vertoonen dit ornament in sterke mate. De zgn. oorvleugels groeien sterk uit en worden in enkele gevallen tot een barok vulsel tusschen beeld en achterstuk. Lippen en neus verliezen de hoofsche hindoebalische vormen en worden steeds krachtiger en breeder uitgebeeld.

Kenmerkend is de lotuskroon, bestaande uit op elkaar gelegde, naar boven kleiner wordende kransen van lotusbladen of lotusbloemen zelf. Ook hierin zou eventueel achterindische invloed te zien kunnen zijn.

Zij zal verband houden met çrāddha-riten. De overeenkomst met een dergelijke achterindische kroonversiering spreekt het sterkst bij de bronzen en houten beelden, waarvan enkele uit de middelbalische periode in verscheidende poera's bewaard en hoogelijk vereerd worden.

De tjaṇḍis vertoonen in de oudbalische periode een Diëngprofileering, die in de middelbalische periode gevarieerd wordt door het vervangen van de boven- en onderlijst door een toegespitst halfrond. Ornament op de van een pleisterlaag voorziene wanden ontbreekt steeds; in de middelbalische periode krijgen de sterk naar onderen afhangende antefixen een kālakop-ornament, met één-oog-ornament op de hoeken of daarmede overeenkomende profielkoppen. In de eerste periode versierde men de kroonlijsten met zgn. hoekmonumentjes, d.w.z. linggas van eenigszins afgeplatten vorm op yonis, die later vervangen worden door ronde potten, kenmerkend voor de middelbalische periode. De algemeene tendens is in deze periode sterk verticaal, waartoe bijzondere behandeling van het voetstuk medewerkt; het geheele monument wordt slanker. In slechts één geval is de aanzet van een kāla-makara-nisbekroning aangetroffen.

Zooals van zelf spreekt, zijn de uit de rots gehouwen tjaṇḍis geplaatst in een nis. De vorm dezer nissen komt overeen met die van Bĕlahan op Java, waar zij echter uit baksteen zijn opgetrokken en dus niet uit natuurlijke noodzaak ontstaan. Het is niet onmogelijk, dat hiermede waarschijnlijk kan gemaakt worden, dat in den tijd van Erlangga eer van balische invloeden op Java dan van javaansche invloeden op Bali kan gesproken worden. Javaansche invloeden zullen eerder tijdens de regeering van zijn moeder Mahendradattā op Bali hebben gewerkt (beeld te Koetri).

Onder de bijzettingsbeelden valt een enorm percentage vrouwelijke figuren op, hetgeen wellicht kan verklaard worden door aan te nemen, dat ook de satī geworden weduwen door een dergelijk beeld werden geëerd. Het voor Achter-Indie geconstateerde gebruik van vier hoofdvrouwen, elk voor een der vier hoofdwindstreken, zal misschien de verklaring kunnen geven van de vier neven-bijzettingstjaṇḍis van den Goenoeng Kawi, terwijl de ertegenover gelegen vier nissen voor vier nevenvrouwen der tusschengelegen windstreken bestemd kunnen zijn. De geconstateerde achterindische invloeden maken zulks niet onwaarschijnlijk.

Plaatselijke scholen hebben evenzeer als thans bestaan en maken een dateering in vele gevallen zeer moeilijk. Wat op het eerste gezicht jonger schijnt te zijn, blijkt uit denzelfden tijd, doch uit een andere school te stammen, hetgeen vooral voor Java een les kan inhouden. Over het algemeen kan men zeggen, dat de resultaten van het onderzoek op Bali zich sterk verzetten tegen de voor Java nog vaak aangenomen theorie van een voortschrijdende en met de historische ontwikkeling verbandhoudende vergroving en verval.

Voorliefde voor barok valt duidelijk te constateeren en sluit goed aan bij hetgeen heden op Bali kan worden opgemerkt. De Nṛsingha-spuier vertoont wel de uiterst toelaatbare grens daarbij.

Zooals reeds gezegd werd, houdt alle balische kunstleven op na de verovering door Java tijdens Mpu Mada, althans in dit centrale gedeelte. De oude, te Pedjeng en omgeving gevestigde dynastieke macht werd toen voorgoed gebroken en heeft haar op-

volgers gehad elders op het eiland. Hiermede is dan ook goed de jongere datum der in die streken gedane vondsten in overeenstemming; oudere stukken moeten ontstaan zijn in de machtssfeer van Pedjeng's dynastieën. Niet door verval, doch door veranderde omstandigheden ging Pedjeng's oude kunst tenonder.

***

Hiermede ben ik aan het einde gekomen van mijn behandeling der vondsten van Pedjeng en omgeving. En daarmede beschikken belangstellenden en vakgenooten over het volledige materiaal voor een streek die, bedriegen alle teekenen niet, voor Bali een Majapahit of een Matarām was.

Moge thans de tijdroovende inventarisatie van de rest van het eiland geregeld voortgang hebben; de onzekerheid, welke tenopzichte van de continuiteit daarin heerscht, maakt deze wensch tot meer dan een fraze.

V. LIJST VAN AFKORTINGEN.

Bijdragen = Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië, 'sGravenhage, Martinus Nijhoff.

Catalogus Bat. Museum = Catalogus der Archaeologische verzameling van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen door *W. P. Groeneveldt* met aanteekeningen enz. van Dr. *J. L. A. Brandes*. Batavia, Albrecht & Co. 1887.

Djawa = Tijdschrift van het Java-Instituut. Weltevreden.

E. B. = Epigraphia Balica, door Dr. *P. V. Van Stein Callenfels* in V. B. G. deel LXVI : 3.

Encyclopaedie = Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië. Tweede druk. 4 deelen. 'sGravenhage, Martinus Nijhoff; Leiden, Brill.

Inventaris = Voorloopige Inventaris der Oudheden van Bali, door Dr. *W. F. Stutterheim* in O. V. 1925 : 150 vlgg. en O. V. 1927 : 133 vlgg.

Krom, Geschiedenis = Dr. *N. J. Krom*, Hindoe-Javaansche Geschiedenis. Met twee kaarten. Uitgegeven door het Koninklijk Instituut voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië. 'sGravenhage, Martinus Nijhoff. 1926.

Krom, Inleiding = Dr. *N. J. Krom*, Inleiding tot de Hindoe-Javaansche kunst. Tweede, herziene druk. 3 deelen. 'sGravenhage, Martinus Nijhoff. 1923.

Nāg. = Het oudjavaansche lofdicht Nāgarakṛtāgama van Prapañca (1365 A. D.). Tekst, vertaling en bespreking, door Dr. *H. Kern*. Met aanteekeningen van Dr. *N. J. Krom*.

N. B. G. = Notulen der directievergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Weltevreden, Albrecht & Co.

Ned. Indie O. en N. = Nederlandsch Indie, Oud en Nieuw. Algemeen geillustreerd maandblad op koloniaal gebied. 'sGravenhage.

O. J. O. = Oud-javaansche Oorkonden. Nagelaten transscripties van wijlen Dr. *L. J. A. Brandes*. Uitgegeven door Dr. *N.J. Krom*. In V. B. G. deel LX.

O. R. = Rapporten van den Oudheidkundigen Dienst in Nederlandsch-Indie. Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Batavia, Albrecht & Co; 'sGravenhage, M. Nijhoff. 1901-1915, 1923.

O. V. = Oudheidkundig Verslag. Uitgegeven door het Koninklijk Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Weltevreden, Albrecht & Co; 'sGravenhage, M. Nijhoff. 1912–1927.

Rāmalegenden = Rāmalegenden und Rāmareliefs in Indonesien. Door Dr. *W. F. Stutterheim*. Georg Müller, München. 1925.

T. A. G. = Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap.

T. B. G. = Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Weltevreden. Albrecht & Co.

T. N. I. = Tijdschrift voor Nederlandsch-Indie.

V. B. G. = Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

V. d. T. = Kawi-Balineesch-Nederlandsch woordenboek, door Dr. *H. N. van der Tuuk*. Batavia, Landsdrukkerij. 1897-1912.

V. G. = Verspreide geschriften.

VI. NAAM - EN ZAAKREGISTER.

aap 173. 187.
Aardgodin 47.
abhayamudrā 108.
Achter-Indie 51. 105. 110. 111. 112. 115. 136. 152. 153. 179. 198. 200. 201.
Adhikuntijaketanā (Çrī -) 190.
Adigama 28.
Adilañcana (Çrī hyang ning hyang -) 190.
adorant 40. 107.
Agni (- nāmaṇṛpati) 66.
Ajaṇṭā 45. 106.
Ājñādewī (sang -) 190.
a kṣamālā 41. 114. 125. 129. 141. 155. 159. 185.
aksara gĕḍe 79.
Akṣobhya 107. 108. 109. 132. 134.
ālasaṃhara 39. 48.
ālīḍha 161. 163.
Amitābha 51. 108.
Amitāyus 51.
Amoghapāça 129. 132. 133. 134. 137. 141. 192. 195.
Amoghasiddha 108.
amṛta 48. 173.
amṛtamanthana 173.
amulet 38. 95. 131. 195.
Anak Wungçu 85. 86. 137. 139. 145. 190. 192.
Angkor Thom 110.
antefix 103. 104. 119. 166. 167. 180. 181. 183. 184. 186. 200.
apsaras 172.
Ardhanārī 125.
Ardjoena Mĕtapa (poera -) 31. 175. 177.
artja 27.
arūpadhātu 188.
Aṣṭāsuraratnabumibantĕn (Çrī -) 92. 154. 191. 192.
asura 128. 129.
Atjeh 111.
Ave Maria 48.
Awalokiteçwara 41. 107. 129.
Ayam Wuruk 18.
ayussaṃsādha 39. 48.
babad Tanah Djawi 163.
Badahulu 18. 19. 180. 194.
badplaats 32. 33. 98.
Badoeng 12. 23. 24. 103.
Badoet (tjaṇḍi -) 150.
Bajalangoe (tjaṇḍi -) 97.
bajralepa 100.
bale 97. 166.
Bali (passim)
Bali aga 194.
bandjaran 31.
Bangka 67.
Bangli 170.
Bañu Palāça (bhaṭārī -) 143.
Bañu Wĕka 134. 145.
Bara - boeḍoer (tjaṇḍi -) 7. 13. 38. 61. 105. 110. 112.
barok 156. 157. 201.
Batan Boni (poera -) 26.
Batavia 40. 41. 176.
Batoean 135.
Batoe Kawoe 28.
Batoer 118. 194.
Batoeran 134. 135.
Bayon 110.
Bedamukha 194.

Bědoeloe 13. 18. 20. 21. 30. 31. 32. 75. 78. 94. 114. 125. 155. 164. 175. 176. 183. 194. 195. 198.
Běga (mpu -) 84.
bela 146.
Bělahan (badplaats -) 119. 124. 132. 148. 149. 201.
Benares 52.
Běrběk 17. 198.
berg 79.
Berg Dr. C.C. 17. 21. 23. 90.
Berlijn 41. 42. 48. 151. 173.
Běsakih (poera -) 28. 192.
bevalling 48.
Bharāḍa (mpu -) 17.
Bhaṭāra Guru (Çrī -) 190.
Bhayālangö 97.
Bhīma 160. 161. 166. 169. 195.
bhū 188.
bhūmisparçamudrā 41. 107. 108.
bhuwah 188.
bijzettingsbeelden 97. 102. 109. 120. 126. 132. 133. 134. 137. 142. 144. **151-157.** 158. 192. 193. 195. 196. 200. 201.
Blahbatoe 24. 96. 97. 153. 157.
Bloeloek 121.
bloemkroon 152. vlg.
Bloesoeng 30. 159.
bodhisattwa 40. 106. 107. 109. 112. 113. 115. 36. 198.
bodhisattwa - çakti 41.
boek (zie pustaka).
Boekit Darma 32. 127. 133. 140.
Boeleleng 23. 118.
Boeroean 30. 133.
bòh tjroe 111.
boog 127. 170. 172.
boom 26. 171. 177.
boot 173.
Borneo 169.
Bosch Dr. F. D. K. 36. 162. 167.
Brahma (batara -) 157. 158.
Brahman 158. 188.
brahmanen 30.
Brāhmaṇisme 60. 62.
Brandes Dr. J. L. A. 8. 35. 36. 66. 67. 81. 97. 166. 178.
brons (beeldjes van -) 36. 40. 48. 96. 97. 153. 156. 157. 200.
buddha 41. 106. 107. 109. 112. 159. 161.
Buddhisāra (bapa ni -) 89.
Buddhisme 15. 18. 19. 20. 34 vlgg. 60. 61. 62. 98. 101. 104 vlgg. 116. 141. 146. 162. 168. 188. 195. 196. 197.
buffel 166. 168.
Burwan 133. 145.
Çaçangkajaketanā (Çrī -) 190.
Çailendra 15. 38. 49. 51. 52. 60. 61. 108. 109. 112. 114. 115. 139. 159. 196.
Çakalendaki (Çrī -) 85. 86. 137. 190.
Çakaleṇḍu (Çrī -) 190.
cakra 41. 127. 128. 159. 184.
çakti 45. 161.
Calcutta 16. 63. 66.
cāmara 113. 114. 125. 141. 172. 185.
Candrabhayasinghawarmmadewa (Çrī-) 83. 190. 192.
candrakapāla 165. 166.
çangkha 41. 127. 129. 130. 134. 158. 160. 176. 178. 184.
çānta - vorm 160. 161.
çārdūlawikrīḍita 66.
Caron L. J. J. 3.
caturkāya 151. **157.-163.** 164. 185.
caturmukha 158.

Centraal - Azie 105.
Ceylon 110. 178.
Chatterji Dr. S. K. 63.
China 15.
Çiwa 45. 114. 125. 158. 161. 163. 184. 185. 188.
Çiwaisme 28. 38. 42. 49. 51. 52. 60. 61. 98. 114. 116. 195. 196.
Çiwa mahādewa 98. 181.
çiwasiddhānta 62.
çloka 67.
coitus 162.
Coomaraswamy Dr. A. K. 110. 178.
Çrāddha 90. 92. 96. 120. 143. 154. 156. 158. 159. 163. 188. 196. 200.
çrī - teeken 166. 167.
Çrībuddhi (bapa ni -) 89.
Çrīwijaya 52. 191.
Çrīwijaya mahādewī zie Wijaya Mahādewī (Çrī -).
Cundā 41.
Çungga 178.
Cunningham 106.
Çūrādhipa (Çrī -) 190.
Çūrpaṇakhā 124.
Daha 14. 22.
Dakṣa 91.
Dalĕm (poera -) 26.
ḍamaru 172.
Damsté H. T. 13. 86.
Dānawa Māya 194.
daṇḍa 41.
dans 127 vlgg. 162. 164. 169.
ḍaratan 163.
dateering 80 vlgg. 91. 121. 135. 137. 145. 151. 170. 178. 181. 201.
ḍatu 84.
Den Pasar 12.
Detja 28.
Dewastana (mpungkwing -) 89.
dharmmacakramudrā 109.
Dharmma hañar 32. 89. 90. 92. 155. 180. 192. 194.
Dharmmawangçawarddhana (Çrī -) 134. 141. 190. 192. 198.
Dharmmodayanawarmmadewa (Udayana) 11. 16. 86. 118. 120. 134. 139 190.
dhyānibuddha 41. 107. 108. 109. 199.
dhyānimudrā 41. 108. 125.
diadeem 46. 110. 119. 123. 130. 135. 152.
Diĕng 24. 181. 197.
Djago (tjaṇḍi -) 35. 36. 37. 52. 97. 129. 130. 132. 193.
Djala toeṇḍa (badplaats -) 10. 16. 74. 75. 121. 148. 149.
Djembrana 97.
djimat 48. 49.
ḍoehoeng 29.
Doerga (baṭari) - 26.
Dom (collectie -) 42.
doodenpalen 159.
doodshoofd 114. 165. 166. 184. 185. 186.
dubbelbeeld 70. 118. 138. 155.
dubbellingga 70. 75. 122. 147.
Durgā 41. 45. 48. 98. 127. 128. 129. 133. 134. 155. 161. 181. 192. 195.
Er Gajah 16. 19. 89.
Erlangga 16. 17. 36. 65. 68. 83. 86. 88. 90. 116. 118. 120. 123. 124. 126. 132. 133. 134. 137. 139. 145. 148. 149. 150. 177. 192. 198. 201.
Erp Th. van 13. 179.
Etrurië 178.

Europa 178.
Francke Dr. H. 106.
Friederich Dr. R. H. Th. 20. 21. 29.
frontaliteit 97. 101. 121. 152. 171. 200.
Gaḍoeh (poera -) 96. 97.
Gajayāna 115. 116. 195.
Galang Sandja (poera -) 184.
gaṇa 158. 159.
Gaṇeça 98. 113. 122. 155. 165. 166. 179. 186.
Gaṇeça - spuier 123.
garbhasurakṣaṇī 48.
Gaṛhwā 178.
garuḍa 159 185.
gĕḍong 27. 95. 123. 146. 151.
Gelgel 174. 192.
gĕloeng 112. 160.
geloofsbelijdenis(buddhistische)35 vlgg.
gĕmpĕng 16.
gĕṇḍi 148.
geschiedenis (overzicht) 189.
Gianjar 23. 28. 29. 103. 117.
glans peneris 160. 162.
Goa Gadjah 13. 18. 19. 20. 31. 75. 89.112. 124. 125. 130. 142. 149. 180. 195.
Goa Gadjah - groep 117. **122 - 126.** 128. 198.
Goa Garba 92. 147. 180.
Goa Lalawah 28.
godsdienst (overzicht) 195. 196. 197.
Goenoeng Gangsir (tjaṇḍi -) 150.
Goenoeng Kawi 10. 12. 32. 71. 72. 75. 86. 98. 123. 139. 141. 144. 145. 147. 179. 180. 182. 192. 201.
Goenoeng Kawi - groep 117. **135-148**. 180. 198.
Goenoeng Panoelisan 9. 10. 11. 33. 69. 71. 74. 76. 79. 101. 122. 123. 126. 133. 135. 138. 139. 143. 144. 145 151. 153. 154. 155. 170. 192. 194.
Goenoeng Panoelisan - groep **117-121**. 137. 138. 152. 198. 200.
Goenoeng Sari 30 74.
gombjok 131.
Goris Dr. R. 29. 30. 62. 91. 128. 161.
Goslings B. M. 13.
goudrijkdom 29. 30. 88. 191.
Groeneveldt W. P. 35.
Guṇapriyadharmmapatnī (Çrī -) 15. 85. 190. 192.
Gupta - kunst 106.
Guru (Çiwa -) 98. 155. 181.
guru aji 89. 90.
Haan B. de 12. 13. 103.
haartooi 107. 110. 114. 119. 123. 124. 125. 127. 128. 130. 131. 135. 138. 152. 155. 157. 160. 165. 167. 176. 177. 185. 186.
halfrond (toegespitst) 103.181.183.200.
halssnoer, zie kaloeng.
halve maan 114. 165. 184. 185.
handhouding, zie mudrā.
Hanumat 160.
Hāriprabhū (mapañji -) 90.
Hāritī 131. 142. 143. 144.
Heiland 47.
heksengeloof 163.
hemelberg 174.
hemelboom 186.
hemelnimf 31. 176.
hengel 173.
Heyting L. C. 8. 12. 13. 19. 29.
hindoe - balische periode 20. 24. 97. **104 - 116**. 122. 148. 149. 159. 185. 191. 195. 196. 197. 200.
hindoe - periode 191. 195. 197.

Hindoes 7. 37.
Hiraṇyakaçipu 186.
hout (beelden van -) 96. 156. 157. 200.
I jro i heng (bhaṭārī -) 91.
Indie 37. 46. 105. 106. 162. 168. 174. 195.
Indralañcanā (Çrī -) 190.
inscripties **34 - 93.**
Intaran 23.
Ishtar 47. 167.
Isis 47.
Islām 23.
I Tsing 15.
Janasādhuwarmmadewa (Çrī-) 83. 190.
Jasper-Pirngadi 111.
Java 8. 9. 10. 11. 14. Zie M. en O. Java.
Jayaçakti (Çrī -) 190.
Jayapangus (Çrī -) 89. 90. 92. 155. 190. 192.
Jayawaga (Çrī -) 67.
Jeh Djĕroek 28.
Jeh Poeloe 13. 31. 178. 180. 195. 199.
Jiwaya - ā (mapañji -) 89. 90.
juweel 114. 136.
jwaladhama 39. 48.
Kaḍiri 10. 14. 22. 34 70. 71. 72. 74. 77. 85. 86. 116. 126. 128. 130. 132. 134. 135 vlgg. 193. 198.
kāla 104. 166. 167. 183. 200.
kālacakra 166.
kāla - makara 104. 147. 200.
Kalasan (tjaṇḍi -) 35. 38. 49. 51. 52. 115. 193.
Kalĕboetan (toekad -) 147.
kaloeng 110. 119. 124. 125. 137. 184.
kāmadhātu 188.
kamaṇḍalu 129.
karang bintoeloe 183.
karang boma 122.
Kat Angelino P. de 22. 169.
Katjoen Witra 30.
kawi - schrift 41. 59.
Kĕbo Edan (poera -) 26. 151. 163. **164-169.** 175. 187. 195. 199.
Kĕbo Ioewa 22. 23.
Kĕdaängan (poera -) 136.
Kĕḍiri 17. 198.
kĕkotjong 184.
Kĕloesoe 30.
Kĕmbang Ridjasa (poera -) 113.
kĕnanga 131.
Kern Dr. H. 10. 16. 35. 74. 87.
Kĕrta (Raad van -) 82.
Kĕsihan 117.
keteltrom 7. 13. 23. 24. 191. 197.
Kĕtewel 30.
kĕṭoe 136.
khadga 41.
Kidul (mpu -) 87. 140.
kind 45. 76. 131. 142. 143.
kinnarī 172.
klei-stūpas 13. 35. 39. 40. 105. 106.
klei-zegels 13. 34 vlgg. 51. 52. 104. 105. 106.
kluizenarij 20. 32. 72. 73. 92. 112. 122. 145 vlgg. 179. 180.
knots 172.
koeḍi 176.
Koeripan (poera tĕgĕh -) 9. 118. (139). 140.
Koeṭa Dalĕm 118.
Koetri 30. 32. 109. 120. 126. 128. 129. 133. 140. 141. 142. 156. 192. 201.
Koetri-groep 109. 117. **126 - 135.** 137. 140. 144. 198
Korn Mr. V. 96.
korwar 102. 159.
krab 187.

Krijgsgodin 47. 48.
kris 29.
Krobokan (toekad -)32. 146. 147. 180. 182.
krodha-vorm 160. 161.
Krom Dr. N. J. 10. 13. 16. 17. 24. 35. 36. 67. 71. 84. 98. 113. 124. 133. 146. 147.
kroon 45. 110. 119. 124. 125. 128. 130. 136. 140. 152. 153. 155. 158. 171. 172. 186. 200.
kroonlijst 99. 103. 104. 180. 183. 200.
Kṛpāyaṇa 67.
Krisna Sastri 106.
Kṛtanagara 17. 134. 139. 190. 198.
Kuñjara 91.
Kuñjarakuñjadeça 91.
kunst (overzicht) 197-202.
Ladākh 106.
Lakṣmaṇa 124.
Lakṣmī 45.
lamak 180.
Lara Djonggrang (tjaṇḍi -) 41. 124. 128. 149.
Lavapurī 153.
Lawoe 175.
leak 169.
leeuw 107. 110. 112. 113. 177. 186.
Leiden 49.
Lekkerkerker C. 13. 19. 94.
lijk 165. 168.
lingga 85. 113. 115. 122. 136. 147. 160. 162. 163. 168. 171. 184. 185. 188. 200.
litanie 46.
Lombok 23.
Londen 41.
Lo Tjeret 17. 198.
lotus 45. 108. 118. 125. 130. 136. 152. 153. 154. 155. 156. 170. 177. 184. 185. 200.
lotuskroon 152 vlgg. 200.
lotuskussen 109. 114. 118. 128. 135. 171. 183. 185.
lotusvegetatie op beelden 128. 130. 132.
Lwā Gajah 18. 19. 31. 89. 180. 194.
Maagd 47.
Maan van Bali 23. 28.
Mada (mpu -) 17. 22. 92. 117. 191. 193. 194. 199. 201.
Madjakĕrta 119. 124. 167.
Madoera 22.
Madonna 47.
Magadhā 52.
magische beteekenis der beelden 27. 95. 99.
Mahāguru (Çrī -) 92. 154. 190. 191. 192.
Mahākṣobhya 30.
mahārājalīlā 40.
Mahāwidyā 45.
Mahāwidyādewī 45.
Mahāwidyeçwarī 45.
Mahāyāna 35 vlgg. 52. 60. 105. 195. 197. 199.
Mahendrattā 16. 118. 120. 133. 148. 201.
Maja Danawa 20. 21. 28. 32. 195.
Majapahit 7. 8. 12. 17. 18. 22. 23. 116. 121. 132. 150. 155. 156. 171. 191. 192. 193. 194. 199. 202.
makara 104. 113. 126. 183.
makrokosmos 185.
Malaka 105.
Malang 115.
(M)a(nda)l (bhaṭārī -) 71.
Mangkoenagara VII. Pangeran Adipati Aria 176.
Mangkoerat II 163.
Manik Alĕba (baṭara -) 28. 29.
Manik Djanma (baṭara -) 29.
Manik Tjorong (poera -) 25. 28.

Mañjuçrī 107. 151.
Manoekaja 20. 21. 30. 32. 68. 83. 86. 112. 194.
Manoekraja 83.
mantra 35 vlgg. 62. 169.
Manuçāsana 62. 63. 195.
Maospait (poera -) 12.
mapañji 89. 90. 142.
masker 163-169.
Mas Koening (poera-) 30.
mas-masan-motief 118. 173.
Mas Soerat (poera-) 30.
Mataram 23.
Matarām 15. 51. 52. 115. 116. 190. 191. 196. 197. 202.
medaillon 73. 74.
Mĕlanting (poera -) 188.
Men Brajoet 131. 143.
Mĕndoet (tjaṇḍi -) 144.
Mĕrdah 176.
meroe 97. 103. 104. 174. 181.
middelbalische periode 96. 116. 136. 139. 144. 146. 147. 148. **150 - 188.** 190. 191. 192. 196. 198. 200.
Midden-Java 34. 36. 37. 40. 42. 48. 51. 60. 61. 76. 102. 111. 112. 113. 114. 116. 121. 128. 129. 147. 148. 149. 150. 175. 191. 195. 196.
miniatuurtjaṇḍi 98. 103, 104. 151. 199.
Minnares 47. 48.
Mintaraga 31.
mlaṭi 131.
Moedergodin 46. vlg.
Moedermaagd 47. 48.
Moens Ir. J. L. 37. 136. 144. 154. 166. 168. 199.
monniken 30. 38. 52.
Moojen P. A. J. 12. 13. 24. 122. 182.
Morgenster 47.
Mrāyā Dānawa 194.
mudrā 108. (119). 138. (141). (159). 172. 174. 176. 185.
mukhalingga 184. 185. 199.
Muusses Dr. M. 8.
nāga 104. 129. 130. 164. 171. 184. 187.
nāgapāça 129. 134.
Nāgarakṛtāgama 17. 18. 19. 22. 31. 97. 125. 154. 156. 180. 195.
nāgarī 34. 35. 36. 37. 41. 52. 109. 193.
Nālandā 36. 52. 106. 107. 108. 195.
Nandi 115.
Naragiri 173. 174.
Nepal 105.
nestels 111. 176.
Nieuwenkamp W. O. J. 9. 13. 19. 170. 178.
nis 148. 149. 181. 201.
Noesa 26. 175.
Noord-Bali 103.
Noord-Indie 35. 36. 38. 106.
nṛpapratimāḥ 66.
Nṛsingha 186. 201.
Oeboed 13. 23. 25. 30.
Oekir 25.
Oeloewatoe 28.
Oesana Bali 15. 20. 21. 22. 28.
ogief 103.
olifant 183.
O. L. Vrouwe 46.
Ong maṇi padme hung 136.
oorknop, zie soebĕng.
oorkonden op koper 8. 11. 12. 15. 24. 42. 68. 80. 84. 86. 92. 121. 133. 146. 197.
oorkonden op steen 24. 34 vlgg. 192. 195.

oorvleugels 119. 130. 136. 152. 156. 164.
Oost-Java 9. 10. 17. 34. 102. 103. 109. 112. 114. 115. 116. 121. 128. 147. 149. 153. 170. 174. 175. 183. 196. 198. 199.
Oudbalisch 9. 33.
Oudbalische periode **116-150.** 185. 190. 191. 195. 196. 198. 200.
Oudjavaansch 9. 19. 20. 33. 34. 62. 174. 195.
Oudheidkundige Dienst 3. 8. 13. 14. 178. 179.
Overwinningsgodin 47. 48.
paard 177.
pāça 129.
padi 172. 174.
Padjang 23.
padma 40. 41. 107. 129.
Padma (Çrī bhaṭārī -) 10. 71. 135.
Padmapāṇi 109.
pajoeng 73. 112. 148.
Pakĕdoengan 28.
Pakĕrisan (toekad -) 3. 15. 21. 29. 30. 32. 71. 75. 83. 94. 139. 146. 148. 191.
palaeographie 193.
Palembang 66.
Pāli-kanon 50.
Pallava 59.
Pamañcangah 192. 194.
Pamotan (tjaṇḍi -) 150.
panakawan 176.
Panangkaran (Çrī mahārāja rake-) 51.
Panataran (poera -) 26.
Panataran (tjaṇḍi -) 167.
Panataran Agoeng 28.
Panataran Sasih (poera -) 78. 154. 175. 181. 187.
pañcanakha 160.
pantjoeran 32. 74. 98.
paraçu 41. 79. 129. 170.
Parameçwara (Çrī -) 89. 190.
Pararaton 17. 18.
paras 34. 53. 63. 71.
parelrand 137. 186.
Pārwatī 125. 141. 142.
pasar 25. 80 vlgg.
Pasunggrigih 192.
patapan (zie kluizenarij)
Patĕmon 30.
paten 59. 66. 72. 73.
pĕdanda boeda 38. 61. 98.
pĕdanda siwa 61. 98.
Pĕdang Tĕgal 30.
Pĕdjaksaän (poera -) 183.
Pedjeng passim.
Pĕgoelingan (poera -) 69.
pĕmangkoe 95. 96.
Pĕmastaning Tjor 28.
Pĕnampihan 169.
Pĕnanggoengan 10. 198.
Pĕngoekoer-oekoeran (poera -) 32. 72. 75. 77. 92. 147. 155. 185. 192. 194.
penis 160. 163.
pĕrbĕkĕl 25. 26. 32.
Perean 12. 103. 104. 170. 180. 181.
Pĕṭak (mpu -) 76. 85.
Pĕtanoe (toekad -) 3. 15. 19. 21. 71. 83. 94. 139.
Pĕtoeng 28.
phallisme 142. 160. 162.
Pigeaud Dr. Th. 63.
pijl 127.
pinakel 105. 113.
pleister 34. 53. 63. 72. 73. 200.
Poeh Sarang 10. 74. 75.
Poeṇṭadewa (tjaṇḍi -) 24.

poentjak 136.
poera 24. 25. 26. 27. 28. 30.
Poerbatjaraka Dr. R. Ng. 15. 67.
poeri 24. 25.
Poesĕh (poera -) 26. 134.
Poesĕh (poera agoeng -) 170.
Poesĕr ing Djagat (poera -) 26. 159. 160. 175. 199.
poleng 160. 169.
P'o-li 15.
poort 99. 104. 148. 180.
portretbeeld 109. 132.
potten (tjaṇḍi - versiering) 99. 103. 104. 147. 180. 181. 184. 200.
prabhāmaṇḍala 40.
praçasti 63. 67.
prae-hindoe-periode 197.
prae-nāgarī 34. 35. 36. 38. 40. 52. 104. 107. 193.
Prambanan 41. 114. 197.
prasiddha dewata 67.
profileering 100. 103. 105. 146. 180. 181. 186. 200.
Punaginaṇḍaya (Ārya çrī -) 67.
punta hyang 66. 67.
Punti Saba 84.
Pūrṇnajiwa (bapa ni -) 89. 91.
puṣpaçarīra 156. 196.
pustaka 41. 107. 158.
Raad van Kĕrta 82.
rājacitralekha 67.
rājādiyakṣa 19. 89.
rājaguru 89. 90.
rākṣasa 73. 131. 144. 155. 165. 183.
Ratnakuñjarapāda 91.
ratnamakuṭamālādharī 45. 46.
Ratnasambhawa 108.
Regentes 18. 151.
reliefs 13. 31. 74. 103. 122. 144. 171. 178. 199.
Resink-Wilkens (collectie -) 105. 108.
Rhys Davids 35.
rijst-cultus 167. 168.
ron-ronan 156.
rots-inscriptie 34. 74.
rots-motieven 106. 107. 124. 141. 172. 186.
rots-tjaṇḍi 10. 32. 71. 72. 86. 103. 138. 139. 145 vlgg. 179 vlgg. 192. 199. 201.
Rouffaer Dr. G. P. 7. 13. 16.
ṛṣi 186.
Rudra 62.
Rumphius G. E. 7.
rūpadhātu 188.
ṣaddaçamukhalingga 184. 185.
sadkahjangan 28. 29.
Sakah 12.
sakalabhuwanakṛt 62.
Sakenan(poera -) 28.
samir 187.
sampĕt 119.
sandjata 29.
sanggah 95. 181.
Sang hyang Kamahāyānikan 49.
Sañjaya (Çrī -) 15. 52. 91. 115. 190. 191. 195.
Sanskrit 33. 34. 44. 51. 63. 66. 68. 80. 82. 161. 193.
Saraswati 85.
Sari (tjaṇḍi -) 106. 113.
Sārnāth 108.
satī 201.
Sawah Goenoeng 32. 192. 194.
schaamplaat 175. 176.
schelp zie çangkha.

schild 73. 127. 183.
Scholte J. 156.
Schrieke Dr. B. O. J. 162. 163.
schrift 10. 11. 13. 34 vlgg. 104. 105. 107. 121. 122. 135. 135. 144. 193.
Schutsgodin 47.
Schwartz H. J. E. F. 9. 140.
scrotum 162.
Sĕlat 96. 157.
sĕmbah 107. 157. 159.
Sĕmbiran 67. 81.
sĕngkala, zie tjandra sĕngkala.
Sewoe (tjaṇḍi -) 113.
Siam 153.
Sianga 30.
siddhamātṛkā 34.
Sidimantra (mpoe -) 22.
sila 119.
silunglung 90.
Singaradja 23. 25.
Singhasāri 17. 22. 37. 90. 123. 128. 130. 132. 134. 166. 168. 190. 199.
Sītā 124.
sleṇḍang 45.
soebĕng 119. 131. 184.
Soekawana 26. 118. 139. 194.
Soekawati 23. 96. 135.
Soekoeh (tjaṇḍi -) 79. 103. 160. 162. 163. 169. 175. 195. 199.
Soekoeh-groep 151. **175-178.**
Soematra 52. 113. 115. 191.
soemping zie oorvleugel.
Soerakarta 15. 63. 115.
Solok 113.
soubasement 103. 180. 182.
speer 127.
spuierbeeld 98. 119. 122. 123. 125. 126. 142. 175. 176. 183. 184. 186. 187.
sragdharā 58. 61.
Sri 167.
stamheiligdom 139. 192. 194.
Stein Callenfels Dr. P. V. van 8. 52. 86. 189.
Stephansdom 178.
sthāpaka 91.
stier 127. 128. 129. 164.
stijl 33. 101. 102. 103.
stūpa 105. 107.
Subhadrikawarmmadewī (Çrī -) 190.
Sugrīwa 124.
sukarṣaṇī 48.
swar 188.
Tabanan 29.
(T)abanendrawarmmadewa (Çrī -) 83. 190.
Taman Intaran 23.
Taman Sari (poera -) 26. 180.
Tampak Hjang 28.
Tampak Siring 10. 12. 30. 32. 71. 72. 138. 159. 192. 194.
Tan Sein Ko 106.
Tantrisme 36. 37. 49. 50. 51. 195. 197. 199.
Tantu Panggĕlaran 174.
tapĕl poleng 169.
Tārumānagara 197.
Tathāgata 35. 39. 48.
Tati 84.
Tatiapi 181.
tawoelan 27.
Tĕgal Lalang 30.
Tĕlĕdoe Nginjah (poera -) 26.
tempelkop 103. 147. 149. 182.
tempellichaam 103. 147.
Tibet 42. 48. 49. 50. 51. 105. 106. 162. 168.

Tirta Ĕmpoel 23. 25. 32. 68. 83. 84. 192. 194.
Tjalon Arang 199.
tjaṇḍi 34. 72. 78. 97. 100. 103. 106. 112. 113. 123. 145. vlgg. 155. **179-184.** 196. 197. 199. 200. 201.
tjandra sĕngkala 78. 79. 150. 151. 170. 178. 187.
Tjanggal 15. 30.
Tjanggi 12. 104. 180.
Tjarita Parahyangan 15. 52.
Tjatoermoeka 157.
Tjĕbongan 42. 48.
Tjĕloek 33. 74. 140. 141.
Tjokorda Gĕde Raka Soekawati 13. 25.
Tjokorda Ngoerah 25.
toegoe 183.
toempal 130.
togog 7. 27. 98. 162. 168. 199.
topographie 194.
Trawoelan 121.
triçūla-ornament 112. 172.
trimūrti 108. 158.
Trinayana (mpungkwing -) 89.
Turkistān (chineesch -) 106.
Tuuk H. N. van der 8. 16. 26. 27. 28. 29. 83. 87. 174. 175.
Twalen 176.
Udayana (zie Dharmmodyanawarmmadewa)
Ugrasenā (Çrī -) 83. 190.
ūrṇā 110.
uṣṇīṣa 153.
utpala 40. 41. 107.
vagina 162.
Vat van Pedjeng 151. **169-175.** 199.
Venus 47.
visch 172. 173. 174.
vlammotieven 97. 127. 130. 132. 159.
vogel 171. 172. 173.
vooroudervereering 153. 195.
votiefstūpa 108.
vruchtbaarheidsriten 167. 168. 195.
vulva 46. 160.
Waddell 35. 48. 49.
wajang 142. 160. 176.
wajra 40. 159. 160. 172. 174.
Wajrapāṇi 40.
wajralepa 100.
Wajrasattwa 51.
Walajayakṛtaningrat (Çrī -) 154. 191.
Wanajoe 30. 109.
waramudrā 41. 108. 129. 131. 137.
Wāranasī 52.
Warmmadewa-dynastie 16. 83. 86. 87. 134. 191. 192. 195.
Waruṇa 67.
Wāyu 160. 166. 195.
weduwenverbranding 87. 97. 146.
Weenen 40. 41.
Wemala 32.
Westenenk L. C. 66.
West-Indie 110.
West-Java 197.
Wiçwakarman 62.
wiel zie cakra
Wijayakrānta 81 vlgg.
Wijaya Mahādewī (Çrī -) 52. 190.
Wijayamanggala 81 vlgg.
Wijayapura 80 vlgg.
Wijayarājasa (Çrī -) 191.
wijwater 170.
wināça 16.
windstreken 73. 105. 108. 157. 158. 171. 174. 185. 199. 201.
Wiṣṇu 141. 186. 188. 195. 196.

Wiṣṇuwarddhana (Çrī -) 134.
wirāma 54.
With Dr. K. 132.
Witra 30.
wolkenmotieven 168.
Wong Madjapahit 22.
ye-te-mantra 35 vlgg 107.
yoni 58. 147. 185. 188. 200.
zee 79. 172.
Zuid-Bali 23. 118. 156.
Zuid-Indie 136.
Zuid-Kĕdoe 114.
zwaard 131. 164. 183.
zwangerschap 48.

* * *

CORRIGENDA.

Eenige storende drukfouten mogen hier verbeterd worden. Pag. 12, 13 en 24 lees „Moojen"; 60 lees „mahāyānisten"; 67 nt. lees „pyanekangña bhaktiña"; 71 nt. lees „bhaṭārī"; 97 nt. lees „kans"; 134 nt. lees „pendanten"; 154 lees „çrāddha"; 192 lees in plaats van „kleinzoon": grootvader. Enkele kleinigheden als partoon voor patroon kan men gemakkelijk rechtzetten.

Wiṣṇuwarddhana (Çrī-) 134.
wirāma 54.
With Dr. K. 132.
Witra 30.
wolkenmotieven 168.
Wong Madjapahit 22.
ye-te-mantra 35 vigg 107.
yoni 58. 147. 185. 188. 200.
zee 79. 172.
Zuid-Bali 23. 118. 156.
Zuid-Indie 136.
Zuid-Kĕdoe 114.
zwaard 131. 164. 183.
zwangerschap 48.

* * *